

PUOLISON KUOLEMAAN SIDOTTUJEN
AVIOEHTOSOPIMUSMÄÄRÄYSTEN JA ERITYISESTI
LESKEÄ SUOSIVIEN MÄÄRÄYSTEN PÄTEVYYDESTÄ

Helsingin yliopisto

Oikeustieteellinen tiedekunta

Pro gradu -tutkielma

Ohjaaja: Tapani Lohi

Laatija: Heidi Kaakinen

Huhtikuu 2019



Tiedekunta/Osasto Fakultet/Sektion – Faculty Oikeustieteellinen tiedekunta		Laitos/Institution– Department
Tekijä/Författare – Author Heidi Kaainen		
Työn nimi / Arbetets titel – Title Puolison kuolemaan sidottujen avioehtosopimusmääräysten ja erityisesti leskeä suosivien määräysten pätevydestä		
Oppiaine /Läroämne – Subject Perhe- ja perintöoikeus		
Työn laji/Arbets art – Level Pro gradu -tutkielma	Aika/Datum – Month and year Huhtikuu 2019	Sivumäärä/ Sidoantal – Number of pages 77
Tiivistelmä/Referat – Abstract <p>Avioehtosopimusta on alkujaan luonnehdittu tiukan sisältöpakon alaiseksi perhevarallisuusuoikeudelliseksi sopimukseksi, jonka mahdollinen sisältö on yksiselitteisesti määritelty avioliittolain 41 §:ssä. Lainsäädäntöympäristön muutosten ja oikeudellisen ajattelun vapautumisen myötä on oikeuskirjallisuudessa kuitenkin viime vuosikymmeninä esitetty hyväksyttäväksi myös uudenlaisia ehtoja. Vuonna 2000 korkein oikeus antoi ratkaisun KKO 2000:100, jossa päteväksi todettiin avioehtosopimukseen otettu määräys, jolla avio-oikeutta oli rajoitettu ainoastaan avioeron varalta.</p> <p>Ratkaisun antamisen jälkeen on ollut selvää, että avioehtosopimusmääräyksen sitominen mahdollisista ositusperusteista avioeroon on sallittua. Sen sijaan ongelmallisempi on kysymys siitä, voidaanko määräystä sitoa toiseen mahdolliseen ositusperusteeseen eli puolison kuolemaan. Tässä tutkimuksessa onkin pyritty selvittämään, voivatko puoliset pätevästi rajoittaa avio-oikeuttaan vain jäämistöositukseen kohdistuvalla määräyksellä. Aihetta koskevat oikeuslähteet ovat vähissä oikeuskäytännön puuttuessa täysin, esityöaineiston ollessa kysymyksen suhteen vanhentunutta ja oikeuskirjallisuuden kannanottojen harvalukuisia. Kysymystä on tästä syystä tarkasteltu lähinnä perintökaaren perintösopimukset kieltävän säännöksen (PK 17:1.1) soveltumisen, perintökaaren ja avioliittolain tavoitteiden sekä lainsäädännön systematiikan näkökulmista.</p> <p>Kuolemaan sidottujen määräysten yleistarkastelun lisäksi tutkimuksessa on erikseen arvioitu erästä kuolemaan sidottujen avioehtosopimusten tyyppiä: leskeä suosivia avioehtosopimuksia. Leskeä suosivalla avioehtosopimuksella on tutkimuksessa tarkoitettu avioehtoa, jonka mukaan toisen puolison kuollessa eloon jääneellä, nimeämättömällä puolisoilla on avio-oikeus ensiksi kuolleen puolison omaisuuteen, mutta kuolleen puolison avio-oikeutta on rajoitettu. Leskeä suosivien määräykset ovat viime vuosina yleistyneet. Määräysten suosiota selittää se, että tällaisella ehdolla leskelle on mahdollista siirtää jopa puolet kuolleen puolison nettovarallisuudesta jo osituksessa. Leskeä suosivien määräystä on tutkimuksessa tarkasteltu edellä mainittujen seikkojen lisäksi muun muassa rintaperillisten lakiosasuojan, lesken aseman ja perintöverotuksen näkökulmista.</p> <p>Tutkimuksessa on päädytty pitämään kuolemaan sidottuja avioehtosopimusmääräyksiä lähtökohtaisesti pätevinä. Pätevyyttä on tutkimuksessa perusteltu muun muassa avioehtosopimusten erityisluonteella sekä sen tarjoamien mahdollisuuksien ennallaan säilymisellä. Avioehtosopimuksella on nimittäin aina voitu pätevästi vaikuttaa myös jäämistöositukseen, eivätkä kuolemaan sidotut määräykset erityisesti heikennä perillisten tai muiden kolmansien asemaa taikka jäämistöoikeudellisen sääntelyn yhtenäisyyttä. Pätevyyden epäminen ei myöskään olisi tehokas ratkaisu, sillä puoliset voisivat päästä vastaavaan lopputulokseen käyttämällä yleisesti hyväksytyn osituksen esisopimuksen ja avioehtosopimuksen yhdistelmää.</p> <p>Leskeä suosivien määräysten osalta tutkimuksessa on päädytty päinvastaiseen lopputulokseen. Leskeä suosivia määräyksiä tulisi siis pitää pätemättöminä. Syynä pätemättömyydelle on tutkimuksessa esitetty erityisesti mahdollisuudet rintaperillisen lakiosasuojan olennaiseen ja automaattiseen kaventamiseen sekä testamenttisääntelyn kiertämiseen. Leskeä suosivien määräysten pätemättömyyttä ei ole myöskään mahdollista sivuuttaa osituksen esisopimuksen avulla toisin kuin tavanomaisten kuolemaan sidottujen määräysten kohdalla.</p>		
Avainsanat – Nyckelord – Keywords Avioehtosopimus, jäämistöositus, kuolemaan sidotut määräykset		
Säilytyspaikka – Förvaringställe – Where deposited		
Muita tietoja – Övriga uppgifter – Additional information		

SISÄLLYS

LÄHTEET.....	III
LYHENTEET	VIII
1 JOHDANTO	1
1.1 Kysymyksenasettelu.....	1
1.2 Tutkimuksen rakenne ja käytetyt menetelmät.....	3
2 AVIOEHTOSOPIMUS JA OSITUSPERUSTE	5
2.1 Mikä on avioehtosopimus?.....	5
2.2 Avioehtosopimuksen sisältö ja ositusperusteinen avioehtosopimus	6
2.3 Suhtautuminen ositusperusteisiin avioehtosopimuksiin.....	8
2.3.1 Lähtökohdat.....	8
2.3.2 Lainmuutokset 1987	10
2.3.3 KKO 2000:100	14
3 KUOLEMAAN SIDOTTUJEN MÄÄRÄYSTEN PÄTEVYYDESTÄ.....	18
3.1 Arvioinnin lähtökohdat.....	18
3.2 PK 17:1 ja kuolemaan sidotut avioehtosopimusmääräykset	19
3.2.1 Kuolemanvaraisuuden raja ja sanamuodon mukainen tulkinta.....	19
3.2.2 Avioehtosopimus erityisenä sopimustyyppinä.....	23
3.2.3 Perintökaaren 17 luvun tavoitteet	26
3.3 Kuolemaan sidottujen määräysten hyväksyttävyys avioliittolain näkökulmasta	35
3.3.1 Avioliittolain ihanne – oikeudenmukainen jako?	35
3.3.2 Avioliittolain muut tavoitteet.....	39
3.4 Osituksen esisopimus ja systemaattiset näkökohdat	41
3.5 Ositusperusteiset avioehtosopimukset muissa Pohjoismaissa	46
4 LESKEÄ SUOSIVIEN MÄÄRÄYSTEN PÄTEVYYDESTÄ	49
4.1 Miten avioehtosopimuksella voi suosia toista puolisoa?	49

4.1.1 Avioliittolain 41 §:n varmasti tarjoamat mahdollisuudet toisen puolison suosimiseen.....	49
4.1.2 Leskeä suosivat yksipuoliset määräykset	51
4.2 Onko olemassa erityisiä perusteita hyväksyä leskeä suosivia määräyksiä?...	52
4.2.1 Lesken asema ja käytettävissä olevat keinot sen parantamiseen	52
4.2.2 Puolisoiden mahdollisuus verosuunnitteluun.....	56
4.2.3 Ennakkopäätöksen KKO 2000:100 luomien odotusten merkitys	61
4.3 Avioehtosopimus jäämistöoikeudellisena työkaluna.....	63
4.3.1 Mahdollisuus rintaperillisten lakiosasuojan kaventamiseen	63
4.3.2 Leskeä suosivat määräykset PK 17:1:n, AL:n ja PK:n tavoitteiden sekä lainsäädännön systematiikan näkökulmasta	69
5 JOHTOPÄÄTÖKSET.....	74

LÄHTEET

Kirjallisuus

Aarnio, Aulis – Helin, Markku: Avioliittolain muutetut säännökset. Tampere 1988.

Aarnio, Aulis – Helin, Markku: Suomen avioliitto-oikeus. Helsinki. Lakimiesliiton kustannus 1992.

Aarnio, Aulis – Helin, Markku – Mahkonen, Sami: Suomen avioliitto-oikeus. Tampere 1985.

Aarnio, Aulis – Kangas, Urpo: Perhevarallisuus-oikeus. Helsinki, Talentum 2010.

Aarnio, Aulis – Kangas, Urpo: Suomen jäämistö-oikeus I, Perintö-oikeus. Helsinki, Talentum 2016, kuudes uudistettu painos.

Aarnio, Aulis – Kangas, Urpo: Suomen jäämistö-oikeus I, Lakimääräinen perintö-oikeus. Helsinki 2000, neljäs uudistettu painos.

Aarnio, Aulis – Kangas, Urpo: Suomen jäämistö-oikeus II, Testamenttioikeus. Helsinki Talentum 2015, viides uudistettu painos

Aarnio, Aulis: Jälkisäädökset: testamenttioikeuden oppikirja. Lainopillisen ylioppilastiedekunnan kustannustoimikunta 1975, toinen uudistettu painos.

Aarnio, Aulis: Laintulkinnan teoria: yleisen oikeustieteen oppikirja. Juva 1989.

Aarnio, Aulis: Perillisen oikeusasemasta. Porvoo 1967.

Agell, Anders: Nordisk äktenskapsrätt. En jämförande studie av dansk, finsk, isländsk, norsk och svensk rätt med diskussion av reformbehov och harmoniseringsmöjligheter. Köpenhamn, Nordiska Ministerrådet 2003.

Bull, Kirsti Strøm: Avtaler mellom ektefeller. Tano 1993.

Dam, Henrik: Ægtepagter. Jurist- og Økonomforbundets Forlag 1997.

Gottberg, Eva: Aviopuolisoiden välisen taloudellisen suhteen sääntelystä. Edilex-artikkeli 2010. Julkaistu aiemmin teoksessa Sopimus, vastuu, velvoite. Juhlajulkaisu Ari Saarnilehto 1947–21/11–2007, toimittanut Ari Saarnilehto. Turun yliopisto 2007. Viittauksissa Gottberg 2007.

Gottberg, Eva: Moraali – hyvä tapa – sanktio: Hyvän tavan juridisista ulottuvuuksista perhe- ja jäämistöoikeudessa. Teoksessa Hyvän tavan vastaisuudesta, toimittanut Ari Saarnilehto, Turku 1993.

Gottberg, Eva: Perhesuhteet ja lainsäädäntö, Turku 2010, viides täysin uudistettu painos.

Helin, Markku: Kan i ett äktenskapsförord intas villkor eller bestämmas att giftorätten gäller en bråkdel av egendomen? Juridiska föreningen i Finland tidskrift 1995.

Helin, Markku: Perheoikeudellisista etuuksista luopuminen. Lakimies 2012.

Huttunen, Oiva: Avioliittolaki ynnä siihen liittyvät lait ja asetukset. Porvoo – Helsinki 1945, toinen painos.

Kangas, Urpo: KKO 2000:100 Avioehtosopimukseen liitetty avioeroehto. Julkaisussa KKO:n ratkaisut kommentein II 2000, toimittanut Pekka Timonen. Jyväskylä 2001.

Kangas, Urpo: Lakiosa eilen, tänään ja huomenna. Defensor Legis 2004

Kangas, Urpo: Perhevarallisuusosoikeus. Helsinki, Talentum 2018.

Kangas, Urpo: Perinnöt ja testamentit. Helsingin yliopisto 1996.

Kolehmainen, Antti – Rabinä, Timo: Jäämistösuunnittelu. Helsinki, Talentum 2012.

Korpiola, Mia: Lakiosasta luopumassa? – oikeushistoriallinen näkökulma lakiosainstituution taustaan ja tehtäviin. Lakimies 2010.

Koskelo, Pauliine: Avioliittolain uudet ositussäännökset. Lakimies 1987.

Litmala, Marjukka: Avioehtosopimus ja taloudellinen turvallisuus. Tutkimus avioehtosopimuksen solmimiseen vaikuttavista tekijöistä. Helsinki 1998.

Lohi, Tapani: Aviovarallisuusosoikeus. Helsinki, Talentum 2016.

Lohi, Tapani: Avio-oikeuden palauttava avioehtosopimus ja avioliittolain 35 §:n 4 momentti – Voidaanko AL 35.4 §:n nojalla esitetyin vaatimuksin poistettu avio-oikeus palauttaa avioehtosopimuksella? Lakimies 2001. Viittauksissa Lohi 2/2001.

Lohi, Tapani: KKO 2000:100. Oikeustapauskommentti. Lakimies 2001. Viittauksissa Lohi 1/2001.

Lohi, Tapani: Osituksen esisopimuksen käyttöalasta – keskustelua puolisoitten sopimusvapauden rajoista. Lakimies 2013.

Lohi, Tapani: Ositus, tasinko ja sivullissuoja. Helsinki 2003.

Mattila, Pauli: Varojen arvostaminen perintö ja lahjaverotuksessa erityisesti silmällä pitäen kiinteää omaisuutta ja yritysvarallisuutta, Suomen lakimiesliiton kustannus Oy, Helsinki 1984

Mikkola, Tuulikki: Lesken asema jäämistö- ja vero-oikeudessa. Helsinki 2000.

Mikkola, Tuulikki: Lesken asema jäämistö- ja vero-oikeudessa. Helsinki, Talentum 2010.

Norri, Matti: Perintö ja testamentti: käytännön käsikirja. Helsinki 2017.

Puronen, Pertti: Näin teen perukirjan. Helsinki, Talentum 2014.

Puronen, Pertti: Perintö- ja lahjaverotus. Helsinki, Talentum 2015.

Rosti, Henriikka – Litmala, Marjukka: Avioehtosopimukset ja osituksen moitteet. Avioliittolain varallisuussäännösten toimivuuden tarkastelua 1. Helsinki 2006.

Saarenpää, Ahti: Avioliittolain muutokset. Rovaniemi 1992, neljäs uudistettu painos.

Saarenpää, Ahti: Inter vivos ja mortis causa: näkökohtia kuoleman vaikutuksesta oikeustoimiin. Teoksessa Juhlajulkaisu Simo Zitting 1915-14/2-1985. Suomalainen lakimiesyhdistys 1985.

Saarenpää, Ahti: Ositukseen vaikuttavat oikeustoimet. Julkaisussa Puolisoiden omaisuuden ositus ja jako, toimittanut Juha Pöyhönen. Helsinki 1984.

Saarenpää, Ahti: Ositus sopimuksena, toimituksena, ammattitaitona. Lapin yliopisto 2005.

Saarenpää, Ahti: Perinnönyhteys ja perinnön ennakko. Defensor Legis 2004.

Savolainen, Matti: Osituksen erilliskysymyksiä: tasingon antamista koskevat avioliittolain uudet säännökset (AL 103.1 ja 2 §). Helsinki 1979.

Telaranta, K. A.: Aviopuolisoiden välisistä sopimuksista. Lakimies 1957.

Tuori, Kaarlo: Oikeusjärjestys ja oikeudelliset käytännöt. Helsingin yliopiston oikeustieteellinen tiedekunta 2003.

Välimäki, Pertti: Osituksen sovittelu avioeroon perustuvassa toimitusosituksessa. Helsinki 1995.

Virallislähteet

HE 10/1922 vp: Hallituksen esitys n:o 10 laiksi aviopuolisoiden oikeussuhteista.

HE 40/1927 vp: Hallituksen esitys n:o 40 (1927vp) uudeksi aviokaareksi.

HE 37/1948 vp: Hallituksen esitys n:o 37 (1948vp) laeiksi perintökaaren 17 luvun, oikeudenkäymiskaaren 10 luvun 2 §:n ja konkurssisäännön 46 §:n muuttamisesta sekä maa-kaaren 2 ja 3 luvun sekä 8 luvun 3 §:n kumoamisesta.

HE 62/1986 vp: Hallituksen esitys eduskunnalle laeiksi avioliittolain sekä siihen liittyvien lakien muuttamisesta.

HE 77/2000 vp: Hallituksen esitys eduskunnalle laiksi perintökaaren 7 luvun muuttamisesta.

HE 58/2007 vp: Hallituksen esitys eduskunnalle laiksi perintö- ja lahjaverolain muuttamisesta.

HE 175/2016 vp: Hallituksen esitys eduskunnalle laeiksi perintö- ja lahjaverolain sekä tuloverolain 47 §:n muuttamisesta.

LaVM 14/1986 vp: Lakivaliokunnan mietintö n:o 14 hallituksen esityksen johdosta laeiksi avioliittolain sekä siihen liittyvien lakien muuttamisesta

Lvk 1920:1: Lainvalmistelukunnan ehdotus laiksi aviopuolisoiden oikeussuhteista ynnä perustelut.

Lvk 1935:2: Ehdotus perintö- ja testamenttilainsäädännön uudistamiseksi perusteluineen. Lainvalmistelukunnan julkaisuja 2/1935.

NOU 1987:30: Innstilling til ny ekteskapslov del II.

Muut lähteet

Tilastokeskus: Suomen virallinen tilasto (SVT). Verot ja veronluonteiset maksut, verkkojulkaisu. Helsinki 2018. ISSN=1798-1131. Viitattu: 22.4.2019. Saantitapa: http://www.stat.fi/til/vermak/2018/vermak_2018_2019-03-15_tie_001_fi.html

Tulokas, Mikko: Korkeimman oikeuden tuomioiden prejudikaattimerkitys ja tuomioiden perustelut. 2013. Viitattu 18.2.2019. Saantitapa: <https://korkeinoikeus.fi/fi/index/muutoksenhakijalle/korkeimmanoikeudentuomioidenprejudikaattimerkitysjaatuomioidenperustelut.html>.

Oikeustapaukset

KKO 1985 I 1

KKO 2000:100

KHO 2009:104

KHO 2014:135

LYHENTEET

AL	Avioliittolaki (234/1989)
el.	Lov om ekteskap (47/1991)
HE	Hallituksen esitys
KHO	Korkein hallinto-oikeus
KKO	Korkein oikeus
LaVM	Lakivaliokunnan mietintö
Lvk	Lainvalmistelukunta
NOU	Norges offentlige utredningar
OM	Oikeusministeriö
PerVL	Perintö- ja lahjaverolaki (378/1940)
PK	Perintökaari (40/1965)
TSL	Työsopimuslaki (55/2001)
ÆFL	Lov om ægtefællers økonomiske forhold (548/2017)

1 JOHDANTO

1.1 Kysymyksenasettelu

Avioehtosopimus on useimmille suomalaisille vähintäänkin käsitteenä tuttu ja monia myös käytännössä koskettava perheoikeudellinen sopimustyyppi. Kun otetaan huomioon tämä avioehtosopimusten yleisyys sekä se, ettei avioehtosopimusten sisältöä koskeva avioliittolain (234/1929, AL) 41 § ole säätämisensä jälkeen muuttunut, voisi luulla, että avioehtosopimusten sisällölliset rajat olisivat nykypäivänä tarkkaan tiedossa. Näin ei kuitenkaan ole, vaan käsitys siitä, millaisia avioehtosopimuksiin otettuja määräyksiä voidaan pitää pätevänä, elää edelleen. Lain voimaantulon jälkeen yli puolen vuosisadan ajan mahdollisina pidettiin ainoastaan sisällöllisesti hyvin tiukkaan määriteltäviä avioehtosopimuksia, mutta lainsäädäntöympäristössä, oikeuskäytännössä ja yhteiskunnassa myöhemmin tapahtuneiden muutosten vuoksi on avioehtosopimusten laatijoilla nykyään jo astetta vapaammat kädet. Varmaa tietoa siitä, missä avioehtosopimusten uudistuneet rajat kulkevat, ei kuitenkaan ole, minkä vuoksi avioehtosopimusten sallittu sisältö on edelleen säilyttänyt kiinnostavuutensa tutkimuskohteena.

Yksi viime aikojen keskeisimpiä avioehtosopimuksia koskevia muutoksia on ollut sellaisten avioehtojes salliminen, joissa puoliset ovat antaneet ainoastaan avioerotilanteessa sovellettavaksi tulevan määräyksen. Puolisot voivat nykyään siten esimerkiksi sopia siitä, että mikäli avioliitto päättyy eroon, on kaikki puolisojen omaisuus oleva avio-oikeudesta vapaata omaisuutta, jolloin osituksen sijaan toimitetaan vain omaisuuden erottelu. Monet ihmiset kokevatkin erotilanteessa oikeudenmukaisimmaksi ratkaisuksi sen, ettei puolisojen tarvitse antaa toisilleen mitään, vaan he yksinkertaisesti lähtevät omaisuutensa kanssa omille teilleen. Sen sijaan liiton päättyessä toisen puolison kuolemaan saattaisi avio-oikeuden poissulkeva avioehtosopimus osoittautua lesken kannalta ankaraksi, sillä hänelle avioliittolain peruslähtökohtien mukaan mahdollisesti kuuluva tasinko jäisi avioehtosopimuksen vuoksi saamatta. Tähän ongelmaan eroon sidottu avioehtosopimus on ratkaisu, sillä sen avulla avioehtosopimuksen vaikutukset voidaan rajoittaa erotilanteisiin.

Avioero ei ole kuitenkaan ainoa ositusperuste, johon avioehtosopimuksen vaikutukset on mahdollista sitoa. Tämän tutkimuksen kohteena ovatkin sellaiset avioehtosopimusmääräykset, jotka tulisivat sovellettaviksi ainoastaan liiton päättyessä toisen puolison kuolemaan eli kuolemaan sidotut ehdot. Vaikka tämä määritelmä voi vaikuttaa selkeältä, on syytä tarkentaa, mitä tässä tutkimuksessa tarkoitetaan kuolemaan sidotulla määräyksellä.

Avioehtosopimuksessa puhtaimpana kuolemaan sidottuna määräyksenä voidaan pitää ehtoa, jolla määrätään toisen puolison kuoleman varalta avio-oikeudesta vapaaksi sellaista omaisuutta, jonka osalta avio-oikeutta ei ole erotilanteessa rajoitettu. Tämän lisäksi kuolemaan sidottuja määräyksiä sisältävinä voidaan ainakin periaatteessa pitää kaikkia avioehtoja, joissa avio-oikeudesta on annettu erillinen määräys jäämistöosituksen varalta. Tämä voi tarkoittaa esimerkiksi tilannetta, jossa avio-oikeus on suljettu kokonaan pois avioeron varalta, mutta myös jäämistöositusta varten on annettu avio-oikeutta rajoittavia määräyksiä. Vastaavasti kaikki omaisuus on myös voitu määrätä avio-oikeudesta vapaaksi, mutta toisen puolison kuollessa jotkin esineet on määrätty palautumaan avio-oikeuden alaisuuteen. Lisäksi kuolemaan sidottuina on pidettävä määräyksiä, joilla avioehtosopimuksen vaikutukset on sidottu jollain tavoin siihen, kumpi puolisoista kuolee ensin. Tässä tutkimuksessa esitetyt yleiset näkökohdat soveltuvat kaikkiin edellä mainittuihin ehtotyyppeihin, ellei toisin ole nimenomaisesti mainittu, mutta pääsääntöisesti silmällä on pidetty ensimmäistä ja kolmatta luokkaa.¹

Kysymys kuolemaan sidottujen määräysten osalta kuuluu, voidaanko niitä pitää samalla lailla pätevinä kuin eroperusteisia määräyksiä. Ensi silmäykseltä yksinkertaiselta vaikuttava kysymys osoittautuu lähemmin tarkasteltuna melko monimutkaiseksi, sillä suoraa vastausta ei näytä löytyvän lainsäädännöstä, esitoista tai oikeuskäytännöstäkään.² Näin ollen tulkintaa joudutaan hakemaan peilaamalla kuolemaan sidottuja määräyksiä perintökaaren (40/1965, PK) ja avioliittolain muodostamiin kokonaisuuksiin. Joudutaankin kysymään, voivatko toisen puolison kuolemaan sidotut ehdot avioehtosopimuksissa olla ristiriidassa kyseisten lakien kanssa tavalla, joka ei perinteisten avioehtojes kohdalla olisi ollut mahdollista, ja pitäisikö kuolemaan sidottuja määräyksiä avioehtosopimuksissa tästä syystä pitää pätemättöminä.

¹ Kahdesta ensin mainitusta ehtotyyppistä pätevyytensä kannalta kiistanalaisempia ovat ehdottomasti ensiksi mainitut, puhtaat kuolemaan sidotut määräykset, minkä vuoksi yleinen tarkastelu suoritetaan lähinnä tällaisten määräysten näkökulmasta. Jos selkeimmin kuolemanvaraisiksi luettavat määräykset osoittautuvat tutkimuksessa päteviksi, tarkoittaa se käytännössä sitä, että myös toisen luokan vähemmän kiistanalaisia ehtoja tulee pitää pätevinä. Sen sijaan, jos ehdot osoittautuvat pätemättömiksi tai pätevyys ei saada varmuutta, tulee toisen ryhmän määräyksiä tarkastella erikseen lähemmin. Toisen ehtotyypin todennäköisempi hyväksyttävyyden johtuu siitä, että jos avioehdossa on toisen esimerkin tapaan määrätty osa omaisuudesta molempien ositusperusteiden osalta avio-oikeudesta vapaaksi ja osa omaisuudesta vain erossa avio-oikeudesta vapaaksi, on kyseessä käytännössä osittain eroperusteinen ja osittain perinteinen avioehtosopimus, vaikka nimellisesti molempien ositusperusteiden osalta olisi annettu omat määräyksensä. Tähän kysymykseen palataan tarkemmin luvussa 3.5.

² Tutkimuksen tekohetkellä asiaa koskien ei ole annettu yhtään korkeimman oikeuden tai edes hovioikeuden ratkaisua.

Mikäli kuolemaan sidottuja avioehtosopimuksia päädytään tässä tutkimuksessa pitämään pätevinä tai edes mahdollisesti pätevinä, jatketaan käsittelyä lähemmin yhden ehtotyypin osalta. Tarkempaan tarkasteluun otetaan yksipuolisesti leskeä suosivat määräykset eli määräykset, joilla elonjääneelle puolisolle pyritään antamaan täysimääräinen avio-oikeus kuolleen puolison omaisuuteen, mutta samalla kuolleen puolison avio-oikeutta rajoitetaan tai se poistetaan kokonaan. Yksi työn keskeisistä mielenkiinnon kohteista onkin se, miten leskeä suosivat avioehtosopimusmääräykset eroavat muista toisen puolison kuolemaan sidotuista määräyksistä ja tulisiko leskeä suosiviin ehtoihin näiden eroavaisuuksien vuoksi suhtautua vielä muita kuolemaan sidottuja ehtoja tiukemmin. Esitys sisältää siten kaksi pääkysymystä: 1) Tulisiko kuolemaan sidottuja avioehtosopimusmääräyksiä pitää pätevinä? ja (jos vastaus ensimmäiseen kysymykseen ei ole selkeän kielteinen) 2) Tulisiko leskeä suosivia avioehtosopimusmääräyksiä pitää pätevinä?

Tutkimuksen tavoitteena ei ole käsitellä esimerkinomaisesti erilaisia kuviteltavissa olevia kuolemaan sidottuja avioehtosopimusmääräyksiä ja arvioida näiden esimerkkisopimusten pätevyyttä, vaan pyrkimyksenä on löytää yhteinen, kaikkiin kuolemaan sidottuihin avioehtosopimukseen sovellettavissa oleva lähtökohtainen tulkintalinja. Poikkeuksen muodostavat leskeä suosivat avioehdot, joita käsitellään tarkemmin erikseen. Käsittelyn ulkopuolelle olen rajannut myös sellaiset sopimusmääräykset, joilla ei ole liityntää avio-oikeuteen, sillä katson, että avioehtosopimukseksi nimetty sopimus, joka sisältää avio-oikeutta koskevien ehtojen lisäksi muita ehtoja, ei ole näiden määräysten osalta avioehtosopimus. Kyse onkin tällöin esimerkiksi avioehtosopimuksen ja osituksen esisopimuksen yhdistelmästä, jolloin eri osien pätevyyttä on arvioitava eri lähtökohdista.³ En tarkastele tutkimuksessani yleisiä pätemättömyysoppeja enkä pääsääntöisesti myöskään mahdollisen pätemättömyyden vaikutuksia, jottei näiden kysymysten käsittely veisi rajallista tilaa varsinaisilta tutkimusongelmilta.

1.2 Tutkimuksen rakenne ja käytetyt menetelmät

Ymmärtääkseen riittävällä tasolla kuolemaan sidottujen avioehtosopimusten ympärillä vellovaa epävarmuutta, täytyy ensin perehtyä avioehtosopimusten sisällöllisessä säänte-

³ Samansuuntaisesti ovat ajatelleet myös mm. Lohi 2016, s. 109 ja Saarenpää 1984, s. 85–86.

lyssä tapahtuneisiin muutoksiin. Erityispiirteenä avioehtosopimusten kohdalla on nimitäin se, ettei näitä muutoksia ole saatu aikaan suoraan avioehtosopimusten sisältöä koskevaa avioliittolain pykälää muuttamalla, vaan sanamuodoltaan sama säännös on saanut vuosien saatossa uudenlaisen sisällön tulkinnan kautta. Tutkimuksessa perehdytäänkin ensin siihen kehityskulkuun, jonka myötä suhtautuminen erilaisiin perinteisistä poikkeaviin avioehtosopimusmääräyksiin, erityisesti avioeroon sidottuihin avioehtosopimuksiin, on lientynyt.

Tutkimuskysymyksen taustojen ja lähtötilanteen kartoituksen jälkeen tutkimuksessa siirrytään pääkysymysten pariin. Kumpaan kysymystä tarkastellaan omassa luvussaan: kuolemaan sidottuja avioehtosopimuksia yleisesti luvussa kolme ja leskeä suosivia avioehtosopimuksia luvussa neljä. Tämä käsittelyjärjestys on mielekäs sen vuoksi, että leskeä suosivat avioehtosopimukset ovat käytännössä aina myös kuolemaan sidottuja avioehtosopimuksia. Näin ollen yleisessä tarkastelussa esiin nousevat näkökohdat on syytä pitää mielessä myös leskeä suosivia ehtoja tarkasteltaessa. Viimeisessä eli viidennessä luvussa tavoitteena on koota yhteen pääluvuissa esiin nousseet moninaiset näkökohdat ja saada aikaan tutkimuskysymyksiin vastaavat johtopäätökset.

Työn metodi on lainopillinen ja esityksen tavoitteena on nimenomaan tulkintakannanottojen antaminen voimassa olevan oikeuden sisällöstä. Tutkimuskysymyksen tarkasta rajauksesta, ongelman tuoreudesta ja lainsäädännön iäkkyydestä johtuen ovat käytettävissä olevat oikeuslähteet kuitenkin melko vähissä, mikä johtaa tutkimuksen poikkeuksellisen suureen oman pohdinnan osuuteen ja reaalisten argumenttien määrään. Käytetyistä lähteistä tärkeimpinä voidaan mainita *Tapani Lohen* vuonna 2001 kirjoittama tapausta KKO 2000:100 käsittelevä oikeustapauskommentti sekä samoja ajatuksia sisältävä *Aviovarallisuus-oikeus*-teos (2016). Tutkimuksen kannalta tärkeitä näkökulmia on löytynyt myös erityisesti *Markku Helinin* perhevarallisuus-oikeudellisista artikkeleista sekä *Ahti Saarenpään* kuolemanvaraisia oikeustoimia käsittelevästä artikkelista. Käytännön tarttumapintaa esitykseen ovat tuoneet *Henriikka Rostin* ja *Marjukka Litmalan* vuonna 2006 kokoamat avioehtosopimuksia koskevat tilastot.

2 AVIOEHTOSOPIMUS JA OSITUSPERUSTE

2.1 Mikä on avioehtosopimus?

Avioliittolain järjestelmä perustuu Suomessa aviopuolisoiden varojen ja velkojen erillisyyteen: kumpikin puoliso omistaa yksin oman omaisuutensa (AL 34 §) ja vastaa omista veloistaan pääsääntöisesti samaan tapaan kuin ennen avioliittoa (AL 52 §). Kun aviopuolisoiden välistä suhdetta verrataan kahden naimattoman henkilön väliseen suhteeseen, havaitaan kuitenkin muutamia olennaisia eroavaisuuksia. Yksi näistä tärkeistä eroista on aviopuolison lähtökohtainen avio-oikeus toisen puolison omaisuuteen. Liiton kestäessä ei avio-oikeudella ole käytännön vaikutuksia puolisojen varallisuussuhteisiin, mutta vaikutus ilmenee avioliiton purkautuessa avioeron tai toisen puolison kuoleman johdosta. Tällöin tulee toisen puolison tai kuolleen puolison perillisten niin vaatiessa toimitettavaksi omaisuuden ositus, jossa puolisojen avio-oikeuden alaisen omaisuuden yhteenlaskettu säästö jaetaan lähtökohtaisesti puolisojen kesken puoliksi. Laskennallisen puolituksen lopputulos saadaan reaalisesti aikaan siten, että varakkaampi puoliso suorittaa vähävaraisemmalle puolisolle tasinkona sen verran, että kumpikin puoliso saa avio-osansa.

Puolisoiden ei kuitenkaan välttämättä täydy alistua lainsäätäjän osoittaman laskentamallin lopputulokseen, vaan he voivat halutessaan vaikuttaa ositukseen erilaisin sopimuksin. Mahdollinen keino vaikuttaa jakoon siten, että sen lopputulos poikkeaa avioliittolain lähtökohtien mukaan toimitetun jaon lopputuloksesta, on ensinnäkin osituksen toimittaminen sopimusosituksena säännöksistä poikkeavalla tavalla. Tämä on mahdollista, mikäli osituksen osapuolet saavuttavat asiassa yhteisymmärryksen, jolloin he voivat toimittaa osituksen haluamallaan tavalla lain jakomääräykset sivuuttaen. Toinen (joskin pätevyydeltään vielä hieman kiistanalainen) keino on osituksen esisopimuksen laatiminen ennen ositusta, jolloin varsinainen ositus toimitetaan lähtökohtaisesti esisopimuksessa sovitulla tavalla. Kolmas, ja ainoa avioliittolaissa sellaisenaan mainittu keino, on avioehtosopimuksen tekeminen joko ennen avioliittoa tai sen aikana. Tässä tutkimuksessa mielenkiinnon kohteena on lähinnä näistä viimeinen eli avioehtosopimus.

Avioliittolain mukaan osituksessa laskennallisen puolituksen piirissä on puolisojen avio-oikeuden alaisen omaisuuden säästö (AL 35, 99 ja 100 §). Mikäli avio-oikeuden alaista omaisuutta ei puolisoilla ole, toimitetaan osituksen sijaan ainoastaan omaisuuden erottelu (AL 85.2 §). Jotta näitä säännöksiä voitaisiin soveltaa, on ensin tiedettävä, mikä puoliso-

den omaisuudesta on avio-oikeuden alaista. Lähtökohtana tässä arvioinnissa on avioliittolain 35 §, jonka mukaan puolisoilla on avio-oikeus kaikkeen toisen puolison omaisuuteen lukuun ottamatta sellaista omaisuutta, jonka toinen puoliso on saanut perintönä, lahjana tai henkivakuutuksen edunsaajamääräyksen nojalla sellaisin määräyksin, ettei saajan puolisollla ole avio-oikeutta kyseiseen omaisuuteen. Lisäksi avio-oikeuden ulkopuolista on saman pykälän mukaan omaisuus, joka on avioehtosopimuksella määrätty avio-oikeudesta vapaaksi omaisuudeksi.⁴ Avioehtosopimus on siten normaalitilanteessa ainoa puolisoloiden itsensä käytettävissä oleva keino, jonka avulla he voivat vaikuttaa avio-oikeuden ulottuvuuteen, ja siten osituslaskelmassa puolittettavan säästön suuruuteen.

2.2 Avioehtosopimuksen sisältö ja ositusperusteinen avioehtosopimus

Avioehtosopimusten sisältöä määrittää AL 41 §:

Ennen avioliittoa tai sen aikana tekemässään avioehtosopimuksessa voivat kihlakumppanit tai puoliset määrätä, että avio-oikeutta ei ole sellaiseen omaisuuteen, joka jommallakummalla heistä on tai jonka hän myöhemmin saa. Samassa järjestyksessä voidaan sopia siitä, että puolisollla on avio-oikeus omaisuuteen, johon hänellä aikaisemmin tehdyn avioehtosopimuksen perusteella ei olisi sellaista oikeutta.

Muita kuin tässä sanottuja poikkeuksia älköön kihlakumppanien tai puolisoloiden välisin sopimuksin tehtäkö siitä, mitä puolisoloiden omaisuussuhteista on säädetty.

Kyseisestä säännöksestä voidaan melko suoraviivaisesti päätellä avioehtosopimusten mahdollista sisältöä koskevat perusvaihtoehdot. Avioehtosopimus voidaan ensinnäkin tehdä joko kaikkea omaisuutta koskevana tai vain osaan omaisuuteen kohdistuvana eli osittaisena.⁵ Tämän lisäksi säännös antaa puolisoille mahdollisuuden valita, kumman

⁴ Avio-oikeutta ei ole myöskään avio-oikeudesta vapaan omaisuuden sijaan tulleeeseen omaisuuteen, ja mikäli asiasta on niin määrätty, myöskään tällaisen omaisuuden tuottoon. (AL 35.2) Avio-oikeussäännöksiä ei sovelleta erityissäännösten kanssa ristiriidassa olevilta osiltaan omaisuuteen, jota ei voi luovuttaa, tai joka on muutoin luonteeltaan henkilökohtainen. (AL 35.3) Lisäksi puoliso voi maistraattiin tehtävällä ilmoituksella poistaa avio-oikeuden, jos toisen puolison omaisuus on luovutettu konkurssiin. (AL 35.4)

⁵ Puolison omaisuuden osittain avio-oikeudesta vapaaksi määrittäminen edellyttää tämän avio-oikeuden ulkopuolelle jäävän omaisuuden yksilöimistä. Yksilöinnin on vanhastaan katsottu voivan tapahtua joko yksinkertaisesti nimeämällä kyseinen esine tai oikeus avioehtosopimuksessa, tai sitten määrittämällä kyseisen omaisuuden muuten selkeästi, kuten saantoajan tai –tavan perusteella. Myöhemmin keskustelun kohteeksi ovat nousseet myös aiemmin ehdottoman kiellettyinä pidetyt yksilöintitavat: omaisuuden määrittäminen

omaisuutta avio-oikeuden ulkopuolelle rajataan. Avioehtosopimus voi olla siten molemminpuolinen (joko kaikkea omaisuutta koskeva tai molempien puolisoitten osalta samantyyppisin rajoituksin varustettu), yksipuolinen (kaikkea toisen puolison omaisuutta koskeva tai osaa siitä koskeva) tai omaisuuskohtaisesti määritelty, jolloin avio-oikeudesta vapaata omaisuutta voi olla esimerkiksi toisen puolison yritysvarallisuus ja toisen kesämökki. Useimmat avioehtosopimuksia koskevat systemaattiset luokitukset rakentuvatkin näille peruslähtökohdille.⁶

AL 41 §:ää (joka ei ole muuttunut sitten avioliittolain säätämisen 1929) on pidetty erityisesti vanhastaan avioehtosopimuksen mahdollisia ehtoja tyhjentävästi määrittävänä säännöksenä. Oikeuskirjallisuudessa onkin puhuttu jopa avioehtosopimusten ankarasta sisältöpakosta.⁷ Avioehtosopimus on nähty eräänlaisena joko/tai -tyyppisenä sopimuksena,⁸ jolla avio-oikeus tiettyyn omaisuuteen voidaan ainoastaan yksiselitteisellä tavalla poistaa tai palauttaa. Kun valinta esineen avio-oikeusluonteesta on tehty, ei sitä tämän näkemyksen mukaan voi muuttaa kuin uudella avioehtosopimuksella. Niinpä avioehtosopimuksissa kiellettyinä on pidetty muun muassa ehdollisia määräyksiä (lähinnä purkavia ja lykkäviä ehtoja) ja tällaisina erityisesti avioehdon vaikutukset ositusperusteeseen sitovia määräyksiä.

Ositusperusteisella avioehtosopimuksella tarkoitetaan avioehtoa, jonka soveltamisen vaikutukset riippuvat siitä, mihin laissa säädettyyn perusteeseen nojaten ositus toimitetaan. AL 85 §:n 1 momentin mukaan osituksen toimittamista on mahdollista vaatia silloin, kun avioeroa koskeva asia on vireillä tai avioliitto on purkautunut. AL 3 §:n mukaan avioliitto taas purkautuu, kun toinen puolisoista kuolee tai julistetaan kuolleeksi taikka kun puoliset tuomitaan avioeroon. Mahdollisia ositusperusteita ovat siten käytännössä avioeroasian

määräosaltaan (esim. murto-osaltaan tai tietyltä prosentiosuudeltaan) tai tietyltä arvomäärältään avio-oikeudesta vapaaksi. Nykyään myös tällaiset yksilöintitavat on oikeuskirjallisuudessa usein varovaisesti hyväksytty, joskaan täyttä varmuutta määräysten pätevydestä ei ole. Huomattava on vielä, että kysymykseen on usein suhtauduttu eri tavalla perinteisestä poikkeavan määräyksen kohdistuessa tiettyyn esineeseen epä-määräisemmän joukon (kuten kaiken omaisuuden) sijaan. Yksittäistä esinettä koskevana määräosaisen tms. ehdon pätevyys onkin huomattavasti varmempaa. Näin mm. Lohi 2016, s. 129–137.

⁶ Ks. esim. Huttunen 1945, s. 83; Litmala 1998, s. 54; Lohi 2016, s. 103 ja Norri 2017, s. 23–33.

⁷ Savolainen 1979, s. 68. Saarenpää taas on luonnehtinut avioehtosopimusta ”tyyppipakon ilmentymäksi”. Saarenpää 1984, s. 84. Tiukan suhtautumisen taustalla ovat vaikuttaneet erityisesti AL 41 §:n toisen momentin selkeä poikkeamiskielto, avio-oikeuden vallintavaikutuksen asettamat vaatimukset (joihin palataan jäljempänä) sekä yleinen ajatus, siitä, että puolisoitten sopimusvapaus oli perheoikeuden alalla pidettävä minimissään (joskin perhevarallisuus-oikeudellisten sopimusten osalta suhtautuminen oli huomattavasti vapaampaa kuin varsinaisten perheoikeudellisten sopimusten osalta). Tästä perheoikeuden ja velvoiteoikeuden välillä nähdystä erosta ks. Telaranta 1957, s. 36–41 ja avioehtosopimuksista sama, 68–71.

⁸ Näin avioehtosopimusta ovat kuvanneet Aarnio – Helin – Mahkonen 1985, s. 342.

vireille tulo (edeltää varsinaista eroa) ja toisen puolison kuolema.⁹ Jotta kyseessä olisi ositusperusteinen avioehtosopimus, on puolisoliden siis täytynyt sopia avio-oikeuden ulottuvuudesta eri tavoin avioeron ja puolison kuoleman vuoksi toimitettavien ositusten varalta. Edellytyksenä ei kuitenkaan ole, että kummankin perusteen osalta olisi annettu omat määräyksensä, vaan riittävää on, että sopimuksen soveltamisesta käytännössä aiheutuu tällainen ero. Ositusperusteisista avioehtosopimuksista tyypillisin on avio-oikeutta vain erotilanteessa rajoittava avioehtosopimus, jossa avio-oikeuden ulottuvuus jäämistöosituksessa on siis jätetty avioliittolain säännösten varaan.¹⁰

Tutkimuksessa tarkastelun kohteena ovat ositusperusteisista avioehtosopimuksista toisen puolison kuolemaan sidotut avioehtomääräykset sekä erityisesti leskeä suosivat määräykset. Leskeä suosiva avioehtosopimusmääräys kuuluu aina ensin mainittuun joukkoon, sillä mikäli avioliitto päättyisi toisen puolison kuoleman sijaan eroon, ei liitosta luonnollisestikaan jäisi leskeä, eikä leskeä suosiva määräys voisi siten tulla sovellettavaksi.¹¹

2.3 Suhtautuminen ositusperusteisiin avioehtosopimuksiin

2.3.1 Lähtökohdat

Kuten edellä todettiin, avioehtosopimusten mahdollista sisältöä on avioliittolain säätämisen jälkeisinä vuosikymmeninä pidetty hyvin suppeana, eikä muun muassa ositusperusteisia avioehtosopimuksia voitu vallitsevan kannan mukaan pitää hyväksyttävänä. Ositusperusteisten avioehtosopimusten pätemättömyydestä oltiin oikeuskirjallisuudessa varsin

⁹ Ositusta on mahdollista Suomessa vaatia myös ulkomailla tuomitun asumuseron perusteella (AL 136 §), mutta nämä tapaukset on tässä tutkimuksessa jätetty harvinaisuutensa vuoksi tarkastelun ulkopuolelle.

¹⁰ Vuonna 2005 rekisteröidyistä ositusperusteisista avioehtosopimuksista 71 % oli vain avioeroon sidottuja. Rosti – Litmala 2006, s. 36.

¹¹ Huomioon tulisi tällaisissa tilanteissa kuitenkin ottaa se, että varsinainen ositusperuste on aina avioeroasian vireille tuleminen eikä itse avioero, jonka saaminen edellyttää harkinta-ajan kuluttua tehtävää uutta hakemusta. Puolisot ovat kuitenkin saattaneet sitoa avioehtosopimuksensa vaikutukset nimenomaan avioeroon ositusperusteen syntymisen sijaan. Näin ollen voikin käydä niin, että ositusperuste on jo olemassa erohakemuksen toimittamisen myötä, mutta toinen puolisoista kuolee avioliiton ollessa lain mukaan edelleen voimassa. Tällöin eloonjäänyt puoliso katsotaan virallisesti leskeksi. Avioehtosopimuksen sanamuodosta ja kulloinkin kyseessä olevan tilanteesta riippuen hankalia tulkintaongelmia ja sovittelutarvetta voikin tällaisissa tapauksissa ilmetä. Näitä ongelmia ei kuitenkaan tässä tutkimuksessa ole mahdollista lähemmin tarkastella.

yksimielisiä ja tällaisen ehdon käytön mahdottomuus todettiin lyhyesti myös avioliittolain uudistuksen yhteydessä laaditussa hallituksen esityksessä.¹² Ositusperusteisten avioehtosopimusten lisäksi kiellettyinä pidettiin suurinta osaa muista ehdollisista määräyksistä (muun muassa useimpia purkavia ja lykkäviä ehtoja) sekä avio-oikeuden alaisen tai siitä vapaan omaisuuden perinteisestä poikkeavalla tavalla määrittäviä ehtoja.¹³ Tätä kielteistä kantaa perusteltiin ennen vuoden 1987 lainmuutoksia AL 41 §:n tiukan sanamuodon lisäksi pääsääntöisesti avio-oikeuden esineellisyyden vaatimuksella. Esineellisyydellä tarkoitettiin sitä, että avioehtosopimuksen perusteella täytyi pystyä milloin tahansa selkeästi määrittämään, onko jokin tietty esine tai oikeus avio-oikeuden alaista omaisuutta vai ei.¹⁴ Vaatimuksen syynä taas oli lähinnä se, että ennen vuotta 1988 avio-oikeudella oli merkitystä myös avioliiton aikana, sillä niin kutsutut vallintarajoitukset suojasivat tuolloin ainoastaan avio-oikeuden alaista omaisuutta.

Vallintarajoituksilla tarkoitetaan AL 38 ja 39 §:ssä määritettyjä poikkeuksia AL 36 §:n pääperiaatteeseen, jonka mukaan puoliset voivat vapaasti määrätä omasta omaisuudestaan. Mikäli omaisuus on vallintarajoituksen alaista, tarvitaan laissa määriteltyyn toimeen (yleensä luovutukseen) puolison suostumus tai oikeuden lupa. Alun perin avioliittolain vallintarajoitusten piiriin kuuluivat kiinteä omaisuus (AL 38 §), yhteisesti käytettävä asuinirtaimisto, toisen puolison käyttämät tarpeelliset työvälineet sekä lasten henkilökoh- taiseen käyttöön tarkoitettu omaisuus (AL 39 §) silloin kun kyseinen omaisuus oli avio-oikeuden alaista (AL 38–39 §). Vallintarajoituksista johtuen puoliso ei siis esimerkiksi voinut luovuttaa kiinteää omaisuuttaan, mikäli toisella puolisoilla oli siihen avio-oikeus, mutta avio-oikeuden ulkopuolinen kiinteistö oli omistajansa vapaassa määräysvallassa. Avioehtosopimuksen avio-oikeuden poissulkevilla tai palauttavilla määräyksillä oli siten kaksi vaikutustapaa, ja puhuttiinkin avio-oikeuden ositusvaikutuksesta sekä avio-oikeuden vallintavaikutuksesta.¹⁵

Esineellisyyden vaatimus oli siis todennäköisesti merkittävin syy avioehtosopimusten sisällön tiukoille rajauksille varsinaisen lain sanamuodon ohella. Peruste oli myös helposti

¹² HE 62/1986 vp, s. 74. Kirjallisuudesta ks. esim. Savolainen 1979, s. 68–69 ja Saarenpää 1984, s. 73 ja 75.

¹³ Avioliittolakia koskevissa hallituksen esityksissä (HE 10/1922 vp ja HE 40/1927 vp) tai lainvalmistelukunnan ehdotuksessa (Lvk 1920:1) kysymystä erilaisten määräysten ja ehtojen sisällyttämisen mahdollisuudesta tai niiden pätevydestä ei käsitelty käytännössä lainkaan naimaosuuden suuruutta muuttavaa ehtoa koskevaa kannanottoa lukuun ottamatta. Näin myös. esim. Helin 1995, s. 231. Tästä johtuen oikeustila on tuolloin muotoutunut lähinnä oikeuskirjallisuudessa esitettyjen näkemysten myötä.

¹⁴ Saarenpää 1984, s. 73–75.

¹⁵ Ks. Aarnio – Helin – Mahkonen 1985, s. 177.

allekirjoitettavissa: tavoiteltavana ei voitane pitää tilannetta, jossa kaupankäynnin osapuolilla ei olisi mahdollisuuksia selvittää, onko heidän suunnittelemansa toimi toteutettavissa ilman myyjän puolison suostumusta vai ei. Samalla esineellisyyden vaatimus sisältopakon perusteena oli kuitenkin myös syy siihen, ettei kaikkiin kuviteltavissa oleviin avioehtosopimusmääräyksiin aina alun perinkään suhtauduttu yhtä kielteisesti silloin, kun määräyksen soveltaminen ei aiheuttanut hankaluuksia kolmansille osapuolille. Ositusperusteisten avioehtosopimusten hyväksyttävyyden kannalta esineellisyyden vaatimus sai kuitenkin suurimman merkityksensä vasta vuoden 1987 jälkeen avio-oikeuden vallintavaikutuksen poistamisen myötä, sillä kyseinen muutos avasi ovat vapaammille tulkintakannanotoille.

2.3.2 Lainmuutokset 1987

Vuonna 1987 eduskunta teki päätöksen avioliittolakia koskevasta, melko suurista muutoksista aiheuttaneesta uudistuspaketista. Uuden sisällön saivat niin monet avioliiton solmimista ja purkamista kuin puolisoitten aviovarallisuussuhteita koskevat säännöksetkin, minkä lisäksi avioliittolaista poistettiin ja siihen lisättiin joitakin pykälä.¹⁶ Uudet säännökset astuivat voimaan vuoden 1988 alusta alkaen. Kuten aiemmin on todettu, avioehtosopimusten sisältöä koskeva 41 § ei kuulunut näiden uudistettujen säännösten joukkoon, mutta vallintarajoituksia koskevat 38 ja 39 §:t sen sijaan kuuluivat. Vallintarajoituksia koskevista muutoksista merkittävimpiä olivat avio-oikeuden poistaminen rajoitusten kohteita määrittävien seikkojen joukosta, rajoitusten ulottaminen koskemaan myös muunlaista kuin kiinteäksi omaisuudeksi luokiteltavaa perheen yhteistä kotia sekä yleisesti rajoitusten kohteen määrittävän muuttuminen keskeisemmin omaisuuden käyttötarkoitukseensa perustuvaksi. Näiden muutosten myötä vallintarajoitusten katsottiin paremmin edistävän niille jo alkuperäistä lakia säädettäessä asetetun tavoitteen - perheelle tärkeän omaisuuden säilyminen perheen käytössä - toteutumista.¹⁷

Vallintarajoitussäännösten muutokset raottivat ovea keskustelulle avioehtosopimusten mahdollisuuksista entisestään, sillä sopimusten esineellisyyden vaatimuksen pohja heikkeni huomattavasti. Avio-oikeuteen ei liittynyt enää vallintavaikutusta vaan ainoastaan

¹⁶ Muutoksista tarkemmin ks. HE 62/1986 vp ja LaVM 14/1986 vp. Huomaa, että lakivaliokunnan kannan mukaisesti moni hallituksen esityksessä ehdotettu puolisoitten varallisuussuhteita koskeva muutos hylättiin kriittisten asiantuntijalausuntojen vuoksi, LaVM 14/1986 vp, s. 3.

¹⁷ Ks. HE 62/1986 vp, s. 23–26.

ositusvaikutus, mikä muutti järjestelmää merkittäväällä tavalla Tämä ei jäänyt huomaimatta myöskään oikeuskirjallisuudessa, vaan muun muassa Ahti Saarenpää sekä parivaljakko Aulis Aarnio – Markku Helin nostivat siihen liittyvät kysymyksen esille avioliittolain muutoksia käsittelevissä teoksissaan. Heistä Aarnio ja Helin omaksuivat hyvin vapaamielisen kannan, jonka mukaan sallituiksi uudistuksen myötä olisivat tulleet ainakin määräykset, joiden mukaan avio-oikeus kohdistuu tiettyyn prosenttiosuuteen kaikesta omaisuudesta tai yksittäisestä omaisuuserästä, rahamääräiseen osuuteen jostakin esineestä tai jonkin omaisuuden arvonnousuun. Kaikista rohkeimpana linjanvetona voidaan kuitenkin pitää Aarnion ja Helinin esittämää näkemystä, jonka mukaan kaikkia kuviteltavissa olevia hyvän tavan mukaisia ehdollisia määräyksiä – mukaan lukien ositusperusteeseen sidottuja määräyksiä, joita oli tähän saakka pidetty ehdottoman kiellettyinä – tulisi uudistuksen jälkeen pitää pätevinä. Näkemystään he perustelivat sillä, että avioehtosopimus oli muuttunut vaikutuksiltaan vain puolisoitten väliseksi, eikä sillä enää voitu loukata kolmansien (esim. velkojan, oikeustoimikumppanin tai perillisen) oikeutta. Myöskään järjestelmän selkeys ei heidän mukaansa vaatinut ehtojen kieltämistä.¹⁸ Käytännössä Aarnio ja Helin hyväksyivät lähestulkoon kaikki aiemmin kiistanalaisina pidetyt ehtotyypit.

Sen sijaan Saarenpää lähti liikkeelle kaksikkoja varovaisemmin. Vaikka myös hän kiinnitti huomiota vallintarajoitusten muutosten tarjoamiin mahdollisuuksiin, piti hän lain sanamuodon muuttumattomuutta sekä alkuperäisen lain perusteluista ilmenevää esineellisyiden lähtökohtaa oikeuslähdeopillisesti painavampina seikkoina. Kun vielä otettiin huomioon se, ettei kysymystä ollut tarkasteltu uudistuksen esitöissä käytännössä lainkaan¹⁹ sekä se, että avio-oikeudella oli edelleen pelkän laskennallisen ositusvaikutuksen lisäksi vaikutuksia esimerkiksi tasinkona annettavan omaisuuden valintaan ja ennakko-perinnön vähentämiseen perinnönjaossa, katsoi Saarenpää, että esineellisyys avioehtosopimuksissa oli pääsääntöisesti syytä säilyttää. Niinpä valtaosa ehdollisista avioehtosopimusmääräyksistä tuli hänen mukaansa hylätä. Sallittuina Saarenpää piti kuitenkin omaisuuspiirin tuleviin muutoksiin varautumiseksi laadittuja ehtoja, jotka saivat hänen mukaansa olla joko yleisiä tai esinekohtaisia ja muodoltaan purkavia tai lykkääviä. Perus-

¹⁸ Aarnio – Helin 1988, s. 130–132.

¹⁹ Ks. HE 62/1986 vp. Havainnon avioliittolain osittaisuudistuksen avaamasta kysymyksestä sekä esitöiden asiasta vaikenemisesta teki välittömästi ainakin Koskelo 1987, s. 966 (alaviite).

teena tälle hän mainitsi muun muassa avioliittolain 41 §:n sanamuodon, joka sallii sopimisen tulevaisuudessa saatavasta omaisuudesta.²⁰ Saarenpään kirjoituksesta voidaan kuitenkin päätellä, ettei hänen tämän ehtotyyppin hyväksyvä lausuntonsa liity varsinaisesti avioliittolain uudistukseen vaan enemmän oikeuskirjallisuudessa tapahtuneeseen kehitykseen, jossa kannanottoja täsmennettiin eri ehtotyyppien osalta ja automaattisen kielteinen suhtautuminen lieveni.

Yleisesti ottaen Saarenpää ei siis uskonut ehtojen vapaaseen käyttöön, vaan hänen mielestään järjestelmän yksiselitteisyys ja kolmansien osapuolten asema edellyttivät edelleen melko tiukkaa tulkintalinjaa. Saarenpää ei hyväksynyt esimerkiksi ositusperusteesta riippuvaisia avioehtoja, joiden hän myös katsoi kuuluvan kuolemanvaraistointen piiriin, ja olevan siten tyyppipakon alaisia. Saarenpään näkemyksen mukaan avioehtosopimusten käyttöala oli uudistuksen myötä laajentunut ainoastaan vähän. Hyväksyttävänä hän piti nyt tietyn esineen tai oikeuden määräosin avio-oikeuden alaiseksi määrittäviä ehtoja. Tätä hän perusteli muun muassa vanhemman oikeuskirjallisuuden tuella, sekä avioliittolakiin uudistuksessa lisätyllä sovittelusäännöksellä (AL 103 b), jonka mukaan sovittelussa voidaan määrätä tietty esine osittain avio-oikeuden alaiseksi.²¹

Voidaan havaita, että oikeuskirjallisuuden kannanotot uudistuksen jälkeen erosivat toisistaan huomattavasti vaihdellen äärimmäisen vapaasta tulkintalinjasta edelleen melko tiukan tyyppipakon linjaan. Kauaa kyseinen kuilu ei kuitenkaan säilynyt yhtä leveänä, sillä vuoden 1992 teoksessaan (Saarenpään teos oli myös ilmestynyt vuonna 1992) Aarnio ja Helin perääntyivät kannanotoissaan palauttaen linjansa lähes aiempaa vastaavaksi. Kannanmuutoksen asiallisina perusteina he esittivät avio-oikeuden kohteen esineellisen määrittämisen tarpeen vastikesäännöksiä ja tasingon antamissäännöksiä sovellettaessa. Ehdollisten avioehtosopimusten osalta Aarnio ja Helin tyytyivät toteamaan epämääräisten tulevaisuuteen liittyvien ehtojen tekevän kolmannen aseman epävarmaksi ja hankaloittavan erityisesti velkojien mahdollisuuksia pysyä selvillä tilanteesta. Selkeisiin aikamääräyksiin sidotut ehdot Aarnio ja Helin hyväksyivät edelleen, mutta ositusperusteisia ehtoja koskevan hyväksyntänsä he peruuttivat.²²

Aarnion ja Helinin kannanmuutokset ovat melko varmasti johtuneet Saarenpään esittämästä kritiikistä. Varovaisempaan kantaan palaamista voidaan pitää ymmärrettävänä

²⁰ Saarenpää 1992, s. 105–110.

²¹ Saarenpää 1992, s. 105–110.

²² Aarnio – Helin 1992, s. 128–130.

niiltä osin, kun se koski omaisuuden osittain avio-oikeuden alaiseksi määrittäviä ehtoja, sillä kirjoittajat todennäköisesti havaitsivat kritiikin perusteella heiltä ehkä aiemmin huomamatta jääneet esineellisellä avio-oikeudella edelleen operoivat säännökset. Kyseenalaisempia ovat mielestäni kuitenkin ehdollisia avioehtosopimuksia sekä ositusperusteisia avioehtosopimuksia koskevat kannanmuutokset: voidaan havaita, että Aarnio ja Helin luopuivat sen kummemmin perustelematta aiemmin esittämästään tulkinnasta avioehtosopimuksen luonteen muuttumisesta lähinnä puolisoitten väliseksi sopimukseksi, jolla ei ole kolmannen kannalta suurta merkitystä. Näin suuri täyskäännös olisikin nähdäkseni vaatinut huomattavasti tarkempaa pohdintaa. Yllättävä muutos saa aikaan mielikuvan siitä, että Aarnio ja Helin olisivat säikähtäneet vapaan kantansa aiheuttaneen käytännön toiminnassa muutoksen ja johtaneen suureen joukkoon mahdollisesti pätemättömiä avioehtosopimuksia. Tämän vuoksi varovaiseen linjaan olikin palattava kiireen vilkkaa.²³ Aarnion ja Helinin kannanmuutoksen jälkeen oikeuskirjallisuuden kanta palasi jälleen melko yhtenäiseksi.

Kannanvaihteluiden aika ei kuitenkaan ollut vielä ohi. Vuonna 1995 kirjoittamassaan artikkelissa Helin teki, tällä kertaa yksin, jälleen uuden suunnanmuutoksen.²⁴ Artikkelissaan Helin päätyi hyväksymään avio-oikeuden alaisen omaisuuden prosentuaalisesti tai arvomääräisesti määrittävät ehdot. Helin nimittäin arvioi muun muassa, ettei avio-oikeuden kohteen yksilöintitavalla voinut enää vallinnanrajoitussäännösten muutosten jälkeen olla merkitystä velkojien tai muidenkaan kolmansien kannalta. Myöskään puolisoitten perillisillä tai testamentinsaajilla ei Helinin mukaan ollut asiassa sellaista itsenäistä intressiä, jonka nojalla tällaiset avioehtosopimusmääräykset voisivat olla perillisiin nähden pätemättömiä.²⁵

Ehdollisten avioehtosopimusten osalta Helin kiinnitti huomiota ratkaisuun KKO 1985 I 1, jossa korkein oikeus totesi puolisoitten ennen avioliittoa solmiman avio- tai asumuseron varalta tehdyn sopimuksen päteväksi. Helin katsoi, että mikäli avioehtosopimukseen otettu ehdollinen määräys olisi puolisoitten keskinäisessä suhteessa pätevä vapaamuotoisena osituksen esisopimuksena, ei olisi syytä pitää sitä pätemättömänä myöskään avioeh-

²³ Tähän viittaa myös alaviite 23 artikkelissa Helin 1995, s. 242.

²⁴ Vaikuttaakin todennäköiseltä, että aiemmin esitetyt kannat ovat olleet kirjoittajista pääsääntöisesti Aarnion käsialaa, kun taas vuoden 1995 artikkeli on Helinin oman pohdinnan tulos.

²⁵ Helin 1995, s. 235.

tosopimuksen muodossa tehtynä. Helin totesikin, että pätevyyskysymystä voitaisiin arvioida eri tavoin riippuen siitä, mistä henkilösuhteesta on kysymys: ehdollista avioehtosopimusta tulisi siten hänen mukaansa pitää lähes aina puolisoiden kesken sitovana, mutta kysymystä pitäisi arvioida eri tavoin esimerkiksi suhteessa velkojiin. Ehdollisten määräysten hyväksymisen puolesta puhuivat Helinin mukaan myös monet käytännön seikat, kuten mahdollisuus laatia vaikutuksiltaan paremmin ennustettavissa olevia avioehtosopimuksia sen sijaan, että jouduttaisiin turvautumaan osituksen sovitteluun tai yksipuolisesti muutettavissa olevan testamentin tuomaan epävarmaan suojaan. Näillä perusteilla Helin hyväksyi myös ositusperusteiset avioehdot tosin sillä rajauksella, että ehto, jonka perusteella avioehto sovelletaan vain toisen puolison kuollessa, tulee pitää kiellettyinä kuolemanvaraismääräyksenä. Kaiken kaikkiaan Helin hyväksyi siten lähtökohtaisesti avioehtosopimukseen otettavat ehdot ja aikamääreet, jotka eivät ole hyvän tavan tai lain pakottavan säännöksen vastaisia.²⁶

Voidaan sanoa, että oikeuskirjallisuuden kanta avioehtosopimusten sisällöllisistä rajoista oli 1980-luvulta 2000-luvulle kaikkea muuta kuin vakiintunut ja näkemyksiä esitettiin lähes molemmista ääripäistä. Puolisoiden ja heidän edustajiensa oli siten oikeastaan mahdollonta tietää, pidettäisiinkö heidän avioehtosopimukseen kaavailemaansa tavallisesta poikkeavaa määräystä pätevänä, minkä vuoksi avioehtosopimuskäytäntö lienee ollut lähes yhtä varovaista kuin 1900-luvun alkupuoliskolla.

2.3.3 KKO 2000:100

Suhtautuminen ositusperusteisiin avioehtosopimuksiin oli ennen vuoden 1987 lainmuutoksia edellä todetuin tavoin jyrkän kielteinen, kun taas muutosten jälkeen asiasta oikeuskirjallisuudessa esitetyt näkemykset vaihtelivat. Oikeuskirjallisuuden kannanottojen monenkirjavuutta tuohon aikaan voidaan pitää yllättävänä, kun otetaan huomioon uudistuspakettiin liittyneet esityöt. Avioliittolain muutoksia koskevassa hallituksen esityksessä kysymystä ositusperusteisen avioehtosopimuksen mahdollisuudesta ei sinänsä suoraan käsitelty, mutta esityksessä on kuitenkin kahteen otteeseen ikään kuin ohimennen mai-

²⁶ Helin 1995, s. 237–242.

nittu ositusperusteisen ehdon käyttämisen mahdottomuus, joten lainvalmistelijoiden suhtautuminen kysymykseen oli melko selkeästi havaittavissa.²⁷ Osittain oikeuskirjallisuuden vapaamielisiin kannanottoihin vaikutti varmastikin aviovarallisuusosoikeudessa yleisesti nähtävissä ollut vapautumiskehitys²⁸ sekä yhteiskunnassa ilmennyt kasvava kysyntä tämän tyyppisille ehdoille.²⁹

Ositusperusteisten avioehtojen pätevyyttä koskevaan kysymykseen liittyvä epäselvyys sekä yleinen mielenkiinto havaittiin myös tuomioistuimissa, ja korkein oikeus otti tilaisuuden tultua asian käsiteltäväkseen. Ratkaisussaan KKO 2000:100 korkein oikeus päätti ehkä hieman yllättäenkin hyväksyä ositusperusteeseen sidotut ehdolliset avioehdot. Ratkaisun otsikko kuului näin:

Puolisot oli tuomittu avioeroon. Puolisoiden välisessä avioehtosopimuksessa oli sovittu, että avioliiton purkautuessa avioeron vuoksi kummallakaan puolisoilla ei ollut avio-oikeutta toisen omaisuuteen ja että avioliiton purkautuessa toisen puolison kuoleman johdosta leskellä oli avio-oikeus kuolleen puolison omaisuuteen. Avioehtosopimus katsottiin päteväksi. (Ään.)

Tuomionsa perusteluissa korkein oikeus totesi muun muassa, ettei avioliittolain 41 § ollut tarkoitettu tulkittavaksi siten, että pykälässä olisi tyhjentävästi lueteltu pätevän avioehtosopimuksen edellytykset. Tärkeimpinä korkeimman oikeuden mainitsemina ositusperusteisen avioehdon hyväksymistä tukevin perusteina voidaan kuitenkin pitää korkeimman oikeuden mainitsemää säädösympäristön muutosta, jolla tarkoitettiin niin avioliittolain vallintarajoitusten muuttumista kuin takaisinsaantilainsäädännön uudistamisen yhteydessä vuonna 1991 toteutettuja muutoksia, joiden vuoksi velkoja ei aiemmasta poiketen voinut enää odottaa saavansa osituksessa omaisuutta hyväkseen. Korkein oikeus katsoi, että näiden muutosten vuoksi ei enää ollut pätevää aviovarallisuusjärjestelmän selkeyteen tai sivullisen etuun liittyvää syytä rajoittaa puolisoitten sopimusvapautta ja kieltää ehdol-

²⁷ HE 62/1986 vp, s. 36 ja 74.

²⁸ Puolisoiden keskinäisiä varallisuussuhteita koskevaa sääntelyä oli jo pitkään erilaisten lainmuutosten kautta viety lähemmäs kaikkia muita suhteita koskevaa varallisuusosoikeudellisen sääntelyä. Muun muassa varojen ja velkojen erillisyyden periaatteen piiriin siirtyminen ja puolisoitten välisen lahjojen salliminen ovat esimerkkejä tästä hitaasti tapahtuvasta muutoksesta. Ks. aviovarallisuusosoikeudellisen sääntelyn yleisestä kehityksestä esim. Lohi 2003, s. 146 – 168.

²⁹ Näin esim. Rosti – Litmala 2006, s. 34.

lisiä avioehtosopimuksia. Korkein oikeus kiinnitti huomiota myös ositusperusteisten sopimusten sallimisen käytännön tarpeeseen, sillä se katsoi, että avio-oikeuden rajoittamisen pidetään usein tarpeellisena juuri erotilanteita ajatellen, mikä pitää paikkansa.

Korkeimman oikeuden perustelut on kirjoitettu hyvin yleispätevässä muodossa, mistä voidaan päätellä, että tarkoituksena oli nimenomaisesti antaa kaikkia ositusperusteisia avioehtosopimuksia koskeva prejudikaatti, jonka antamisen jälkeen tulkintakäytäntö yhdenmukaistuisi. Korkeimman oikeuden omaksuma kanta muistuttaa hyvin läheisesti Aarnion ja Helinin heti lainuudistuksen jälkeen esittämää näkemystä, ja myös ratkaisun perustelut ovat aika lailla kaksikon perusteluja vastaavat. Aarnion ja Helinin kannanottotilanteeseen verrattuna korkeimmalla oikeudella oli lisäksi tukenaan takaisinsaantilain uudistukseen liittyvä velkojen intressien suojaamistarpeen totaalinen poistuminen, mikä teki kannasta entistä vedenpitävämmän. Huomionarvoista korkeimman oikeuden ratkaisun perusteluissa on kuitenkin myös se, ettei niissä ole esitetty lainkaan ratkaisua vastaan puhuvia perusteita ja perustelut ovat muutoinkin melko niukat.³⁰ Vaikuttaakin siltä, kuin korkein oikeus olisi tavoitellut juuri tietynlaista lopputulosta, eikä se siksi olisi halunnut tuoda esiin mitään sitä vastaan puhuvia seikkoja: ratkaisua onkin saattanut ajaa hyvin suurelta osin halu avioehtosopimusjärjestelmän päivittämiseen nyky-yhteiskunnan tarpeita vastaavaksi.³¹ Aviopuolisoiden kiinnostus ositusperusteisten avioehtojesolmimiseen osoittautui myöhemmin aidoksi, sillä ositusperusteisten avioehtojesosuus kasvoi ratkaisun antamisen myötä noin 3 %:sta viidennekseen vuosien 1994 ja 2005 välillä.³²

Vaikka ratkaisu KKO 2000:100 on kaiken kaikkiaan hyvin yksiselitteinen eroperusteiset avioehdot hyväksyvässä kannassaan, jättää se myös joitakin vastaamattomia kysymyksiä. Esimerkiksi ratkaisun perusteella kyseenalaiseksi jäi, olisiko avioehtosopimukseen toisen puolison kuoleman varalta otettua määräystä, jonka mukaan leskellä on yksipuolisesti

³⁰ Tähän on kiinnittänyt huomiota myös mm. Lohi 1/2001, s. 351.

³¹ Samaan viittaavat esimerkiksi Urpo Kankaan kommentit kyseiseen korkeimman oikeuden ratkaisuun. Kangas 2001.

³² Rosti – Litmala 2006, s. 35.

avio-oikeus toiselta puolisolta jääneen omaisuuden säästöön, myös tullut pitää sellaisenaan pätevänä.³³ Ehdon hyväksyttävyyks jäikin korkeimman oikeuden ratkaisun perusteella vielä avoimeksi.³⁴

Ratkaisu KKO 2000:100 antoi aihetta myös toisen, vielä laajemman kysymyksen pohdintaan: tarkoittiko ratkaisu sitä, että kaikenlaiset ennen kiellettyinä pidetyt avioehtosopimusmääräykset tuli nyt hyväksyä? Vaikka ratkaisussa ei asiaa suoraan todeta, antaisivat tuomion yleispätevät perustelut hyvät lähtökohdat tällaiselle tulkinnalle. Melko lailla tällaiselle kannalle ratkaisun perusteella asettuikin muun muassa Tapani Lohi, jonka mukaan avioehtosopimusmääräyksiä tuli tuomion jälkeen pitää pätemättöminä ainoastaan, mikäli ehdon kieltämiseen on asiallisia syitä. Tällaisina syinä taas voitaisiin pitää ongelmia, joita määräys mahdollisesti aiheuttaisi puolisoitten välisessä suhteessa, suhteessa velkoihin tai PK 17:1:n kieltoon sopia elossa olevan henkilön jäämistöstä nähdessä. Avuksi avioehtosopimuksen pätevyyden arvioinnissa voidaan Lohin mukaan ottaa myös muut puolisoitten käytettävissä olevat keinot sopia välillään toimitettavan osituksen lopputuloksesta. Jos puolisoit voisivat siis avioeron varalta tehtävän sopimuksen (ts. osituksen esisopimuksen) avulla toteuttaa vastaavan järjestelyn pätevällä tavalla, ei vastaavan avioehtosopimukseen sisällytetyn määräyksen pätemättömänä pitämiseen olisi hänen mukaansa aiheellisia perusteita.³⁵ Kantaa voidaan mielestäni pitää perusteltuna ja korkeimman oikeuden ratkaisun hengen mukaisena. Näkemys on myös hyvin lähellä Helinin vuonna 1995 esittämää kantaa.

Kaiken kaikkiaan voidaan sanoa, että ratkaisulla KKO 2000:100 toteutettiin avioehtosopimusten sallittuun sisältöön voimakas kannanmuutos, jonka mahdollisuutta oikeuskirjallisuudessa oli jo jonkin verran väläytelty. Täyttä varmuutta ehdollisten määräysten, toisen puolison kuolemaan sidottujen määräysten ja avio-oikeuden kohteen muutoin kuin esineellisesti määrittävien ehtojen pätevyyteen ratkaisu ei kuitenkaan antanut, vaan selkeä vastaus saatiin ainoastaan avioeroon sidotun määräyksen pätevyyteen. Muita ehtoja koskeva lopullinen varmuus edellyttäisikin joko toista, laajemmin perusteltua ennako-

³³ Tapauksen avioehtosopimus on ollut sisällöltään ratkaisun otsikosta ilmenevää moniulotteisempi, mutta pitäydyn ehdon tarkastelussa tutkimuskysymyksen mukaisessa muodossa.

³⁴ Tuomion perustelujen alkupuolella korkein oikeus toteaa ratkaistavan kysymyksen olevan ensi sijassa se, ”onko tämän sisältöistä *vain avioeroperusteiseen ositukseen vaikuttavaa* avioehtosopimusta pidettävä pätevänä”. Lausumasta voi päätellä, että kuoleman varalta annettuun ehtoon ei ole kiinnitetty juurikaan huomiota.

³⁵ Lohi 1/2001, s. 355–357.

ratkaisua tai avioliittolain uudistusta uusine esitöineen. Varman lainsäädännöstä tai oikeuskäytännöstä saatavan vastauksen puuttuessa on pallo ainakin toistaiseksi siirtynyt oikeustieteilijöille: seuraavassa luvussa pyrkimyksenäni onkin arvioida sitä, mikä linja kuolemaan sidottujen ehtojen pätevyyskysymyksessä olisi perustelluinta valita.

3 KUOLEMAAN SIDOTTUJEN MÄÄRÄYSTEN PÄTEVYYDESTÄ

3.1 Arvioinnin lähtökohdat

Perheoikeudessa 1900-luvulla tapahtuneen kehityksen myötä voidaan sanoa, että avio- puolisot nauttivat nykyään varallisuus oikeudellisesti samanlaista sopimusvapautta kuin muutkin henkilöt. Mikäli puolisoiden toimiin suhtaudutaan jossain yksittäisessä kysymyksessä eri tavoin kuin tavallisesti, tulee tälle olla erityinen peruste.³⁶ Voidaankin puhua Lohen tavoin puolisoiden varallisuussuhteiden normaalikohtelun periaatteesta.³⁷ Tätä taustaa vasten onkin luontevaa omaksua Lohen ja Helinin varsin yhtenevät näkemykset, joiden mukaan puolisoiden sopimusvapauden rajoittamiseen täytyy olla samanlaisia asiallisia perusteita, kuin muistakin henkilötahoista puhuttaessa: puolisoiden solmiman avioehtosopimuksen ehdon tulee olla joko lain tai hyvän tavan vastainen ollakseen pätevä.³⁸

Puolisoiden sopimusvapauden rajoittamista kuolemaan sidottujen avioehtosopimusten osalta ei ole nähdäkseni enää ratkaisun KKO 2000:100 jälkeen mahdollista perustella AL 41 §:n sanamuodon ilmentämällä sisällöllisillä rajoituksilla, sillä avioehdon määräyksen sitominen ositusperusteeseen on ratkaisun myötä selvästi sallittua. Suoranaista apua kuolemaa koskevien ehtojen pätevyys tulkintaan ei ole mahdollista saada myöskään avioliittolain tai perintökaaren esitöistä tai muustakaan lainvalmisteluaineistosta, sillä niiden laatimisen aikaan ositusperusteista avioehtosopimusta on pidetty niin selkeän kiellettynä, ettei kysymystä ole tarvinnut arvioida erikseen avioero-ositusta ja kuolemaan perustuvaa

³⁶Esimerkiksi Gottberg on todennut puolisoiden omistussuhteita koskien, että avioliittolain vaiettaessa tullaan jo yleisten tulkintaoppien mukaan siihen, että erityisnormin puuttuessa aviopuolisoihinkin sovelletaan yleislainsäädännön normeja ja vakiintuneita periaatteita. Gottberg 2007, s. 38.

³⁷Lohi 2003, s. 103.

³⁸Ks. esim. Lohi 2/2001, s. 1043 ja Helin 1995, s. 242. Sopimusoikeudesta tuttuja hyvän tavan vastaisuutta koskevia oppeja on pääsääntöisesti katsottu voitavan soveltaa myös perhevarallisuus oikeudellisiin sopimuksiin. Siten esimerkiksi testamentissa tai nyt käsitellyssä olevassa avioehtosopimuksessa oleva hyvän tavan vastaiseksi katsottavaa ehtoa on pidettävä pätemättömänä. Näin mm. Gottberg 1993, s. 51–52. Hyvän tavan vastaisuudesta testamenttioikeudessa ks. Aarnio – Kangas 2015, s. 612–615.

ositusta ajatellen. Esitöiden perustelut ovat siten näiltä osin vanhentuneet. Myös oikeuskäytännön vaietessa asiasta – kuolemanvaraiset ehdot eivät nimittäin nousseet toden teolla esille ratkaisussa KKO 2000:100 – jäävät tutkimuksen kannalta hyödylliset virallislähteet vähiin. Kuolemaan sidottujen avioehtosopimusten pätevyyttä onkin siten arvioitava lähinnä kuolemanvaraisia oikeustoimia koskevien yleisten oppien, lakien tavoitteiden ja systematiikan sekä asia-argumenttien valossa.

Sen lisäksi, että puolisoitten solmimien avioehtosopimusmääräysten pätevyyttä voidaan tutkimuksessa käyttöön otetun lähtökohdan mukaan arvioida tavallisista varallisuus- ja oikeudellisista lähtökohdista, voidaan sitä arvioida myös erikseen eri henkilötahojen näkökulmasta. Tämän mielenkiintoisen lähestymistavan on tuonut esiin Helin vuoden 1995 artikkelissaan, jossa hän totesi muun muassa, että ehdollista avioehtosopimusta tulisi pitää inter partes -suhteessa pätevänä täysin riippumatta sen pätevyydestä kolmanteen nähden.³⁹ Saman kannan on myöhemmin omaksunut myös Lohi.⁴⁰ Kyseistä arviointitapaa on mahdollista soveltaa myös tähän tutkimukseen. Koska tarkastelun kohteena ovat kuitenkin nimenomaan jäämistöosituksessa sovellettavat määräykset, tulee niiden pätevyys arvioitavaksi pääsääntöisesti vain eloonjääneen puolison ja perillisten välisessä suhteessa eikä esimerkiksi puolisoitten keskinäisessä suhteessa. Esityksessä tarkastelun kohteena on siten lähinnä perillisten ja lesken välinen henkilösuhde, eikä tarvetta muiden tahojen aseman erilliseen tarkasteluun useimmissa tapauksissa ole.

3.2 PK 17:1 ja kuolemaan sidotut avioehtosopimusmääräykset

3.2.1 Kuolemanvaraisuuden raja ja sanamuodon mukainen tulkinta

Avioehtosopimuksen ehto, jolla määrätään avio-oikeuden ulottuvuudesta liiton päättyessä avioeroon, on ratkaisun KKO 2000:100 jälkeen käytännössä kiistatta pätevä. Sen sijaan selvää ei ole se, miten tulisi suhtautua avioehtosopimukseen otettuihin määräyksiin, joilla avio-oikeuden ulottuvuudesta sovitaan erikseen jäämistöositusta ajatellen. Puolisot ovat esimerkiksi voineet määrätä, että avioliiton päättyessä toisen puolison kuolemaan

³⁹ Helin 1995, s. 238.

⁴⁰ Lohi 1/2001, s. 355–357. Pätevyyttä voidaan Lohen mukaan myös arvioida eri tavoin puolisoitten välisessä suhteessa ja esim. velkoihin nähden. Toisin sanoen vaikkapa se seikka, että tietyn sopimusmääräyksen mukaan toimitettu ositus voidaan velkojien vaatimuksesta peräyttää, ei tarkoita, ettei määräys olisi puolisoitten keskinäisessä suhteessa pätevä.

puolisolla A ei ole avio-oikeutta puolison B kesämökkiin. Toinen mahdollinen kuolemaan sidottu ehdotyyppi on tutkielman keskiössä oleva leskeä suosiva avioehtosopimusmääräys. Ongelmallisina tällaisia toisen puolison kuolemaan sidottuja määräyksiä voidaan pitää erityisesti sen vuoksi, että ne on mahdollista lukea PK 17:1:n kieltämiksi elossa olevan henkilön jäämistöä koskeviksi sopimuksiksi, jotka ovat lain mukaan pätemättömiä.⁴¹

Oikeudessamme on jo pitkään lähdetty siitä, että testamentti on ainoa täysin pätevä keino määrätä elossa olevan henkilön jäämistöstä. Kuolemanvaraisten oikeustointen voidaan siis sanoa olevan eräänlaisen tyyppipakon alaisia. Tämän lähtökohdan toteuttamiseksi PK 17:1:ssä on kielletty kaikenlaiset perintösopimukset,⁴² ja vasta perittävän kuoltua toteutettavaksi tarkoitetut lahjat on alistettu testamenttia koskeville säännöksille PK 17:2:ssä. Kirjallisuudessa onkin todettu lainsäätäjän tarkoittaneen testamentin ainoaksi sallituksi kuolemanvaraistoimeksi.⁴³ Mikäli tämä väite hyväksytään, joudutaan vaikutuksiltaan kuolemaan sidottujen avioehtosopimusmääräysten pätevyyttä pohdittaessa arvioimaan siis sitä, onko kyseessä kuolemanvaraistoimi (eli toimi mortis causa), joka on mahdollista toteuttaa ainoastaan testamentin muodossa.

Oikeustoimen kuolemanvaraisuuden rajan löytäminen ei ole kuitenkaan yksinkertainen tehtävä. Kuten Saarenpää osuvasti toteaa, on tästä rajan määrittämisen vaikeudesta oikeuskirjallisuudessa oltu hyvin yksimielisiä, mutta itse ongelman ratkaisutavoista ei vas-

⁴¹ Kysymykseen ovat kiinnittäneet huomiota muun muassa Lohi 1/2001, s. 353; Helin 1995, s. 239-243; Saarenpää 1992, s. 109–110 ja 2005, s. 95; Mikkola 2010, s. 128 ja Gottberg 2007, s. 45. Heistä kuolemanvaraisten avioehtosopimuksia PK 17:1:n valossa kiellettyinä ovat pitäneet ainakin Gottberg, Saarenpää, Mikkola ja Helin, joskin Gottberg vaikuttaa vuonna 2010 hieman pehmentäneen kantaansa todeten, että *ainakin* leskeä suosivat avioehtosopimukset sisältävät kuolemanvaraiselementin, sillä sopimusta tehtäessä ei ole tiedossa, kumpi puolisoista kuolee ensin. Tästä syystä avio-oikeuden yksipuolisesti leskelle suova määräys *saattaa* Gottbergin mukaan kuulua PK 17:1:n alaisuuteen. Gottberg 2010, s. 20 (kursivoinnit lisätty). Tulkitsisin Gottbergin tarkoittaneen lausumallaan sitä, että sopimuksen vaikutusten muuttuminen kuolevan puolison henkilön mukaan yhdistää ehdon kuolemaan niin selkeällä tavalla, että ainakin tämäntyyppinen ehto on katsottava kielletyksi.

⁴² Ks. esim. OM Työryhmämietintö 2004:6, s. 69 ja Aarnio – Kangas 2016, s. 693–695. Työryhmämietinnössä positiivisen perintösopimuksen käsitettä on käytetty hyvin laajassa merkityksessä tarkoittaen kaikenlaisia PK 17:1:n kieltämiä sopimuksia, olivat ne sitten perillisten tai kolmansien keskenään tekemiä tai perittävän myötävaikutuksella tehtyjä, kun taas Aarnio ja Kangas vaikuttavat rajaavan käsitteen tarkoittamaan sopimuksia, joilla perittävä pyrkii antamaan jollekin perillistahon ulkopuoliselle henkilölle perillisaseman. Tässä tutkimuksessa positiivisen perintösopimuksen käsitettä on käytetty samalla tavoin laajassa merkityksessä kuin työryhmämietinnössä, sillä tutkimuksen kannalta huomionarvoista on nimenomaan se, kuuluuko sopimus PK 17:1:n kiellon alle vai ei.

⁴³ Saarenpää 1985, s.254–255 ja 262.

taavaa konsensusta vallitse. Saarenpää pyrkikin itse osaltaan toimimaan rajan määrittäjänä valiten kolme peruskysymystä, joita toimen inter vivos / mortis causa –luonnetta tulkitsevan tulee pohtia:

- 1) Onko oikeustoimi vastikkeeton? Jos näin on, on toimi yleensä mortis causa.
- 2) Muuttiko oikeustoimi merkittävästi omistajan asemaa tämän eläessä? Jos vastaus on ei, on kyseessä yleensä oikeustoimi mortis causa, sillä toimen vaikutukset painottuvat tällöin jäämistöön.
- 3) Oliko edunsaajalla oikeus vaatia ehdollisen toimen täyttämistä jo perittävän eläessä? Mikäli mahdollisuutta ei ollut, on kyseessä yleensä oikeustoimi mortis causa. Näiden kolmeen kysymykseen saatavien vastausten avulla on tulkitsejan Saarenpään mukaan ratkaistava kysymys kokonaisarviointia käyttäen.⁴⁴

Esimerkki: Sovelletaan Saarenpään ratkaisumallia avioehtosopimuksen ehtoon, jonka mukaa puoliso A:lla ei ole avio-oikeutta puolison B kesämökkiin, jos liitto päättyy toisen puolison kuolemaan. Ositus toimitetaan A:n kuoleman perusteella.

- 1) Onko oikeustoimi vastikkeeton? Vastaus vaikuttaisi tässä tapauksessa olevan kyllä, sillä B:ltä ei ole edellytetty A:n avio-oikeuden rajoittamisen vastikkeeksi minkäänlaista toimintaa tai esimerkiksi rahavastikkeen suorittamista. Toisaalta A:n luopumisen syinä voivat olla B:n avioliiton vuoksi tekemät uhraukset ja yhteisen talouden eteen tekemä työ, jolloin vastikkeettomuus ei ole aivan yhtä selvää. Sopimusta solmittaessa A olisi myös voinut vastavuoroisesti vaatia, että B esimerkiksi luopuu avio-oikeudestaan johonkin tiettyyn A:n omistamaan esineeseen, jolloin molemmat luopumiset voitaisiin katsoa vastikkeellisiksi. Avioehtosopimus onkin useimmiten siinä mielessä molemminpuolinen oikeustoimi, ettei selkeää vastausta vastikkeettomuuskysymykseen ole helppo saada.

Hankalaksi vastikkeellisuuden arvioinnin tekee myös se, että varsinaisen ”vastikkeen” joutuu osituksessa suorittamaan vain tasinkoa maksava osapuoli (eikä välttämättä kumpikaan, jos leski hyödyntää tasinkoprivilegiään, tai jos molemmilla on yhtä paljon avio-oikeuden alaista omaisuutta), sekä se, että avio-oikeus realisoituu vasta osituksessa. Avio-oikeudesta luopuminen tai sen palauttaminen voi-

⁴⁴ Saarenpää 1985, s. 259 ja 263.

daan nähdäkseni kuitenkin aina ositushetkellä tilannetta arvioitaessa katsoa vastikkeeksi sen vuoksi, että avio-oikeudella on aina jonkinasteinen vaikutuksensa osituksen laskennalliseen lopputulokseen ja siten varallisuusarvoa.

Vastikkeellisuuskysymykseen tuo haastetta myös se seikka, ettei ole päivänselvää, pitäisikö vastikkeellisuutta arvioida sopimuksentekohetken vai kuolinhetken näkökulmasta. Jos kysymystä tarkastellaan kuolinhetken mukaan, ei kuollut puoliso itse ole saanut mahdollisesta luopumisestaan minkäänlaista vastiketta, vaan vastikkeen lunastavat vasta hänen oikeudenomistajansa osituslaskelmaa tehtäessä. Tällöin voidaankin sanoa, että oikeustoimi on aina perittävän näkökulmasta vastikkeeton.⁴⁵ Toisaalta, mikäli asiaa tarkastellaan avioehtosopimuksen solmimishetken näkökulmasta, ei kumpikaan puolisoista voi vielä tuolloin tietää, tulee hänen osansa sopimuksesta täyttämään hän itse vai hänen oikeudenomistajansa. Oikeustoimen vastikkeellisuus tai vastikkeettomuus osapuolten näkökulmasta ei siten yleensä ole luotettavasti ennustettavissa vielä sopimuksentekohetkellä.

- 2) Muuttiko oikeustoimi merkittävästi omistajan asemaa tämän eläessä? Vastaus näyttäisi olevan kielteinen ensiksi kuolleen puolison eli A:n osalta ja myönteinen eloonjääneen puolison B osalta. Kuolemaan sidottu avioehtosopimusmääräys saa vaikutuksensa vasta toisen puolison kuoltua, joten ensiksi kuolleen ”omistajaan” määräys ei vaikuta tämän elinaikana, kun taas toiseen omistajaan määräys vaikuttaa osituksen lopputuloksen muuttuessa. Kummankin puolison eläessä määräyksellä ei kuitenkaan ole vaikutusta puolisoitten asemaan, joten siinä mielessä toimen vaikutukset painottuvat kuoleman jälkeiseen aikaan, mutta toisaalta sopimus voi vaikuttaa kumman puolison elinaikana tahansa. Vastaus kysymykseen on jälleen epäselvä samalla tavoin kuin vastikkeellisuuskysymyksessäkin.
- 3) Oliko edunsaajalla oikeus vaatia ehdollisen toimen täyttämistä jo perittävän eläessä? Koska kummallakaan puolisoilla ei ole mahdollisuutta vaatia osituksen toi-

⁴⁵ Hieman vastaavaa tulkintaa on käyttänyt myös Saarenpää pitäen kuoleman jälkeen realisoitavissa olevan etuosto-oikeuden antamista perittävälle kuuluneeseen omaisuuteen perittävän näkökulmasta vastikkeettomana, sillä vastike olisi tullut maksettavaksi vasta tämän perillisille. Saarenpää 1985, s. 263.

mittamista avioehtosopimuksen kuolemaan sidotun määräyksen mukaisena puolisoiden vielä eläessä, on vastaus kielteinen. Tämä seikka tukee avioehtosopimuksen katsomista kyseisen määräyksen osalta kuolemanvaraistoimeksi.

Testikysymysten soveltaminen kuolemanvaraiseen avioehtosopimusmääräykseen ei näytä antavan yksiselitteisiä vastauksia, vaan kahden ensimmäisen kysymyksen osalta tulkinta voidaan erilaisista näkökulmista argumentoimalla kääntää viittaamaan kumpaan suuntaan vain. Hankalimmin arvioitavissa on oikeustoimen vastikkeellisuus, mutta sitä voidaan nähdäkseni myös pitää arviointikysymyksistä vähämerkityksisimpänä tai jopa täysin epäonnistuneena. Muun muassa lahjanlupaus on selkeästi vastikkeeton oikeustoimi, mutta sen kuolemanvaraisuus määräytyy vasta kahteen seuraavaan arviointikysymykseen vastaamalla⁴⁶. Positiivinen perintösopimus taas on kielletty niin vastikkeellisena kuin vastikkeettomana tehtynä.⁴⁷ Vastikkeettomuuskriteerille ei siten voida antaa suurta merkitystä.

Vaikka selkeää vastausta kuolemaan sidottujen avioehtomääräysten pätevyyteen ei Saa-renpään kysymyksiä soveltamalla saadakaan, arvio osoittaa kuitenkin sen, että kyseessä on selvästi rajatapaus. Vaaka näyttäisi kallistuvan aavistuksen verran ehdon kiellettyisyyden puolelle erityisesti selkeän kolmannen vastauksen myötä. Kuolemaan sidottuihin avioehtosopimusmääräyksiin tulee siten suhtautua ainakin jossain määrin varauksellisesti, mutta yksiselitteisen ratkaisun puuttuessa on niiden hyväksyttävyyden arviointia syytä jatkaa muista näkökulmista.

3.2.2 Avioehtosopimus erityisenä sopimustyyppinä

Avioehto on puolisoiden välinen aviovarallisuussopimus, johon tulee edellä esiin tuodun normaalikohtelun periaatteen mukaan suhtautua lähtökohtaisesti samalla tavoin kuin puhtaasti varallisuus oikeudellisiin sopimuksiin, ellei perusteita muunlaiseen tulkintaan ilmene.⁴⁸ Tämän periaatteen mukaan tultaisiin siis helposti siihen tulokseen, että kun PK

⁴⁶ Näin myös Aarnio 1975, s. 31 ja Aarnio – Kangas 2015, s.40–43. Vastikkeellisuuskysymyksellä voisikin olla merkitystä lähinnä sen kysymyksen arvioinnin kannalta, tulisiko avioehtosopimuksen mahdollisen pätemättömyyden tuoksi vedota PK 17:1:ään vai kuolemanvaraislahjoja koskevaan PK 17:2:ään.

⁴⁷ Aarnio – Kangas 2016, s. 703.

⁴⁸ Perheoikeudellisten sopimusten jaottelusta puhtaasti varallisuus oikeudellisiin sopimuksiin, aviovarallisuussopimuksiin ja puhtaasti perheoikeudellisiin sopimuksiin ks. esim. Välimäki 1995, s. 256.

17:1:n sanamuoto kieltää sopimukset elossa olevan henkilön jäämistöstä, olisi myös avioehtosopimusta pidettävä pätemättömänä, jos sillä tosiasiallisesti sovitaan toisen sopijapuolen omaisuuden jaosta tämän kuoleman jälkeen. Toisaalta voidaan myös kysyä, olisiko tässä tapauksessa käsillä sellainen erityistilanne, jossa puolisoiden väliseen aviovarallisuusosoikeudelliseen sopimukseen voitaisiin suhtautua sen erityispiirteet huomioiden eli puhtaista varallisuusosoikeudellisista sopimuksista poikkeavalla tavalla.⁴⁹

Ensinnäkin on syytä ottaa huomioon perintökaarta valmisteltaessa ja säädettäessä vallinnut tilanne. Kuten tutkielmassa on jo useaan otteeseen todettu, ei 1900-luvun alkupuoliskolla tai edes perintökaarta säädettäessä 1965 pidetty mahdollisena avioehtosopimuksen sitomista ositusperusteeseen. Siten PK 17:1 säädettäessä ei ole mitenkään voitu ottaa huomioon sitä mahdollisuutta, että toisen puolison kuolemaan sidottu avioehtosopimus voitaisiin tulkita sen tarkoittamaksi kielletyksi perintösopimukseksi. Lakia ei siten ole ainaakaan säädetty nimenomaisesti sitä varten, että sillä estettäisiin puolisoita sopimasta yhteistaloutensa purkamisesta avioliiton päättyessä puolison kuolemaan, vaan lainsäätäjien mielessä ovat olleet kaikenlaiset muut sopimustyytit. Avioehtosopimuksia ei siis ole PK 17:1:stä säädettäessä ajateltu, joten avioehtosopimusten käyttöalan laajennuttua olisi nähdäkseni tilaa myös PK 17:1:n suppealle tulkinnalle.

Toiseksi on huomattava, että myös perinteiseen avioehtosopimukseen liittyy vahva kuolemanvaraiselementti, sillä sen perusteella jaetaan puolisoiden omaisuus myös jäämistöosituksessa. Kuitenkaan kenenkään mieleen ei varmasti aiemmin ole tullut väittää avioehtosopimusta kielletyksi kuolemanvaraisopimukseksi.⁵⁰ Vaikka kuolemaan sidottu avioehtosopimukset ovat PK 17:1:n näkökulmasta vielä perinteisiä avioehtosopimuksia huomattavasti kyseenalaisempia sen vuoksi, ettei sopimuksen toteuttamista ole mahdollista vaatia puolisoiden eläessä, osoittaa tämän ongelman aiempi esiin nousemattomuus nähdäkseni kuitenkin avioehtosopimuksen erityisluonnetta. Vaikka puhutaan testamentausmonopolista, on naimisissa olleen henkilön omaisuuden jakoon tämän kuoleman jälkeen aina saanut vaikuttaa myös avioehtosopimuksella. Avioehtosopimusta on pidetty

⁴⁹ Samantapaista arviointia on avioehtosopimuksen sovitteluedellytysten määräytymisen suhteen suorittanut Välimäki 1995, s. 256–265. Hän päätyi tässä kysymyksessä suosittamaan aviovarallisuusosoikeudellista tulkintalinjaa, jonka mukaan soviteltavan sopimuksen tuli täyttää avioliittolain sovitteluedellytykset, muttei välttämättä oikeustoimilain sovitteluedellytyksiä.

⁵⁰ Kangas onkin todennut, ettei avio-oikeuden täysin poissulkevan avioehtosopimuksen pätevyyttä kuolemantapauksessa ole koskaan riitautettu, eikä sitä ole pidetty kiellettyinä sopimuksena kuoleman varalta. Hänen mukaansa näin ei voisi ollakaan, koska sopimus ei koske jäämistön jakamista. Kangas 2018, s. 109–110.

niin uniikkina sopimustyyppinä, jolla on oma soveltamisalansa, ettei sen vaikutusta jäämistön jakoon ole juurikaan nostettu esille. Korkeintaan on tyydytty toteamaan, että jaettava jäämistö muodostuu osituksen myötä. Tätä taustaa vasten kuolemaan sidotulle avioehtosopimukselle mahdollisesti annettava erityisasema vaikuttaisi perustellulta.

Kolmanneksi voidaan esille nostaa PK 17:1:ssä käytetty jäämistön käsite: kiellettyä on sopia nimenomaan henkilön jäämistöstä. Se, mitä jäämistöllä tarkoitetaan, ei kuitenkaan ole täysin yksiselitteistä, vaan termi voidaan nähdäkseni ymmärtää lähtökohtaisesti ainakin kahdella tapaa. Jäämistön voidaan ajatella tarkoittavan joko kaikkea kuolleelta henkilöltä jääviä varoja ja velkoja tai kuolleelta henkilöltä tämän mahdollisen aviovarallisuussuhteen purkamisen jälkeen jäävää omaisuutta.⁵¹ Perintökaaressa ei jäämistön käsitettä ole nimenomaisesti määritelty, mutta sen käyttö itse lakitekstissä vaikuttaisi tukevan tulkintavaihtoehtoja jälkimmäistä. PK 3:2:ssä todetaan, että ”Jos ensiksi kuolleen puolison kuollessa puolisoilla tai toisella heistä oli sellaista omaisuutta, johon toisella ei ollut avio-oikeutta, tai ensiksi kuolleen puolison jäämistö muusta syystä oli suurempi tai pienempi kuin puolet puolisoitten omaisuudesta, on jäämistön eloonjääneen puolison kuollessa katsottava vastaavan yhtä suurta osaa tämän pesästä” Jäämistön suuruuden oletuslähtökohtana on siten puolet puolisoitten omaisuudesta eli rajoittamattoman avio-oikeuden tilanteessa toimitetun osituksen lopputulos. Jos jäämistöllä tarkoitettaisiin yksinkertaisesti puolison kuollessaan omistamaa omaisuutta, ei säännöksen sanamuoto kävisi millään tavoin järkeen ja maininta avio-oikeudesta olisi turha. Samalla tavoin jäämistön käsite vaikutetaan ymmärretyn esimerkiksi korkeimman oikeuden ratkaisussa KKO 2005:124, jossa todetaan, että lakiosien antaminen on edellyttänyt tapauksessa A:n kuolinspesän ja B:n välillä toimitettavaa ositusta, jonka tuloksena selviää yhtäältä B:n avio-osa ja toisaalta A:n jäämistö.

Mikäli todetaan, että avio-oikeudesta sopimalla puoliset eivät siis sovi jäämistöstään vaan varsinainen jäämistö muodostuu vasta osituksen jälkeen,⁵² on mahdollista katsoa, ettei

⁵¹ Ensimmäisellä tavalla käsite näytetään määritelleen silloin, kun on pyritty lyhyeen ja ytimekkääseen ilmaisuun, näin esim. Puronen 2014, s. 181. Jälkimmäisellä tavalla jäämistön vaikuttavat hahmottaneet ainakin Aarnio ja Kangas, jotka kirjoittavat muun muassa seuraavasti: ”Kun avioliitto purkautuu puolison kuoleman johdosta, ensiksi kuolleen puolison jäämistö määräytyy aviovarallisuussäännösten perusteella.” ja ”Pääsäännön mukaan jäämistö on yhtä suuri kuin osituksessa määräytyvä ensiksi kuolleen puolison avio-osa.” Aarnio – Kangas 2016, s. 1008 ja 1010. Samoin myös esim. Lohi 2016, s. 504.

⁵² Kuolleen puolison jäämistön laajuus määräytyy tietenkin puolisoitten solmiman avioehtosopimuksen mukaan, jos puoliset ovat sellaisen tehneet. Kuitenkin avioehtosopimuksen varsinaisena kohteena olisi kehitellyn ajatusmallin mukaan kaikki kuolleelta puolisolta jäävä varallisuus. Jäämistö olisi siis avioehtosopimuksen noudattamisen seurauksena syntyvä kokonaisuus, ei sopimuksen kohde.

PK 17:1 sovellettu avioehtosopimukseen. Voidaan ajatella, että lainsäätäjällä on valinnut PK 17:1:n sanamuodon nimenomaan tätä vaikutusta silmällä pitäen. Toisaalta jäämistön käsitteen tällaisessa kahtiajaossa on eräänlainen kehäpäätelmän riski. Oikeaoppisempaa olisi ehkä ajatella, että koska jäämistöön kuuluvat ensimmäisenkin määritelmän mukaan kaikki vainajan kuoleman jälkeen sitovat oikeudet ja velvollisuudet, kuuluu siihen myös puolisojen avio-oikeus vaikutuksineen, mikä taas on syy siihen, että jäämistö täsmentyy vasta osituksessa. Mikä tahansa vainajalle sopimuksella asetettu velvollisuus olisi mahdollista tulkinnallisesti siirtää elossa olevan henkilön jäämistöstä sopimisen kiellon ulkopuolelle toteamalla, että jäämistöön kuuluu vain oikeuden toteuttamisen jälkeen jäljelle jäävä omaisuus. Näin ollen onkin todettava, ettei PK 17:1:ssä käytetystä jäämistön käsitteestä voida tehdä kovin pitkälle meneviä johtopäätöksiä.

Tästä huolimatta on nähdäkseni syytä muistaa se seikka, että avio-oikeutta koskee järjestelmässämme avioliittolain erityissääntely. Puolisoille on toisin sanoen annettu AL 41 §:ssä erityinen lupa sopia avio-oikeuksiensa ulottuvuudesta avioehtosopimuksella, vaikka tällä sopimuksella on myös jäämistöön ulottuvia vaikutuksia. PK 17:1 voitaisiinkin tässä tapauksessa tulkita eräänlaiseksi yleiseksi testamenttijärjestelmää turvaavaksi säännökseksi, kun taas AL 41 § olisi tästä säännöksestä poikkeamisen salliva erityissäännös. On siis mahdollista ajatella, että vaikka jäämistöstä sopiminen on muutoin PK 17:1 valossa kiellettyä, on se välillisesti mahdollista avio-oikeuden kautta avioliittolain erityissäännöksen nojalla.

Avioehtosopimusten omalaatuisuudesta johtuvia perusteita PK 17:1:n säännöksen suppealle, avioehtoja koskemattomalle tulkinnalle näyttäisi siis löytyvän. Pykälässä ilmaistu jäämistöstä sopimisen kieltä vaikuttaa kuitenkin niin ehdottomalta, ettei sitä voida ohittaa kevyin perustein. Tämän vuoksi onkin syytä jatkaa tarkastelua siitä näkökulmasta, miten perintökaarta laatinut lainsäätäjällä todennäköisesti suhtautuisi kuolemaan sidottuihin avioehtosopimuksiin, jos hän pääsisi nykytilanteessa ottamaan niihin kantaa.

3.2.3 Perintökaaren 17 luvun tavoitteet

Koska toisen puolison kuolemaan sidottujen avioehtosopimusten suhteutuminen PK 17:1:n kuolemanvaraisten sopimusten kieltoon on selkeästi vaikea rajanveto-ongelma,

jonka ratkaisu ei ole pääteltävissä suoraan lainsäädännöstä, esitöistä tai ennakkopäätöksistä, voidaan avuksi harkintaan ottaa teleologinen eli lain tavoitteiden mukainen tulkintaperiaate. Teleologisen tulkinnan mukaan valittavissa olevista ratkaisuvaihtoehdoista on valittava se, joka parhaiten tukee lain tavoitteiden toteutumista.⁵³ Näin ollen, jos havaittaisiin, että kuolemaan sidottujen avioehtosopimusten hyväksyminen on vastoin jotakin perintökaarta säädettyä lainsäätäjällä ollutta pyrkimystä, tulisi tällaisiin avioehtoihin suhtautua kriittisesti. Näiden tavoitteiden ilmentäjänä perintökaaren esityöt ovat edelleen relevanttia tulkinta-aineistoa, vaikka niistä ei saataisikaan vastausta itse käsiteltävään kysymykseen. Voidaan kysyä, miksi järjestelmä on haluttu rakentaa testamenttausmonopolin varaan. Kysymykseen saatua vastausta voidaan taas käyttää selventämään kuolemaan sidottuihin avioehtosopimuksiin liittyvää tulkintaongelmaa. Jos kuolemaan sidotut avioehtosopimukset eivät uhkaa PK 17 luvun säätämisen taustalla vaikuttaneita pyrkimyksiä, olisi tämä vahva argumentti sen puolesta, ettei syytä kuolemaan sidottujen avioehtosopimusten kieltämiseen perintökaaren nojalla olisi.

PK 17 lukua koskevista esitöistä olennaisimpana voidaan pitää lainvalmistelukunnan vuoden 1935 ehdotusta perintö- ja testamenttilainsäädännön uudistamiseksi. Vaikka perintökaari onkin säädetty vasta kolmekymmentä vuotta ehdotuksen antamisen jälkeen, perustuu se hyvin pitkälti kyseiselle ehdotukselle. Kun kuolemanvaraisia oikeustoimia koskeva nykyinen sääntely vastaa sisällöltään ehdotusta – lukuun ottamatta sitä, että kuolemanvaraislahjaa koskien perintökaareen nykyiseen 17 lukuun on otettu oma pykälänsä (2 §) ja perittävän itsensä ja kolmansien tekemien sopimusten kiellot on yhdistetty yhteen pykälään⁵⁴ –, eikä perintökaaren myöhemmissä esitöissä ole säännöstä perusteltu⁵⁵, onkin arvioinnin pohjaksi otettava kyseinen ehdotus.⁵⁶

⁵³ Teleologisen tulkinnan merkityksestä ja käsitteen sisällöstä on esitetty oikeustieteissä useita erilaisia näkemyksiä, eikä täysin yhtenäistä linjaa näytä olevan olemassa. Tutkimuksessa esitetyssä merkityksessä teleologisesta tulkinnasta on kirjoittanut lähinnä Tuori 2003, s. 54. Erilaisista tulkinnallisista painotuksista huolimatta lainsäätäjän tarkoitus on kuitenkin yleisesti tunnustettu tärkeäksi oikeuslähteeksi, ks. mm. Aarnio 1989, s. 225–230.

⁵⁴ Ehdotuksessa kolmansien tekemien sopimusten kiellosta säädettiin 21 §:ssä ja perittävän itsensä tekemien sopimusten kiellosta 23 §:ssä. Lvk 1935:2, s. 29. Myös esim. Aarnio on todennut, että muutos on tulkittava lähinnä lainsäädäntöteknilliseksi. Aarnio 1967, s. 375.

⁵⁵ Muun muassa koko 24-lukuista perintökaarta koskevan hallituksen esityksen perustelut mahtuvat neljälle sivulle, mikä kertoo niiden niukkuudesta. HE 6/1964 vp, s. 1–4.

⁵⁶ Kuolemanvaraislahjojen osalta Aarnio ja Kangas ovat nostaneet vapaamuotoisen kuolemanvaraislahjan kiellon tärkeimmiksi perusteiksi hallinnan siirron vaatimuksen lahjan täyttymisen edellytyksenä (käsitteellinen näkökohta), perintökaaren sisäisen johdonmukaisuuden (testamentti on peruutettavissa, joten peruuttamaton lahjanlupaus ei tule kysymykseen), rintaperillisten lakiosasuojan sekä velkojien suojan. Kuten tässä luvussa myöhemmin ilmenee, perusteet ovat ensimmäistä lukuun ottamatta huomattavan samanlaisia

Lainvalmistelukunnan ehdotuksesta ilmenee testamentin ulkopuolisten kuolemanvarais-
tointen kiellolle useita perusteita, joista monet liittyvät testamenttia koskevan sääntelyn
ja perintösopimusten väliseen suhteeseen. Testamentin ollessa täysin vapaasti peruutetta-
vissa oleva yksipuolinen oikeustoimi, nousee ehdotuksessa yhtenä tärkeimmistä tavoit-
teista esiin pyrkimys perittävän määräämisoikeuden säilyttämiseen esimerkiksi muuttu-
neiden olosuhteiden huomioonottamista varten. Jäämistöä jaettaessa ratkaisevaa tulisi siis
aina olla se, mikä on perittävän viimeinen tahto.⁵⁷ Koska kahdenväliseen perintösopimuk-
seen ei tällaista peruuttamismahdollisuutta katsottu voitavan liittää, tuli sopimuksia pitää
kiellettyinä. Peruuttamismahdollisuuden säilyttämisen ohella perintösopimusten kiellolla
tavoiteltiin ehdotuksen mukaan testamentin muoto- ja valvontavaatimusten (joista val-
vontavaatimus on nykyään poistettu) kiertämisen estämistä.⁵⁸

Sen lisäksi, että lainsäätäjän tähtäimessä olivat perittävän peruutusosoikeuden suojaaminen
ja testamentin muotovaatimusten kaikenkattavuus, pyrittiin PK 17 luvun sääntelyllä myös
suojaamaan kolmansien etuja. Lainvalmistelukunnan ehdotuksessa katsottiinkin, että pe-
rintösopimukset voisivat loukata ”perillisen oikeutettuja perintövaatimuksia”. Ehdotuk-
sessa mitättömyyden piiriin kuuluvat myös kuolemanvaraislahjat ja vastikkeettomat
”kuolemanvaraisvelkakirjat”, joista jälkimmäisellä katsottiin voitavan loukata perittävän
todellisten velkojien oikeuksia. Lisäksi positiivisten perintösopimusten kieltoa perustel-
tiin sillä, ettei sopimuksille nähty todellista tarvetta.

Viimeisenä lainvalmistelukunnan ehdotuksessa todetaan, että kuolemaan sidottujen vel-
kakirjojen salliminen ”merkitsisi myös muunlaisten oikeustoimien sallimista sellaisella
oikeudenalalla, joka on jääpä yksinomaan testamentin varaan.”⁵⁹ Ehdotuksessa testamen-
tille pyrittiin siis antamaan yksinomainen asema jäämistöstä määrättäessä, eikä sitä kos-
kevan sääntelyn kiertämistä haluttu mahdollistaa erityyppisten kuolemanvaraistointien
sallimisen kautta. Toisin sanoen lainsäätäjän tavoitteena oli, ettei perittäville tai tämän

kuin perintösopimusten kiellon kohdalla. Tämä on nähdäkseni ymmärrettävää, sillä perittävän tekemä pe-
rintösopimus ja kuolemanvaraislahja ovat ilmiöinä hyvin samanlaisia ja palvelevat samoja tarkoituksia,
ja kuten Aarnio ja Kangas ovat todenneet, kiellot täydentävät toisiaan. Aarnio – Kangas 2016, s. 697 ja 699.
Eroina kuolemanvaraislahjan ja perittävän tekemän perintösopimuksen kesken ovat lähinnä se, että perin-
tösopimuksessa myös omaisuutta sopimuksen nojalla saava on mukana sopimuksenteossa sekä se, että
myös sopimuskumppanille on voitu asettaa velvoitteita, eikä kyse siten ole lahjasta.

⁵⁷ Näin Lvk 1935:2, s. 86–87.

⁵⁸ Sama, s. 101.

⁵⁹ Lvk 1935:2, s. 191–192. Säännös olisi ehdotuksen mukaan sisältynyt perintö- ja testamenttilain voimaan-
panosta annetun lain 23 §:ään.

sopimuskumppanille anneta muiden kuolemanvaraistointien avulla mahdollisuutta sellaisiin toimiin tai sitoumuksiin, joita he eivät voisi tehdä testamentin avulla.

Perusteluja perintösopimusten kiellolle on esitetty myös ehdotusta tuoreemmassa virallisaineistossa. Vuonna 2004 tehtiin perintökaaren uudistamistarpeiden selvittämiseksi työryhmämietintö, jossa pohdittiin positiivisen perintösopimuksen sallimisen tarvetta Suomessa. Mietinnössä erilaisten perintösopimusten mahdollista hyödyllisyyttä arvioitiin erityisesti elinkeino-omaisuuden sukupolvenvaihdosten helpottamisen näkökulmasta, ja perintösopimusten kiellon suojatavoitteita sekä sopimusten sallimisen haittoja punnittiin mahdollisesti saavutettavissa olevia hyötyjä vastaan. Työryhmä totesi suojatavoitteita koskevat seikat painavammiksi ja päätyi näin ehdottamaan voimassa olevan järjestelmän säilyttämistä, minkä vuoksi mietintö ei johtanut lainsäädännön uudistamiseen. Mietinnössä käsiteltiin myös tutkimuksen kannalta kiinnostavia perittävän itsensä tekemiä perintösopimuksia. Syyksi sitovuuden epäämiseen näiltä sopimuksilta on mietinnössä mainittu perintösopimuksen toisen osapuolen sopimuksen myötä saama mahdollisuus kilpailulla perittävän velkojien kanssa loukaten heidän etuaan sekä mahdollisuus tehdä rintaperillisten lakiosaoikeus ja lesken oikeudet käytännössä tyhjiksi. Lisäksi perittävän mahdollisuus määrätä jäämistöstään loppuun asti eli myös peruuttaa siitä antamansa määräykset on haluttu säilyttää.⁶⁰ Perusteet vastaavatkin hyvin pitkälti lainvalmistelukunnan vuoden 1935 ehdotuksen tavoitteita.

PK 17 luvun tavoitteet voidaan edellä esitetyn perusteella jakaa neljään pääryhmään: 1) testamenttisääntelyn kierron estäminen, 2) perillisten suojaaminen, 3) muiden kolmansien suojaaminen ja 4) perittävän määräämisoikeuden säilymisen turvaaminen. Positiivisten perintösopimusten hyväksymisen pelättiin siis ensinnäkin syrjäyttävän testamentin sille tarkoitettua monopoliasemastaan, jonka vuoksi sopimukset tuli kieltää. Sama koski myös kuolemanvaraislahjoja ja kuolemaan sidottuja vastikkeettomia velkakirjoja. Testamentin hyötyinä nähtiin muun muassa sen tiukat valvonta- ja muotovaatimukset sekä esimerkiksi sitä koskeva moitesääntely. Vaikka testamentin valvonnasta on nykypäivänä luovuttu, on testamentti edelleen tiukan määrämuotoinen oikeustoimi. Jotta määrämuo-

⁶⁰ Perintökaaren uudistamistarpeet, Työryhmämietintö 2004:6, s. 69–71. Haluun säilyttää perittävän itsemääräämisoikeus kuolemaan saakka kolmansien sopimusmahdollisuuksien kustannuksella on kiinnittänyt huomiota myös Saarenpää 2004, s. 605.

dolla voisi todella olla halutut vaikutukset, täytyy sen sivuuttamisen aiheuttaa pätemättömyys myös silloin, kun jäämistöstä määrääminen on näennäisesti toteutettu jossain muussa muodossa. Aarnio ja *Kangas* puhuvatkin tätä tarkoittaen testamenttausmonopolin ydinajatuksista.⁶¹ Kuolemaan sidotun sopimuksen salliminen ei siten saa johtaa kierto-mahdollisuuksien syntymiseen.

Miten tämä kaikki sitten suhteutuu kuolemaan sidottuihin avioehtosopimuksiin? Kuolemaan sidotuilla avioehtosopimuksilla voidaan eittämättä tavoitella osittain samanlaisia vaikutuksia kuin testamentilla. Avioehtosopimusta onkin jossain määrin mahdollista käyttää jäämistöoikeudellisena työkaluna, sillä puoliset voivat kuolemaan sidotun avioehtosopimuksen avulla tosiasiallisesti vaikuttaa omaisuuden jakoon kuolleen puolison ja lesken välillä ja saada näin aikaan omaisuuden siirtymistä jäämistöstä eloonjääneelle puolisolle.

Vaikka kuolemaan sidotut avioehtosopimukset katsottaisiin päteviksi, ei tämä nähdäkseni avaisi merkittävästi mahdollisuuksia testamenttisäännösten kiertämiseen ainakaan tavanomaisten⁶² avioehtosopimusmääräysten kohdalla (leskeä suosivien määräysten osalta ks. kuitenkin luku 4.3.2). Tavanomaisella kuolemaan sidotulla avioehtosopimuksella ei nimittäin olisi mahdollista saavuttaa yhtä laajoja tai varsinkaan laajempia vaikutuksia kuin testamentilla. Myöskään testaattorin määräysvaltaa koskevien rajoitusten sivuuttaminen ei onnistuisi kuolemaan sidottujen avioehtosopimusten avulla sen laajemmassa määrin (joskin riskittömämmin) kuin perinteistenkään avioehtosopimusten avulla. Kuolemanvaraiset avioehtosopimukset hyväksyvää tulkintaa olisi lisäksi mahdotonta laajentaa avioehtosopimusten ulkopuolelle siten, että testamentin monopoliasema ja sitä kautta jäämistöoikeudellisen järjestelmämme koherenttius olisi uhattuna. Kun myös avioehtosopimusta koskee tiukka määrämuoto ja sen pätevyys edellyttää rekisteröintiä, ei kuolemaan sidotun avioehtosopimuksen kieltämisen syyksi riitä myöskään väite testamentin muotovaatimusten kiertämisyrityksestä.

Lisäksi huomattava on se, ettei avioehtosopimuksella ole mahdollista korvata testamenttia ja sivuuttaa näin sitä koskevaa sääntelyä: avioehtosopimuksella kuolleelta puolisolta leskelle on mahdollista siirtää maksimissaan puolet kuolleen puolison omaisuudesta, jol-

⁶¹ Aarnio – Kangas 2016, s. 699.

⁶² Tavanomaisella kuolemaan sidotulla avioehtosopimuksella tarkoitan tässä avioehto, joka ei sisällä muuta ehdollista elementtiä kuin ositusperusteen.

loin puolison täytyisi edelleen toisen puolikkaan kohdalla turvautua testamenttiin. Avioehtosopimuksella ei myöskään ole mahdollista määrätä omaisuuden omistus- tai hallinto-oikeudesta kuten testamentilla, vaan kaikki määräykset on tehtävä avio-oikeudella ope-roiden. Lisäksi avioehtosopimuksen erityisluonteeseen aviopuolisoiden välisenä, heidän liittonsa päättymiseen liittyvänä sopimuksena on syytä kiinnittää huomiota. Avioehtosopimus on puolisojen ainoa keino vaikuttaa tulevaan ositukseen, myös jäämistöositukseen. Yleisesti ottaen voidaankin arvioida, ettei kuolemaan sidotuilla määräyksillä avioehtosopimuksissa pääsääntöisesti tavoitella parempia mahdollisuuksia omaisuuden siirtämiseen toiselle puolisolle, vaan puolisojen yhteistalouden halutaan vain purkaa mahdollisimman järkevällä tavalla edellisessä alaluvussa käsitellyin tavoin.⁶³ Kuolemaan sidottu avioehtosopimus ja testamentti toimitusiltaan toistensa täydentäjinä samaan tapaan kuin aiemminkin ainoastaan sillä erotuksella, että puolisojen ei tarvitsisi nyt jäämistösuunnittelua tehdessään pyrkiä laatimaan kaikkiin mahdollisiin tilanteisiin sopivaa avioehtosopimusta, toisin sanoen puolisojen mahdollisuudet ennakoita sopimuksensa vaikutukset paranisivat.

Toinen syy positiivisten perintösopimusten kieltoon on ollut pyrkimys perillisten suojaamiseen perittävän tekemiltä epäasiallisilta määräyksiltä, joilla tämä tyhjentäisi jäämistön kuolemanvaraisilla toimilla ennen varsinaista perinnönjakoa jättäen perilliset kuolemaan näppejään. Koska perillisistä ainoastaan rintaperillisen oikeus perintöön on edes osittain suojattu, on asiaa tarkasteltava nimenomaan heidän näkökulmastaan: muiden perillisten oikeudethan perittävä voisi tehdä tyhjäksi myös testamentilla, joten testamentin muodon kiertoon ei olisi muiden perillisten sivuuttamisen kohdalla samanlaista houkutinta. Avioehtosopimuksella myös rintaperillisen lakiosaa on mahdollista tosiasiallisesti pienentää toisin kuin testamentilla, sillä avioehtosopimus on ainoa keino vaikuttaa jäämistön laajuuteen. Koska lakiosa määrätään vasta osituksessa tarkentuneen jäämistön perusteella, on avioehtosopimuksella tosiasiallisesti mahdollista vaikuttaa rintaperillisen asemaan.⁶⁴

⁶³ Myös Aarnio ja Kangas ovat kuolemaan sidottuja ehtoja kiinteistönluovutuksissa tarkastellessaan kiinnittäneet huomiota siihen, onko sopimuksella tulkittava olleen tarkoitus kiertää testamenttia eli onko sopimuksen luonne ollut pääasiallisesti jäämistöoikeudellinen. Aarnio – Kangas 2016, s. 703.

⁶⁴ Muotovapaan kuolemanvaraislahjan kiellon osalta Aarnio ja Kangas ovat todenneet, ettei sitä olisi tosiasiallisesti tarvinnut ottaa lainsäädäntöön muun muassa sen vuoksi, että lakiosaperilliset tulevat lahjanlupauksia vastaan suojatuksi PK 7 luvun säännösten myötä. Sama peruste ei kuitenkaan päde avioehtosopimuksiin, sillä perintökaareen ei ole sisällytetty mitään keinoja huomioida avioehtosopimuksen vaikutuksia lakiosaa määrittäessä. Aarnio – Kangas 2016, s. 702.

Kuolemaan sidottu avioehtosopimus mahdollistaa perittävän epäsuosiossa olevan rintaperillisen lakiosan huomattavan pienentämisen. Jaettavaan jäämistöön voi rintaperillisen kannalta pahimmassa tapauksessa jäädä vain puolet kuolleen puolison omaisuudesta, mikäli puoliset olivat tehneet yksipuolisen avioehtosopimuksen eloon jääneen puolison hyväksi. Mikäli perittävä on lisäksi tehnyt testamentin leskelle tai kolmannelle, jää rintaperillisten kesken jaettavaksi vain neljäsosa kuolleen puolison omaisuudesta. Vaikka lakiosajärjestelmän tarpeellisuudesta nyky-yhteiskunnassa on käyty paljon keskustelua, eivät lakiosan kiertämiseksi luotavat järjestelyt ole oikea keino puuttua asiaan, mikäli lakiosasta halutaan luopua. Muutokset olisikin tällöin tehtävä lainsäädännön tasolla. Kuolemaan sidottujen avioehtosopimusten osalta onkin kysyttävä, mahdollistavatko ne niin suuressa määrin lakiosasuojan kiertämisen, että ne pitäisi kieltää avioliittolain ja perintökaaren järjestelmään sopimattomina.

Kysymys rintaperillisten suojan riittävydestä on haastava, sillä vaikka avioehtosopimuksella on kiistatta mahdollista jossain määrin supistaa oikeutta lakiosaan, on vastaavanlainen supistaminen ollut mahdollista jo ositusperusteista riippumattomilla avioehtosopimuksilla. Puolisot ovat voineet tehdä toista puolisoa suosivan yksipuolisen avioehtosopimuksen myös aiemmin ja rintaperillisten on tullut tyytyä avioehtosopimuksen mukaiseen lopputulokseen. Mikäli tätä ei olisi haluttu mahdollistaa, olisi yksipuolisten avioehtosopimusten käyttöä tullut rajoittaa jollain tapaa jo aiemmin. Yksipuolista avioehtosopimuksen käyttöä leskelle tulevan omaisuusmäärän kasvattamiseen onkin pienellä varauksella suosittanut esimerkiksi Mikkola jo vuonna 2000.⁶⁵ Samaan lopputulokseen olisi päästy siis myös alkuperäisellä lain tulkinnalla. Erona olisi tuolloin ollut ainoastaan toimen riskialttius puolisoiden itsensä kannalta, mikä on varmastikin vaikuttanut sopimusten tekohalukkuuteen. Toisaalta rintaperillisen näkökulmasta ei eroa ole sillä, onko toimi ollut puolisoiden kannalta riskialtis vai ei. Ei nähdäkseni voidakaan pitää perusteltuna sitä, että kuolemaan sidotut avioehtosopimukset kiellettäisiin ainoastaan sen vuoksi, että näin toimimalla lakiosien loukkaukset jäisivät harvalukuisemmiksi: jos lakiosaoikeutta halutaan suojata avioehtosopimuksin tehtävältä supistamiselta, olisi se tehtävä tehokkaasti kaiken tyyppisiä avioehtoja koskien.

⁶⁵ Mikkola 2000, s. 152–153. Yksipuolisen avioehdon tarjoamista mahdollisuuksista jäämistösuunnittelun kannalta ks. esim. Kolehmainen – Rabinä 2012, s. 83–85.

Kolmas peruste kielteiselle suhtautumiselle kuolemaan sidottuihin oikeustoimiin on kolmansien, erityisesti velkojien suojaaminen. Avioehtosopimusten osalta kysymys kuuluukin, onko niiden avulla mahdollista tehdä tyhjäksi velkojien oikeuksia. Vastaus on nähdäkseni selkeän kielteinen kahdesta syystä. Ensinnäkin on syytä muistaa, ettei puolisoiden velkojilla ole nykyisen lainsäädäntömme mukaan ehdotonta oikeutta osituksessa hyötyä siitä, että toisella puolisoilla on velallispuolisoa enemmän avio-oikeuden alaista omaisuutta, sillä tasingosta luopuminen ei ole enää peräytettävissä velkojien hyväksi.⁶⁶ Olipa jäämistöosituksessa osituspuolena sitten eloonjäänyt velallispuoliso tai kuolleen velallispuolison perilliset, on heillä oikeus luopua toiselta puolisoilta tulossa olevasta tasingosta, ja mikäli tasinkoa luovuttamassa olisi leski, saa tämä myös privileginsä nojalla kieltäytyä maksamasta tasinkoa velallispuolison perillistaholle. Jos velallispuoliso taas saa tasinkoa, on se tietenkin velkojien näkökulmasta ainoastaan hyvä asia.

Velkojien kannalta avioehtosopimuksilla voisi siis olla merkitystä ainoastaan sellaisessa tilanteessa, jossa puolisot pyrkivät avioehtosopimuksella – esimerkiksi yksipuolisella avioehtosopimuksella – järjestämään velallispuolison tai tämän perillistahon tasingonmaksuvelvolliseksi tai kasvattamaan maksettavan tasingon määrää. Tällöin huomataan toinen velkojien suojan riittävyyttä osoittava seikka: koska puolison velat vähennetään hänen varoistaan ennen avio-osien laskemista, ei ylivelkaisesta puolisoista tai tämän perillisistä ole lain puitteissa mahdollista tehdä tasingonmaksuvelvollista edes yksipuolisella avioehtosopimuksella. Ylivelkaisen puolison omaisuuden säästökseen merkitään osituslaskelmaan nolla, joten vaikka toisella puolisoilla ei avioehtosopimuksesta johtuen olisi lainkaan avio-oikeuden alaista omaisuutta, ei tasingonmaksuvelvollisuutta voi ylivelkaiselle puolisoille tai tämän perillisille syntyä. Jos taas puoliso ei ole ylivelkainen vaan jaettavaa säästöä jää, puolisoilla on ainakin laskennallisesti riittävästi omaisuutta veloistaan suoriutumiseen. Mikäli velallispuoliso on ositusta toimitettaessa jo kuollut, tulee velat myös maksaa ennen osituksen toimittamista (AL 87 §). Näin ollen velallistahon tasingon-

⁶⁶ Avioliittolain 104 §:ää muutettiin takaisinsaannista konkurssipesään annetun lain uudistuksen yhteydessä vuonna 1991. Ennen lainmuutosta kuolleen puolison perilliset tai toinen puoliso vastasivat velkojille liikaa saamansa omaisuuden arvolla, jos toinen puoliso oli luopunut oikeudestaan osituksessa eikä sittemmin pystynyt maksamaan velkaansa. Nykyisen lain mukaan ositus on peräytettävissä ainoastaan, jos velallispuoliso on osituksessa luovuttanut omaisuutta huomattavasti enemmän kuin hän olisi ollut velvollinen luovuttamaan.

maksuvelvollisuuden ei pitäisi uhata velkojien oikeuksia, vaikka velallinen olisi puolisoista vähävaraisempi. Velkojien suojaaminen kuolemanvaraisilta avioehtosopimuksilta ei siten vaikuta tarpeelliselta.⁶⁷

Perintösopimuksilta suojattavista kolmansista tahoista oli uudistustarpeita käsitelleessä työryhmämietinnössä mainittu myös leski. Työryhmä katsoi, että perintösopimuksilla lesken oikeudet oli mahdollista tehdä tyhjiksi. Näin ei kuitenkaan ole avioehtosopimusten kohdalla, sillä perintökaaren mukaisten leskeä koskevien normien soveltuminen ei missään määrin riipu siitä, onko leskellä avio-oikeus toisen puolison omaisuuteen vai ei.⁶⁸ Leskellä on siten avioehtosopimuksesta riippumatta samanlainen oikeus esimerkiksi hallita jäämistöä tai siihen kuuluvaa asuntoa, vedota tasinkoprivilegiin sekä periä rintaperillisittä ja testamenttitta kuollut puoliso. Avioehtosopimuksella ei myöskään ole mahdollista tyhjentää kuolinpesää ennen lesken oikeuksien voimaansaattamista, vaan avioehtosopimus saa reaaliset vaikutuksensa vasta osituksessa tai erottelussa, jossa leski voi valvoa etujaan.⁶⁹ Kuolemanvaraiset avioehtosopimukset eivät siten ole uhka lesken oikeuksille, päinvastoin niiden tavoitteena on usein parantaa lesken asemaa. Lesken asemaa käsitellään tarkemmin luvussa 4.2.1.

Viimeinen kuolemanvaraisten sopimusten hyväksyttävyyttä vastaan puhuva seikka on perittävän määräämisoikeuden säilymisen turvaaminen. Perusteella ei voi nähdäkseni olla merkitystä avioehtosopimuksen – edes kuolemaan sidotun avioehtosopimuksen – pätevyyden kannalta, sillä avioehtosopimuksen sitovuus myös liiton päättyessä toisen puolison kuolemaan on järjestelmämme lähtökohta. Vaikka sopimuksen peruuttamattomuus ja perittävän määräämisoikeuden osittainen menettäminen ovat avioehtosopimuksen kohdalla tosiasioita, on tilanne ollut sama avioliittolain säätämisestä lähtien. Perittävän määräämisoikeutta turvaakin riittävällä tasolla se, ettei avioehtosopimuksella voi määrätä kaikesta perittävän omaisuudesta, vaan osituksen jälkeen jäljelle jäävää omaisuutta koskevat normaalit jäämistöoikeudelliset säännökset.

⁶⁷ Mikäli omaisuutta on osituksessa luovutettu enemmän kuin puoliso olisi ollut avioliittolain tai avioehtosopimuksen nojalla velvollinen luovuttamaan, on ositus tietyin edellytyksin peräytettävissä (AL 104 § ja TSL 9 §). Velkojien suojasta näitä luovutuksia vastaan on siis huolehdittu lainsäädännön tasolla. Avioehtosopimuksen rajat muodostavat siten rajat myös velkojien oikeudelle takaisinsaantiin.

⁶⁸ Avioehdon vaikutuksesta lesken asemaan ks. esim. Mikkola 2010, s. 151–153.

⁶⁹ Esimerkiksi Aarnio onkin todennut, että myös leskelle syntyy perittävän kuollessa jäämistöomaisuuteen nähden staattisesti suojattu oikeusasema, ja että leski on yhdessä perillisten kanssa intressi-, kanne- ja disponointisubjekti. Aarnio 1967, s. 177.

Kaiken kaikkiaan näyttäisi siltä, etteivät kuolemaan sidotut avioehtosopimukset uhkaa positiivisten perintösopimusten kiellon tavoitteita juurikaan merkittävämmiin kuin tavalliset avioehtosopimukset. Tämä tukisi näkemystä, ettei kuolemaan sidottua avioehtosopimusta olisi välttämätöntä tulkita PK 17:1.1 tarkoittamaksi kielletyksi perintösopimukseksi.

3.3 Kuolemaan sidottujen määräysten hyväksyttävyys avioliittolain näkökulmasta

3.3.1 Avioliittolain ihanne – oikeudenmukainen jako?

Avioehtosopimusten jäämistöositusta koskevien määräysten hyväksyttävyyttä arvioitaessa ei ratkaisua ole löydettävissä – kuten ei PK 17:1:ää tulkittaessakaan – lain esitöistä tai oikeuskäytännöstä sellaisenaan. Myöskään AL 41 §:n sanamuoto ei tarjoa asiaan uusia näkökulmia, ja kuten aiemmin totesin, ei sen tiukkuuden varaan ole nähdäkseni enää järkevää rakentaa avioehtosopimuksen sisällölliseen pätevyyteen liittyviä tulkintakannanottoja. Sen sijaan tulkintakeinoksi voidaan avioliittolainkin kohdalla ottaa teleologinen tulkinta, sillä sen avulla lainsäädäntöympäristön muutosten vuoksi alkuperäisestä osittain poikkeavan sisällön saanut normisto saadaan parhaiten sopeutettua avioliittolain kokonaisjärjestelmään.

Aloitetaan teleologinen tarkastelu ja avioliittolain tavoitteiden selvittäminen ositusta koskevista säännöksistä. Nähdäkseni avio-oikeudella operoivan ositusjärjestelmän taustalla voidaan hahmottaa yksi keskeinen ajatus: pyrkimys puolisoiden yhteistalouden oikeudenmukaiseen, lainsäätäjän ihanteen mukaiseen purkamiseen. Voidaankin puhua oikeudenmukaisen jaon periaatteesta. Periaate on lähtökohtana hyvin luonnollinen: tuskinpa kukaan lakia valmistelleita väittäisi tavoitelleensa epäoikeudenmukaiseen jakoon johtavia säännöksiä.

Objektiivisesti arvioiden oikeudenmukaisimpaan jakoon lainsäätäjä on siis useimmiten katsonut päästävän puolisoiden omaisuuksien yhteenlasketun säästön puolittamisen myötä, jolloin kummallekin osituspuolista jää jaon jälkeen yhtä suuret avio-osat. Tällöin kummankin puolison tulevaisuus tulee taloudellisesti turvatuksi niin hyvin kuin puolisoiden omaisuuden avulla on mahdollista ja vähemmän ansainnut puoliso, jonka lainsäätäjä ajatteli tuohon aikaan yleensä olevan kotia hoitava vaimo, saa korvauksensa yhteistalouden hyväksi tehdystä työstä.⁷⁰ Myös esimerkiksi AL 92–95 §:n vastikesäännökset ja AL

⁷⁰ Lvk 1920:1, s. 43.

103 b §:n osituksen sovittelusäännös ilmentävät pyrkimystä puolisoiden kannalta mahdollisimman reiluun jakoon.

Lainsäätäjä on kuitenkin luomansa järjestelmänsä ideaalisuudesta huolimatta tunnustanut, ettei kaiken omaisuuden avio-oikeudenalaisuus välttämä johda kaikkien kohdalla ja kaikissa tilanteissa parhaaseen lopputulokseen, ja niinpä puolisoille on jätetty mahdollisuus määrätä avioehtosopimuksella omaisuuden avio-oikeusluonteesta omien ”elämänolojensa ja tarpeidensa” mukaisesti.⁷¹ Näin puolisoille on tarjottu mahdollisuus poiketa objektiivisen arvioiden oikeudenmukaisimmasta jakotavasta ja järjestää avio-oikeutensa heidän subjektiivisen oikeudenmukaisuuskäsityksensä mukaan. Oli puolisoiden ratkaisuna sitten avio-oikeuden kokonaan molemminpuolisesti poissulkeva avioehto, tiettyjen omaisuuserien jättäminen avio-oikeuden ulkopuolelle tai vaikkapa toiselle puolisolle yksipuolisesti suotu avio-oikeus, taustalla vaikuttaa lähes aina puolisoiden käsitys siitä, mikä olisi järkevä ja reilu jakotapa heidän suhteessaan. Käsitys voi toki myöhemmin osoittautua virheelliseksi ja/tai väärään laintulkintaan perustuneeksi, ja puoliset voivat myöskin myöhemmin katua tekemäänsä sopimusta. Tavoitteena puolisoilla kuitenkin avioehtosopimuksen tekohetkellä lienee pääsääntöisesti lopputulokseltaan puolisoiden subjektiivisesta näkökulmasta oikeudenmukainen ositus.⁷²

Edellä on tarkasteltu jaon oikeudenmukaisuutta lähinnä avioero-osituksen näkökulmasta. Kuolemaan sidottuja avioehtomääräyksiä ja PK 17:1.1:a tarkasteltaessa mieleen nousee kuitenkin kysymys siitä, miksi puolisoiden on ylipäänsä sallittu sopia avio-oikeuden ulottuvuudesta jäämistöositusta varten: kohdistuuhan sopimus tällöin kuoleman jälkeiseen aikaan. Puolisoiden yhteistalous on tietenkin purettava ennen kuin perinnönjakoa on mahdollista toimittaa, mutta eikö yksinkertaisempaa olisi ollut tyytyä jäämistöosituksessa lainsäätäjän oikeudenmukaiseksi katsomaan puolittamisperiaatteeseen? Avioehtosopimuksen kuoleman jälkeisen vaikutuksen sallimiselle on nähdäkseni esitettävissä kolme perustetta, joita käsittelen seuraavaksi.

Ensinnäkin voidaan todeta, että kuten edellä on esitetty, avio-oikeudella on ollut alun perin huomattavasti enemmän vaikutuksia sivullisten – erityisesti velkojien – asemaan, ja

⁷¹ Lvk 1920:1, s. 38.

⁷² Subjektiivisesti oikeudenmukainen osituksen lopputulos voi näyttää objektiivisesti arvioiden epäoikeudenmukaiselta, mutta tällöin on syytä arvioida, onko kohtuuttomuudelle jokin muu kuin taloudellinen peruste. Mm. Välimäki on todennut, että esimerkiksi osituksen esisopimuksen sovitteluedellytyksiä arvioitaessa voidaan oikeuksistaan luopumisen järkevänä ja perusteltuna synnä pitää myös moraalisia motiiveja kuten lahjoittamistarkoitusta ja jalomielisyyttä. Välimäki 1995, s. 292–293.

esineellisuuden vaatimuksella on ollut tuolloin suuri merkitys. Siten on ollut lainsäätäjän näkökulmasta kaikista järkevintä järjestää asiat siten, ettei kuolema aiheuta yllättävää muutosta puolison omaisuuden kohteluun ja saa näin aikaan mahdollisia oikeudenmennyksiä sivullisille. Tämä peruste on kuitenkin nykyään käytännössä menettänyt merkityksensä. Toiseksi voidaan katsoa, että sitoutumalla avioehtosopimukseen molempia ositusperusteita eli myös mahdollista eroperusteista ositusta ajatellen (mikä oli vanhastaan ainoa vaihtoehto), puoliset olivat arvioineet jakotavan välillään oikeudenmukaiseksi. Tällöin avioehtosopimus ei todennäköisesti voinut loukata myöskään perillisten oikeuksia. Kolmanneksi on tärkeä huomata, että useimmat perusteet, joiden vuoksi avioehtosopimuksia tehdään, ovat samalla tavoin tai jopa erityisesti käsillä myös jäämistöosituksessa. Puoliset voivat esimerkiksi haluta pitää puolittamisen ulkopuolella toisen puolison perintötilan tai ennen liittoa hankitut merkittävät säästöt, sillä he eivät halua niiden hyödyttävän toisen puolison perillisiä tai päätyvän pois tietyn suvun hallusta. Lisäksi on syytä muistaa, että 1900-luvun alkupuolella avioehtosopimuksia solmittaessa on kuolemaa pidetty liiton päättymistavoista avioeroa todennäköisempänä, ja avioehdot lieneekin tuolloin useimmiten laadittu juuri jäämistöositusta silmällä pitäen.

Perusteista toinen ja kolmas ovat edelleen relevantteja. Kyseisiä kohtia voidaankin käyttää sen arviointiin, olisiko pelkästään jäämistöositusta koskevien avioehtomääräysten hyväksyminen linjassa oikeudenmukaisen jaon tavoitteen kanssa. Näistä ensimmäinen eli perustelu, jonka mukaan avioehtosopimus olisi perillisten näkökulmasta reilu ja järkevä siksi, että puoliset ovat sitoutuneet siihen myös mahdollisen eronsa varalta, ilmentää pyrkimystä objektiiviseen oikeudenmukaisuuteen. Avioehtosopimusta on siis ulkopuolisen tarkastelijankin silmin pidettävä oikeudenmukaisena, sillä puoliset ovat valvoessaan omia etujaan tulleet valvoneeksi myös perillistensä etuja. Kysymys tämän perusteen osalta kuuluukin, onko jäämistöosituksen lopputuloksen oikeudenmukaisuus objektiivisesti arvioiden nykyään enää riittävällä tavalla turvattu, kun eri ositusperusteista johtuvien ositusten kohtalonyhteys on poistunut ratkaisun KKO 2000:100⁷³ myötä. Objektii-visen oikeudenmukaisuuden merkitys korostuu jäämistöosituksessa erityisesti sen

⁷³ Myös korkeimman oikeuden ratkaisun voidaan nähdä ilmentävän oikeudenmukaisen jaon periaatetta sen subjektiivisesta näkökulmasta. Yksi tärkeimmistä syistä ratkaisun taustalla vaikuttaakin olleen se, että ihmiset kokevat nykyään yleisesti ottaen epäoikeudenmukaiseksi sen, että toinen puoliso hyötyy erotilanteesta toisen puolison varallisuudesta, kun puoliset ovat taloudellisesti tasavertaisempia kuin aiemmin.

vuoksi, ettei toinen osituspuolista (kuolleen puolison perilliset) ole voinut lainkaan vaikuttaa avioehtosopimuksen sisältöön.

Mikäli kuolemaan sidotut avioehtosopimusmääräykset hyväksytään, voivat puoliset kiistatta tehdä huomattavasti epäsuhtaisempia avioehtosopimuksia – kuten yksipuolisia avioehtosopimuksia – kuin ennen pelkäämättä, että toinen puolisoista hakee avioeroa ja vie näin osituksessa laajemman avio-oikeutensa nojalla osan toisen puolison omaisuudesta. Kuolemaan sidotun määräyksen käyttämiseen ei puolisoiden kannalta sisälly huomattavaa taloudellista riskiä, sillä mikäli ensin kuollut puoliso on puolisoista se, jota puolisoiden oli avioehtosopimuksella tarkoitus suosia, voi eloon jäänyt puoliso lesken tasinkoprivilegiin vetoamalla välttyä tasingon maksamiselta. Objektiiivisesti oikeudenmukainen jako voi siten olla osin uhattuna ositusperusteisten avioehtosopimusten myötä, mikä puoltaa kuolemaan sidottujen ehtojen kieltämistä avioliitolain tavoitteiden vastaisena ja jaon toimittamista lainsäätäjän suosittamalla tavalla. Toisaalta voidaan todeta, että vaikka puolisoiden ei enää tarvitsekaan sitoutua avioehtosopimukseen eron osalta, eivät he edelleenkään voi tietää, kumpi heistä tulee olemaan jäämistöosituksen toinen osituspuoli. Siten kummatkin puoliset joutuvat ainakin jossain määrin sitoutumaan kuolemanvaraiseen avioehtosopimukseen ja sen vaikutuksiin myös itse, mikä osittain turvaa jaon objektiiivista oikeudenmukaisuutta perillisten näkökulmasta. Perillisten ja muiden kolmansien asemaa on tarkasteltu lähemmin edellä luvussa 3.2.3.

Sen sijaan kolmas perusteista, eli avioehtosopimusten teon perinteisten syiden käsilläolo myös jäämistöosituksessa, kohdistuu jaon subjektiiviseen oikeudenmukaisuuteen. Voidaan kysyä, onko syytä kieltää puolisoita tekemästä jäämistöositusta koskevia avioehtosopimuksia, joiden tavoitteet voivat olla samat ja aivan yhtä hyväksyttävät kuin koko avioliittoa koskevien määräystenkin. Vaikka määräysten tavoitteena voi olla esimerkiksi lesken suosiminen ja/tai haitanteko perillisille, voi se yhtä hyvin olla myös vaikkapa puolison perheen eteen tekemien suurten uhrausten korvaaminen, yritysvarallisuuden jaon ulkopuolella pitäminen taikka sen varmistaminen, että toisen puolison ennen liittoa hankkima merkittävä omaisuuserä hyödyttää ainoastaan kyseisen puolison perillisiä. Tällaiset tavoitteet ovat hyvin linjassa avioliittolain salliman subjektiiviseen oikeudenmukaisuuteen pyrkimisen kanssa. Tästä näkökulmasta ei nähdäkseni ole syytä estää puolisoita tavoittelemasta tätä tarkemmin määrittelemäänsä lopputulosta ainoastaan sen vuoksi, että he haluavat myös antaa erillisen määräyksen avioero-ositusta koskien.

Jo tässä vaiheessa voidaan huomauttaa, että kun tarkastellaan avioehtosopimusmääräyksiä, joissa laajemman avio-oikeuden saa aina leski riippumatta siitä, kumpi puolisoista kuolee ensin, on ehdolle vaikea osoittaa muuta tarkoitusta, kuin lesken suosiminen kuolleen puolison oikeudenomistajien kustannuksella. Vaikka tätäkin tavoitetta on mahdollista pitää subjektiivisen oikeudenmukaisuuskäsitteen piiriin kuuluvana, ei se ole kuvaamani oikeudenmukaisen jaon periaatteen mukainen. Jotta avioehtosopimus olisi tätä avioliittolain taustaideologiaa toteuttava, tulisi avioehtosopimuksen sisällön johtaa samaan, puolisoitten harkinnan mukaan oikeudenmukaiseen lopputulokseen siitä riippumatta, kumpi puolisoista sattuu kuolemaan ensin.⁷⁴ Tällöin osituksen oikeudenmukaisuus myös sivullisten näkökulmasta turvataan edes jossain määrin, kun puoliset eivät voi avioehtosopimuksella automaattisesti pienentää jaettavaksi tulevaa jäämistöä.

Edellä esitetystä havaitaan, että molempien tulkintavaihtoehtojen – kuolemaan sidottujen ehtojen pätevyyden ja pätemättömyyden – puolesta voidaan esittää avioliittolain osituslainsäädännön päätavoitteen kanssa linjassa olevia perusteita. Se, kumpi tulkintavaihtoehto paremmin turvaa puolisoitten omaisuuden oikeudenmukaisen jaon, riippuukin nyt katsantokannasta: puolisoitten näkökulmasta oikeudenmukaisempaa olisi antaa heille mahdollisuus lain tarjoamaa puolittamista omakohtaisempaan ratkaisuun, kun taas sivullisten näkökulmasta puolittamisessa pitäytymistä (silloin, kun avioeron osalta on asiasta sovittu erikseen) voidaan yleensä pitää oikeudenmukaisimpana vaihtoehtona. Näistä kahdesta näkökulmasta katsoisin, että painavampana on pidettävä puolisoitten näkökulmaa, sillä tarve yksilöllisille määräyksille lienee huomattavasti yleisempi syy avioehtosopimuksen solmimiseen kuin halu supistaa omien perillistensä oikeuksia. Näin määräysten hyväksyminen johtaisi useammissa tapauksissa (subjektiivisesti) oikeudenmukaisempaan lopputulokseen kuin niiden kieltäminen.

3.3.2 Avioliittolain muut tavoitteet

Pyrkimys oikeudenmukaiseen jakoon puolisoitten välillä on siis nähdäkseni avioliittolain tavoitteista keskeisin, mutta kehitetyn järjestelmän taustalla voidaan katsoa vaikuttaneen myös monen muun tärkeän näkökohdan. Vastakkain tasapainoilivat muun muassa aviovarallisuus-oikeudelliseen vapautumiskehitykseen kiinteästi liittynyt puolisoitten

⁷⁴ Lopputulosta voivat tuki joka tapauksessa muuttaa lesken oikeudet, erityisesti tasinkoprivilegi.

mahdollisimman laajan sopimusvapauden tavoittelu sekä halu pitää perheoikeudellinen järjestelmä mahdollisimman yksinkertaisena ja vähän vaihtoehtoja sisältävänä.⁷⁵ Syntynyt avioehtosopimussääntely oli näiden tavoitteiden välillä tehty kompromissi. Avioliittolain säätämisen jälkeen onkin järjestelmän yksinkertaisuutta käytetty yhtenä tärkeänä AL 41 §:n sanamuodon tiukkuutta tukevana perusteena, kun taas vapaampien kantojen tueksi on nostettu puolisoiden sopimusvapaus. Kun avioliittolakia tulkitaan kuolemaan sidottujen avioehtosopimusten näkökulmasta, on merkitystä annettava myös näille kahdelle tavoitteelle, vaikka ne osin vastakkaisina usein jopa kumoavat toisensa.

Puolisoiden sopimusvapauden tavoitteen näkökulmasta on varsin selvää, kumpi tulkintavaihtoehtoista – kuolemaan sidottujen ehtojen pätevyys vai pätemättömyys – tulisi hyväksyä. Kuolemaan sidotut avioehtosopimukset olisivat jälleen uusi laajennus sopimusvapauden saralla ja niiden hyväksyminen jatkaisi pitkään meneillään ollutta avioehtosopimusten vapautumiskehitystä. Sopimusvapauden mukaista olisi siten antaa puolisoiden sopia myös jäämistöosituksessa avio-oikeutensa ulottuvuuden yksityiskohdista, eikä puolisoita tulisi pakottaa avioero-ositusta varten tekemänsä avioehdon vuoksi tyytymään avioliittolain mukaiseen kaiken puolittamiseen kuolemaan perustuvassa osituksessa.

Aivan yhtä selkeä ei ole järjestelmän yksinkertaisuuden tavoitteen suhde kuolemaan sidottuihin avioehtosopimuksiin. Silloin, kun ositusperusteisia avioehtosopimuksia ei lankaan pidetty hyväksyttävänä, olisi yksinkertaisemman järjestelmän tavoitteen mukaista tietenkin ollut vain hyvin perinteisissä avioehtosopimuksissa pitäytyminen. Sen sijaan nyt, kun eroperusteinen ehto on avioehtosopimuksessa kiistatta hyväksytty, näyttäisi vastaus mahdollisesti kallistuvan toiseen suuntaan: yksinkertaisimmalta ja selkeimmältä näet vaikuttaisi hyväksyä vastaavasti myös kuolemaan sidotut ehdot. Toisaalta voidaan myös väittää, että kuolemaan sidottujen ehtojen hyväksyminen tarkoittaisi sellaista loikkausta testamenttien puolelle, että se olisi omiaan tekemään järjestelmästä sekavan: ei olisi mahdollista tietää, millaisia kuolemanvaraisehtoja puoliset voisivat keksiä, mikä taas voisi johtaa

⁷⁵ Kyseiset tavoitteet, erityisesti pyrkimys yksinkertaisuuteen, ovat luettavissa muun muassa lainvalmistelukunnan vuoden 1920 ehdotuksesta laiksi aviopuolisoiden oikeussuhteista, johon avioliittolaki hyvin pitkälti pohjautuu. Ehdotuksessa todetaan muun muassa, ettei todellinen tarve lainvalmistelukunnan käsityksen mukaan vaadi sopimusvapautta naimaosuuksien suuruuden muuttamisen suhteen, ja että se tekisi ”ehdotuksessa puolisoiden oikeussuhteista omaksutun, muutoin niin yksinkertaisen järjestelmän niinmuodoin tarpeettoman monimutkaiseksi”. LVK 1920:1, s. 49–50.

oikeudenloukkauksiin. Lisäksi yksinkertaisuuden tavoitteen nojalla voidaan edelleen pyrkiä pitämään poikkeukset AL 41 §:stä ilmeneviin mahdollisuuksiin minimissään ja selittämään ratkaisun KKO 2000:100 merkitys mahdollisimman suppeaksi.

Nähdäkseni näkökulmista ensin mainittua on pidettävä painavampana. Koska avioehtosopimus voi tulla sovellettavaksi käytännössä kahdessa erilaisessa tilanteessa, on kaikista loogisinta, että molemmista sopimiseen suhtaudutaan samalla tavalla. Vaikka kuolemaan sidottujen ehtojen käyttö sallittaisiin, olisi myös nähdäkseni todennäköisintä, että puoliset pitäytyisivät jäämistöositusta koskevissa määräyksissään hyvin samantapaisissa sisälloissä kuin avioehtosopimusten kohdalla muutoinkin, eikä puolisoiden ”villiintymistä” siten tarvitsisi pelätä.⁷⁶ Järjestelmän yksinkertaisuuden tavoittelu ei siten käsitykseni mukaan ole ainakaan vahva argumentti kuolemaan sidottujen määräysten pätemättömyyden puolesta, vaan se voi jopa tukea näiden ehtojen hyväksyttävyyttä. Avioliittolain tärkeimmät tavoitteet eivät siten näytä olevan esteenä kuolemaan sidottujen ehtojen hyväksymiselle.

3.4 Osituksen esisopimus ja systemaattiset näkökohdat

Kun tarkastellaan kuolemaan sidottujen avioehtosopimusten hyväksyttävyyttä, on syytä kiinnittää huomiota myös siihen, mitä muita instrumentteja puolisoilla on käytettävissään varallisuussuhteidensa järjestämiseksi, ja miten näiden keinojen olemassaolo vaikuttaa avioehtosopimuksen pätevyyden tulkintaan. Suomen oikeusjärjestelmässä on jo melko pitkään hyväksytty niin muodoltaan kuin sisällöltäänkin vapaamuotoinen osituksen esisopimus (ts. ositussopimus tai avioeron varalta tehty sopimus) puolisoiden kesken päteväksi, vaikka sopimusta koskevaa lainsäädäntöä ei tällä hetkellä ole avioliittolaissa lainkaan.⁷⁷ Jonkin verran erimielisyyttä vallitsee kuitenkin edelleen sopimuksenteon mahdol-

⁷⁶ Vaikka erityisesti vuoden 1997 jälkeisessä oikeuskirjallisuudessa on esitetty muun muassa ehdollisiin määräyksiin hyväksyvästi suhtautuvia kannanottoja, ovat tällaiset määräykset jääneet käytännössä vähäisiksi. Esimerkiksi vuonna 2005 rekisteröidyistä lähes kahdeksastatuhannesta avioehdosta ainoastaan yksi sisälsi purkavaksi ehdoksi tulkittavissa olevan määräyksen. Rosti – Litmala 2006, s. 37. Voidaankin päätellä, että käytännössä suurin osa puolisoista pitäytyy avioehtosopimuksissaan melko tavanomaisissa ehdoissa.

⁷⁷ Avioliittolaista poistettiin vuoden 1987 lainmuutoksen yhteydessä siinä aiemmin ollut 115 §, jonka nojalla puolisoiden tekemää sopimusta elatuksesta, toisen puolison irtaimen omaisuuden käyttöoikeudesta, vahingonkorvauksesta tai osituksesta voitiin sovitella.

lisesta ajankohdasta eli siitä, voidaanko sopimus tehdä milloin vain, jopa jo ennen avio-
liittoa, vai vasta avioeron jo häämöttäessä.⁷⁸ Tästä huolimatta selkeästi vallitseva oikeus-
kirjallisuuden kanta on, että osituksen esisopimus on mahdollista solmia milloin vain, ja
se sitoo puolisoita tulevassa osituksessa.⁷⁹ Osituksen esisopimuksen sitovuus on useim-
pien kirjoittajien mielestä tullut vahvistetuksi korkeimman oikeuden ratkaisulla KKO
1985 I 1, jossa puolisoitten ennen avioliiton solmimista tekemä sopimus avio- tai asumus-
eron varalta katsottiin päteväksi.⁸⁰

Osituksen esisopimuksella puoliset voivat sopia avioero-osituksessa noudatettavasta ja-
kotavasta haluamallaan tavalla: esisopimus voi siten olla joko hyvin yksityiskohtainen
sisältäen määräyksiä tiettyjen esineiden eron jälkeisistä omistajista tasingonmaksuvelvol-
lisuuteen, tai se voi olla hyvin yleispiirteinen ja esimerkiksi avioehtosopimusta muistut-
tava. Osituksen esisopimus otetaan erotilanteessa jaon pohjaksi ja se kumoaa vapaamu-
toisuudestaan huolimatta jopa aiemmin tehdyn ja rekisteröidyn avioehtosopimuksen, jos
sopimusten välillä on ristiriitaa.⁸¹ Huomattava on kuitenkin se, että osituksen esisopimus
sitoo ainoastaan puolisoitten välisessä inter partes -suhteessa eikä se siten voi esimerkiksi
kumota avioehtosopimusta jäämistöosituksessa, elleivät sitten leski ja kuolleen puolison
oikeudenomistajat yhteisymmärryksessä näin sovi.⁸² Jäämistöositusta ajatellen avioehto-
sopimuksella on siten edelleen monopoli ennakkollisena sopimuksena.

Koska osituksen esisopimus ei siis sido kolmansia osapuolia, toimitetaan kuolemaan pe-
rustuva ositus aina avioehtosopimuksen perusteella, jos puolisoilla sellainen on, eivätkä
osituspuolet muusta sovi. Puolisoilla voi tästä huolimatta olla myös keskinäisessä suh-
teessaan sitova osituksen esisopimus, joka olisi tullut sovellettavaksi, mikäli ositusperus-
teena olisikin ollut toisen puolison kuoleman sijaan avioeron vireilletulo. Tästä voidaan
havaita, että puoliset voivat osituksen esisopimuksen ja avioehtosopimuksen yhdistelmää
käyttämällä saada aikaan haluamansa erilaiset lopputulokset avioero-ositukselle ja jää-

⁷⁸ Osituksen esisopimuksen tekemisen hyväksymistä milloin vain on viime aikoina vastustanut lähinnä He-
lin 2012, s. 1041–1042.

⁷⁹ Näin mm. Lohi 2013, s. 910 ja 915–916 sekä Gottberg 2007, s. 46.

⁸⁰ Sopimuksessa ei suoraan määrätty osituksen lopputuloksesta tai avio-oikeudesta, joten siinä mielessä
ratkaisu jättää tulkinnanvaraa ositusten esisopimusten pätevyyskysymyksiin. Osituksen lopputuloksen si-
jaan sopimuksessa sovittiin toisen puolison maksettavaksi tulevista korvauksista, joiden perusteena olivat
toisen puolison avioliiton vuoksi ennen liiton solmimista tekemät taloudelliset uhraukset, samaisen puoli-
son maksettavaksi tulevasta elatusavusta toiselle puolisolalle sekä asumisesta yhteisessä kodissa eron jälkeen.

⁸¹ Kangas 2018, s. 176 ja Lohi 2/2001, s. 141.

⁸² Ks. esim. Lohi 2013, s. 910.

mistöositukselle, aivan kuten ositusperusteista avioehtosopimusta käyttämällä. Erona pelkän avioehtosopimuksen käyttämiseen on kuitenkin se, että sopimusyhdistelmän avulla puoliset voivat varmasti antaa kumpaakin ositustyyppiä koskien omat määräyksensä ilman pelkoa siitä, että jäämistöosituksessa avioehtosopimusmääräykset katsottaisiin kielteyiksi kuolemanvaraistoimiksi. Tämä johtuu siitä, että avioehtosopimus on nyt näennäisesti tehty koko avioliittoa ja kumpaakin ositusperustetta koskevaksi, jolloin ei ole mitään syytä kieltää puolisoita määräämästä avio-oikeutensa ulottuvuudesta yksityiskohtaisesti, vaikka määräykset lopulta koskisivatkin vain jäämistöositusta.

Mikä merkitys tälle havainnolle on sitten annettava? Mikäli puolisoilta kiellettäisiin ositusperusteisissa avioehtosopimuksissa antamasta erillisiä jäämistöositusta koskevia määräyksiä, voisi tämä johtaa siihen, että puoliset tukeutuisivat sen sijaan osituksen esisopimuksen ja avioehtosopimuksen yhdistelmän tarjoamaan mahdollisuuteen, jolla oletettavasti on saavutettavissa vähintäänkin samat vaikutukset kuin ositusperusteisella avioehtosopimuksella. Voidaankin kysyä, onko tätä taustaa vasten järkevää pyrkiä kieltämään kyseisten ehtojen käyttö? Osituksen esisopimus on vallitsevasta näkemyksestä huolimatta edelleen pätevyydeltään jossain määrin riskialtis sopimustyyppi, joten voitaisiin pitää parempana vaihtoehtona sitä, että ihmiset tyytyisivät edelleen käyttämään lainsäätäjän ensisijaiseksi tarkoittamaa sopimustyyppiä. Avioehtosopimuksen laajan käyttöalan puolesta puhuvat lisäksi sen tiukat muotovaatimukset, jotka tuovat jonkinasteista turvaa väärinkäytöksiä sekä hätäpäissään tehtyjä sopimuksia vastaan, sekä sen rekisteröintivaatimus, joka tuo järjestelmään avoimuutta: kuolemaa koskevat määräykset sallimalla voitaisiin mahdollisesti välttyä joukolta sellaisia avioehtosopimuksia, jotka näyttäisivät päällepäin pätevän molempien ositusperusteiden kohdalla, mutta jotka todellisuudessa on tarkoitettu vain jäämistöositusta koskeviksi.

Lisäksi havaitaan, ettei kuolemaan sidottujen avioehtosopimusten kieltämisellä ole mahdollista tehokkaasti suojata mitään edellä käsitellyistä intresseistä, joiden loukkaamisen mahdollisuus puoltaisi kyseisten määräysten kieltämistä, sillä niin kaikki perilliset kuin vainajan velkojatkin joutuisivat tyytymään sopimusyhdistelmään kuuluvan avioehtosopimuksen sisältöön. Tämä vaikutus sopimusyhdistelmän avioehtosopimuksella olisi lähtökohtaisesti jopa silloin, jos osituksen esisopimus myöhemmin katsottaisiin pätemättömäksi. Kuolemanvaraisten avioehtosopimusten kieltämisen suojavaikutus olisikin tällöin korkeintaan välillinen ihmisten pitäytyessä tutussa avioehtosopimuksessa välttellen lakiin ajan kuluessa syntynyttä porsaanreikää.

Osituksen esisopimuksen ja avioehtosopimuksen väliseen ongelmalliseen suhteeseen ovat kiinnittäneet huomiota monet alaan perehtyneet kirjoittajat.⁸³ Kyse on systemaattisesta ongelmasta, joka on Suomessa syntynyt erityisesti osituksen esisopimuksen hyväksyttävän laatimisajankohdan aikaistumisen myötä. Alun perin, kun osituksen esisopimusta pidettiin vain eron välittömässä läheisyydessä hyväksyttävänä toimenä, eräänlaisena alustavana sopimusosituksena, ei se ollut avioehtosopimuksen todellinen kilpailija. Avioliittolaissa ei näin vallinnut sisäistä ristiriitaa osituksen esisopimuksen tekemähdollisuuden ja AL 41.2 § sanamuodon – ”muuta kuin tässä sanottuja poikkeuksia älköön kihlakumppanien tai puolisoitten välisin sopimuksin tehtäkö siitä, mitä puolisoitten omaisuussuhteista on säädetty” – välillä. Kun osituksen esisopimus on nyt vallitsevan kannan mukaan pätevä milloin vain tehtynä, jäävät avioehtosopimuksen rooli ja sisältömahdollisuudet epäselviksi eikä avioliittolain järjestelmä vaikuta koherentilta. Muun muassa Ruotsissa kyseiseltä ongelmalta on sen sijaan vältytty, koska osituksen esisopimus on Ruotsin avioliittolain (Äktenskapsbalk, 230/1987) mukaan mahdollista tehdä ainoastaan eron välittömässä läheisyydessä, ja se on muulloin tehtynä pätemätön (ÄktB 9:13).

Jotta Suomen avioliittolain järjestelmä muodostaisi loogisen kokonaisuuden, jää jäljelle nähdäkseni kaksi järkevää tulkintavaihtoehtoa. Ensinnäkin osituksen esisopimuksen voitaisiin katsoa olevan pätemätön muutoin kuin eron välittömässä läheisyydessä tehtynä, jolloin myöskään avioehtosopimuksen sallitun sisällön laajentamiseen muun muassa kuolemaan sidottuja ehtoja koskien ei olisi vastaavaa painetta. Tähän kantaan näyttäsi päätyneen ainakin Helin, sillä vuoden 2012 artikkelissaan hän päätyy tulkitsemaan ratkaisua KKO 1985 I 1 siten, että osituksen esisopimus oli kyseisessä tapauksessa sallittu ainoastaan, koska puoliset olivat tehneet avio-oikeuden molemminpuolisesti poissulkevan avioehtosopimuksen. Helinin mukaan puoliset olivat avio-oikeuden puuttumisen vuoksi vapaita sopia osituksensa sisällöstä. Hän toteaaakin, että vaikka ratkaisun perustelut eivät näytä tätä tukevan, on asia tulkittava näin, sillä ”ratkaisun ymmärtäminen muulla tavoin repisi sietämättömän suuren aukon aviovarallisuusjärjestelmään”.⁸⁴

Toinen – ei systemaattisesti ajatellen aivan yhtä tyydyttävä, mutta järjestelmän riittävällä tasolla loogisena pitävä – tulkintamahdollisuus on ositusten esisopimusten ajallisesti rajoittamaton hyväksyminen ja avioehtosopimusten melko laaja sisällöllinen vapaus: avioehtosopimusten rajoittamisella ei nimittäin edellä todetuilla tavoin olisi juurikaan mieltä,

⁸³ Ks. esim. Lohi 1/2001, s. 911; Helin 2012, s. 1041–1042 ja Kangas 2018, s. 1070–1080.

⁸⁴ Helin 2012, s. 1041–1042.

jos samaan tulokseen päästäisiin osituksen esisopimuksella. Tätä tulkintalinjaa edustaa Lohi, joka kritisoi omassa vuoden 2013 artikkelissaan Helinin edellisvuonna esittämää kannanottoa. Lohen mukaan osituksen esisopimusten laajan käyttöalan hyväksyminen ei ole niin suurissa määrin aviovarallisuusjärjestelmän perusteiden vastaista, että oikeustilan muuttaminen vallitsevasta kannasta olisi perusteltua, erityisesti kun otetaan huomioon puolisojen oikeustilaan luottaen jo tekemät osituksen esisopimukset.⁸⁵

Nähdäkseni ratkaisua KKO 1985 I 1 olisi, kuten myös Lohi artikkelissaan toteaa, tullut aikanaan tulkita suppeammin, jotta nykytilanteelta olisi välttytty.⁸⁶ Ratkaisusta olisi mielestäni jopa melko helposti voinut omaksua tulkinnan, jonka mukaan puolisot voivat ennen eron välitöntä läheisyyttä sopia juuri lasten elatukseen, asumisoikeuteen ja myös vahingonkorvaukseen liittyvistä asioista, sillä ne eivät ole osa ositukseen ja avio-oikeuteen liittyvää ydinsäännöstöä, eivätkö siten ehkä sellaisia ”poikkeuksia puolisojen omaisuus-suhteisiin”, joita AL 41.2 §:ssä on tarkoitettu. Kyse onkin nähdäkseni enemmän käytännön yksityiskohdista, kuin puolisojen välisistä varallisuussuhteista sopimisesta.⁸⁷ Mikäli puolisoilla ei olisi ollut avioehtosopimusta, olisi ositus voitu sopimuksesta huolimatta toimittaa normaalisti avioliittolain säännösten mukaan ottaen vain lisäksi huomioon puolisojen sopimat seikat, ja esimerkiksi vahingonkorvaus olisi vain voitu merkata osituslaskelmaan toisen puolison velkana toiselle puolisolle. Tämän tulkinnan puolesta puhuvat mielestäni avioliittolain vanhan 115 §:n sanamuoto⁸⁸ sekä ratkaisun KKO 1985 I 1 perustelut, joissa yksinkertaisesti todetaan, ettei puolisojen sopimusvapautta kyseisten seikkojen osalta ole rajoitettu. Kuten Lohi esittää, mahdollisuus tähän tulkintaan saattaa kuitenkin nykyään olla jo menetetty, sillä merkittävä kannanmuutos olisi ongelmallinen puolisojen perusteltujen odotusten näkökulmasta.⁸⁹

⁸⁵ Lohi 2013, s. 911–915.

⁸⁶ Sama, s. 911.

⁸⁷ Puolisojen omaisuussuhteille, joista AL 41.2 §:ssä puhutaan, voitaisiinkin mielestäni antaa niille yleisesti annettua huomattavasti suppeampi merkitys: omaisuussuhteilla voitaisiin katsoa tarkoitettavan ainoastaan avioliittolain puolisojen varallisuussuhteille antamia peruslähtökohtia kuten varojen ja velkojen erillisyyttä, omaisuuden erillisvallintaa, avio-oikeutta toisen omaisuuteen sekä puolittamisperiaatetta. Näihin yleisiin lähtökohtiin puolisot eivät siten voisi puuttua kuin ainoastaan avioehtosopimuksella, ja silläkin sopia voi ainoastaan avio-oikeuden ulottuvuudesta. Osituksen yksityiskohtainen sisältö ei sen sijaan olisi, niin kuin se ei nykyisenkään tulkinnan mukaan ole, puolisojen sopimusvapauden ulottumattomissa.

⁸⁸ ”Sopimusta, jonka puolisot ovat tehneet perheen tai toisen puolison ja lasten elatuksesta taikka puolison oikeudesta käyttää toiselle puolisolle kuuluvaa irtainta omaisuutta, voi oikeus puolison vaatimuksesta muuttaa, jos se havaitaan ilmeisesti kohtuuttomaksi tai oleellisesti muuttuneet olot antavat siihen aihetta. Sama olkoon laki, jos vahingonkorvauksesta tai osituksesta avioliiton purkamisen varalta tehty sopimus on ilmeisesti kohtuuton.” Pykälä ei ole enää nykyään voimassa.

⁸⁹ Lohi 2013, s. 911–912.

Puolisoiden oikeussuojan tarve onkin mielestäni järjestelmän yhtenäisyyttä painavampi argumentti, minkä vuoksi osituksen esisopimuksen käyttöalan rajoittamisesta ei saatane apua systemaattisiin ongelmiin. Tämän vuoksi edellä esittämistäni tulkintavaihtoehtoista on mielestäni valittava jälkimmäinen, mikä tarkoittaa avioehtosopimusten osalta ehtomyönteisen kannan omaksumista. Näin ollen myös kuolemaan sidottuja avioehtosopimusmääräyksiä tulisi pitää tästä näkökulmasta katsottuna pätevinä.

3.5 Ositusperusteiset avioehtosopimukset muissa Pohjoismaissa

Pohjoismaiden perheoikeudellinen lainsäädäntö on kauan jatkuneen yhteistyön vuoksi hyvin suurilta osin yhteneväistä. Näin ollen ei olekaan ihme, että myös muissa Pohjoismaissa on ainakin jossain määrin pohdittu ositusperusteisten avioehtosopimusten mahdollisuutta. Kaikki Pohjoismaat Ruotsia lukuun ottamatta hyväksyvätkin nykyään avio-oikeuden poissulkemisen avioehtosopimuksella myös vain avioeron varalta.⁹⁰ Ruotsi on siten ainoana pitänyt kiinni vanhasta tiukasta linjasta, jonka mukaan avioehtosopimuksen vaikutusten täytyy olla yhteneväiset avioero-osituksessa ja jäämistöosituksessa. Yhdessä edellä mainitun ositusten esisopimuksen rajoitetun käyttöalan kanssa muodostuukin Ruotsin järjestelmä hyvin pitkälle Suomessa 1900-luvun puolivälissä oletetusti vallinnutta oikeustilaa vastaavaksi.

Sen sijaan ainakin Norjassa ja Tanskassa on omaksuttu vapaampi linja, jonka mukaan omaisuus voidaan avioehtosopimuksella määrätä vain erotilanteessa avio-oikeudesta vapaaksi omaisuudeksi. Tanskan uudessa puolisojen taloudellisia suhteita koskevassa laissa (lov om ægtefællers økonomiske forhold, 548/2017, ÆFL) puolisojen käytettävissä olevista mahdollisuuksista on itse asiassa jo ensimmäisenä, ikään kuin avioehtosopimuksen lähtökohtaisena vaihtoehtona mainittu mahdollisuus sopia omaisuuden olevan avio-oikeudesta vapaata erotilanteessa, mutta ei toisen puolison kuollessa (ÆFL 12.1). Tällaisesta omaisuudesta tanskalaiset käyttävät termiä ”skilsmisssesæreje”. Norjassa, samoin kuin Suomessa, lähdetään taas siitä, että avio-oikeutta rajoittava määräys koskee molempia ositusperusteita, mutta Norjan avioliittolaissa (lov om ekteskap, 47/1991, el.) mainitaan kuitenkin erikseen, että määräys voidaan tehdä siten, ettei se ole voimassa liiton

⁹⁰ Agell 2003, s. 180.

päätyessä kuolemaan (el. 42.3). Sekä Norjassa että Tanskassa on lisäksi mahdollista sopia siitä, että avio-oikeutta rajoittava ehto pätee vain määrätyn puolison kuollessa ensin (ÆFL 12.1 ja el. 42.3),⁹¹

Kuinka Norjassa ja Tanskassa sitten suhtaudutaan avio-oikeudesta määräämiseen jäämistöosituksen osalta? Molemmissa maissa on asiassa omaksuttu käytännössä varsin samanlainen, mutta lain tasolla hieman eri tavoin muotoiltu ratkaisu. Molemmissa maissa voidaan nimittäin omaisuus tai osa siitä määrätä avio-oikeudesta vapaaksi avioerotilanteiden lisäksi myös molempia ositusperusteita koskien (ÆFL 12:1 ja el. 42), Tanskassa tällaisesta omaisuudesta käytetään nimitystä ”fuldstændigt særeje”. Siellä puoliset voivat minkä tahansa esineen osalta laajentaa avio-oikeutta rajoittavan määräyksen koskemaan myös jäämistöositusta (fuldstændigt særeje), ja jättää muun omaisuuden vain avioeron varalta avio-oikeudesta vapaaksi (skilsmisssesæreje). Norjassa puoliset voivat taas määrätä, että avio-oikeutta rajoittava ehto ei koske jäämistöositusta, mutta tällaisen poissuljennan voi tehdä myös vain osaa omaisuutta tai tiettyjä esineitä koskien.⁹²

Norjan ja Tanskan järjestelmät suovat puolisoille siis suoraan lain nojalla melko suuren vapauden rajoittaa avio-oikeutta myös jäämistöosituksen varalta sillä edellytyksellä, että omaisuus, jota määräys koskee, on myös avioero-osituksessa avio-oikeudesta vapaata. Selkeä jäämistöositusta koskeva määräysvallan rajoitus on sen sijaan se, että esine tai oikeus ei voi olla avioero-osituksessa avio-oikeuden alaista omaisuutta, mutta jäämistöosituksessa siitä vapaata.⁹³ Tutkimuksen johdannossa esiteltyt puhtaat kuolemaan sidotut ehdot – eli ehdot, joilla avio-oikeudesta vapaaksi määrätään jäämistöosituksessa omaisuutta, joka on avioero-osituksessa sen alaista – ovat siis Norjassa ja Tanskassa kiellettyjä.

⁹¹ Tarve avio-oikeuden rajoittamiselle vain toisen puolison kuoleman varalta johtunee siitä, ettei Norjassa tai Tanskassa tunnetta vastaavaa tasinkoprivilegiä kuin Suomessa ja Ruotsissa, jolloin avio-oikeus jäämistöosituksessa voi aiheuttaa varakkaammalle puolisolle menetyksiä. Tästä erosta ks. Agell 2003, s. 187–189. Avio-oikeuden mahdollisiin haittavaikutuksiin voi varautua määräämällä puolisoilla olevan avio-oikeus ainoastaan silloin, jos puolisoista varakkaampi kuolee ensin, ainakin jos varakkaampi puoliso on tiedossa. Norjassa on leskelle annettu oikeus (ellei muuta ole sovittu tai selkeästi tarkoitettu) myös yksipuolisesti sivuuttaa avioehtosopimuksen määräykset, joilla on jäämistöosituksen osalta poistettu avio-oikeutta rajoittavan ehdon vaikutukset, jolloin siis omaisuuden katsotaan olevan avio-oikeudesta vapaata myös toisen puolison kuollessa (el. 42.3).

⁹² Ks. esim. Dam 1996, s. 77 (Huomaa, että Tanskan lainsäädännön myöhemmät muutokset eivät ole ka-
ventaneet avioehtosopimusten käyttöalaa) ja Bull 1993, s. 40.

⁹³ Ks. myös Agell 2003, s. 182. Ainakin Tanskassa ja mitä todennäköisimmin myös Norjassa leskeä suosivat avioehtosopimuksetkin ovat nykyään mahdollisia. Tarkastelen kysymystä tarkemmin luvussa 4.1.2.

Anders Agell on Pohjoismaiden avioehtosopimusjärjestelmiä vertaillen arvioinut, että Suomen oikeustila saattaisi ratkaisun KKO 2000:100 jälkeen olla Norjan ja Tanskan tilannetta vastaava.⁹⁴ Tällaiseen tulkintaan olisi nähdäkseni myös hyvät mahdollisuudet: voitaisiin katsoa, että sallittua olisi antaa samalla avioehtosopimuksella sekä avio-oikeuden molempien ositusperusteiden että vain avioero-osituksen osalta poissulkevia määräyksiä. Kyse olisi tällöin osittain perinteisistä ja osittain ehdollisia määräyksistä koostuvasta avioehtosopimuksesta: pelkästään kuolemaan sidottuja määräyksiä ei avioehtosopimus siis ainakaan periaatteessa sisältäisi. Määräykset vaikuttaisivat tällöin enemmän lain hengen mukaisilta ja PK 17:1:n valossa hyväksyttävämmltä. Tässä mielessä rajausta vaikuttaa hyvin houkuttelevalta. Ratkaisun KKO 2000:100 valossa ei nähdäkseni pitäisi olla mitään estettä sille, että eroperusteinen avio-oikeutta rajaava määräys ei voisi koskea kaiken omaisuuden sijaan vain osaa puolisoitten omaisuudesta. Käytännössä tällaisen tulkinnan avulla täytettäisiin suurin osa niistä tarpeista, joita kuolemanvaraisiin avioehtosopimuksiin voi liittyä: lienee harvinaista, että puoliset haluaisivat rajoittaa avio-oikeuttaan jäämistöosituksessa laajemmin tai täysin eri esineiden osalta kuin avioero-osituksessa.

Toisaalta voidaan kysyä, voitaisiinko tällaista linjausta – joka tarkoittaisi käytännössä sitä, että jäämistöositusta koskevat avio-oikeuden rajoitukset tulisi joko avioehto- ja saneluksen muotoilun tai pääsääntöisesti tulkinnan avulla liittää osaksi samoja määräyksiä, jolla avio-oikeus on rajattu pois avioeron varalta – pitää tarpeellisenä Suomen oikeudessa. Syynä edellä mainittuun rajaukseen on Norjassa ja Tanskassa katsottu olevan avioehtosopimusten mahdollisen sisällön määrittelevien säännösten tyhjentyminen,⁹⁵ ja koska Suomessa ei vastaavaa säännöstä ole, jouduttaisiin rajanvedon tueksi turvautumaan muihin perusteisiin, kuten PK 17:1:ään. Lisäksi rajauksen kanssa törmättäisiin edellisessä luvussa käsitellyn tehottomuusongelmaan osituksen esisopimuksen ja avioehtosopimuksen yhdistelmän käyttömahdollisuuksien vuoksi.

Joka tapauksessa voidaan edellä mainittujen seikkojen perusteella todeta, että mikäli kaikkia jäämistöositusta koskevia määräyksiä ei jostain syystä Suomessa hyväksyttäisi, tulisi pätevinä pitää vähintäänkin edellä mainitun rajauksen piiriin kuuluvia määräyksiä.

⁹⁴ Agell 2003, s. 183.

⁹⁵ Ks. Agell 2003, s. 182 ja NOU 1987/30, s. 97. Kuten edellä on todettu, Tanskassa avio-oikeudesta vapaa omaisuus (vo-omaisuus) voi siis edellä mainituin tavoin olla kahdenlaatuista: avioero-osituksessa vo-omaisuutta olevaa tai molemmissa osituksissa vo-omaisuutta olevaa. Sen sijaan Tanskan järjestelmä ei tunne sellaista mahdollisuutta, että omaisuus olisi ainoastaan jäämistöosituksen osalta vo-omaisuutta.

Siten ehdot, joilla avio-oikeuden rajoitus laajennetaan jonkin omaisuuden osalta koskemaan myös jäämistöositusta, ovat näkemykseni mukaan täysin hyväksyttäviä. Sama koskee määräyksiä, joilla jokin omaisuus määrätään jäämistöosituksessa avio-oikeuden alaiseksi, vaikka avio-oikeus on saman omaisuuden osalta näennäisesti suljettu täysin pois. Kyseessä on tällöin tosiasiallisesti eroperusteinen avio-oikeuden raja.

4 LESKEÄ SUOSIVIEN MÄÄRÄYSTEN PÄTEVYYDESTÄ

4.1 Miten avioehtosopimuksella voi suosia toista puolisoa?

4.1.1 Avioliitolain 41 §:n varmasti tarjoamat mahdollisuudet toisen puolison suosimiseen

AL 41 §:ssä todetaan, että puoliset voivat avioehtosopimuksessa määrätä, ettei avio-oikeutta ole sellaiseen omaisuuteen, joka *jommallakummalla heistä* on tai jonka hän myöhemmin saa. Tämän lauseen on avioliittolain voimaantulosta saakka katsottu tarkoittavan sitä, että puoliset voivat poistaa (tai palauttaa) avio-oikeuden joko molempien puolisoitten tai vain toisen puolison omaisuutta koskien. Täysin mahdollisena on siis aina pidetty myös sellaisten avioehtosopimusten solmimista, joissa vain toinen puolisoista luopuu avio-oikeudestaan joko kokonaan tai osittain. Tällöin on useimmiten puhuttu yksipuolisista tai toispuolisista avioehtosopimuksista.

Yksipuolisten avioehtosopimusten erityispiirteenä on se, että ne johtavat aina avio-oikeudestaan luopuneen puolison kannalta epäedullisempaan lopputulokseen avioehtosopimuksettomaan tilaan verrattuna. Tämä johtuu siitä, että vapaaomaisuusmääräyksen kohteena ollut toisen puolison omaisuus jää osituksessa puolittamisen ulkopuolelle, kun taas ilman avioehtosopimusta puolittamisen kohteena olisi ollut kaikki puolisoitten netto-omaisuus.⁹⁶ Jos yksipuolinen avio-oikeutta rajoittava määräys kohdistuu varakkaamman puolison omaisuuteen, saattaa sen vaikutuksena olla ainoastaan köyhemmälle puolisolle maksettavaksi tulevan tasingon pieneneminen, mutta mitä enemmän omaisuutta yksipuolisen määräyksen piiriin kuuluu, sitä suuremmat mahdollisuudet on sille, että tasingon maksuvelvollisuus poistuu kokonaan tai jopa siirtyy vähävaraisemmalle puolisolle. Jos rajoitus taas kohdistuu vähävaraisemman puolison omaisuuteen, suurenee varakkaamman puolison maksettavaksi tuleva tasinko. Äärimmäisin yksipuolinen avioehtosopimus

⁹⁶ Rajoituksena kolmannen antamat määräykset ja lain mukainen vapaaomaisuus.

on sellainen, jossa toinen puolisoista luopuu avio-oikeudestaan kokonaan. Tällöin seurauksena on luopujapuolison netto-omaisuuden jako osituspuolten kesken puoliksi, sillä kaikki toisen puolison omaisuus jää puolittamisen ulkopuolelle. Näin puoliso sitoutuu siis käytännössä avioehtosopimuksella antamaan toiselle puolisolle osituksessa puolet omasta omaisuudestaan.

Kaikki edellä mainitut avioehtosopimusmääräykset ovat avioliittolain kiistatta sallimia keinoja toisen puolison suosimiseen niin avioero- kuin jäämistöosituksessakin. Esimerkiksi kuolleen puolison perilliset eivät siten voi menestyksekkäästi väittää tavallista (tarkoittaen tässä ei-ositusperusteista) yksipuolista avioehtosopimusta pätemättömäksi ainoastaan sen vuoksi, että avioehdon seurauksena perittävältä jääneestä omaisuudesta vain puolet päätyy perillisten jaettavaksi.⁹⁷ Tällaisten avioehtosopimusten käyttö, ja siten toisen puolison suosiminen, on avioliittolaissa sallittu niiden aiheuttamista perillisten, testamentinsaajien ja verottajan oikeuksien kaventumisista huolimatta.

Kiistanalaisempi on sen sijaan edellä käsitelty kysymys siitä, tulisiko toista puolisoa suosivat määräykset hyväksyä myös silloin, kun ne koskevat ainoastaan jäämistöositusta. Tähän kysymykseen ei ole annettavissa varmaa vastausta, mutta kuten edellä on todettu, vaikuttaisi kuolemaan sidottujen ehtojen hyväksyminen perustellummalta. Lähtökohtana on tällöin nähdäkseni pidettävä sitä, että jos jotkin kuolemaan sidotut avioehtosopimusmääräykset hyväksytään, tulee kaikki perusmuotoiset kuolemaan sidotut avioehdot hyväksyä, sillä rajanveto sallittujen ja kiellettyjen ehtojen välillä kävisi muutoin lähes mahdottomaksi. Periaatteessa erottavaksi tekijäksi sallittujen ja kiellettyjen ehtojen välille olisi mahdollista valita esimerkiksi se, ettei perittävän jäämistö saa määräyksen vuoksi pienentyä avioliittolain mukaisen osituksen lopputulokseen verrattuna. Kriteeri johtaisi kuitenkin pian ongelmiin: havaittaisiin muun muassa, että saman ehdon pätevyys voisi jäädä riippumaan hyvin pienistä arvomääristä tai siitä, kumpi puolisoista sattuisi kuolemaan ensin. Tätä ei voida pitää tavoiteltavana. Perusmuotoisia avioehtosopimusmääräyksiä olisi siis kaikkia arvioitava samoin tavoin, ja pätevinä olisi siten pidettävä myös yksipuolisia ja muita toista puolisoa suosivia kuolemaan perustuvassa osituksessa vaikuttavia avioehtosopimuksia. Jos ositusperusteiseen avioehtosopimukseen taas sisältyisi määräyksen kuolemanvaraisuuden lisäksi muita ehdollisia aineksia, tulisi niitä jälleen arvioida erikseen siltä kannalta, onko määräyksen kieltämisen tueksi esitettävissä asiasyitä.

⁹⁷ Näin myös Lohi 2001, s. 353–354.

4.1.2 Leskeä suosivat yksipuoliset määräykset

Leskeä suosivalla määräyksellä tarkoitetaan tässä tutkimuksessa avioehtosopimukseen otettua ehtoa, jonka mukaan lesken avio-oikeutta kuolleen puolison omaisuuteen ei rajoiteta, mutta ensiksi kuolleen puolison avio-oikeus lesken omaisuuteen on suljettu joko kokonaan tai osittain pois. Tällainen ehto voi siten kuulua esimerkiksi seuraavasti: ”Mikäli liittomme päättyy toisen puolison kuolemaan, olkoon leskellä avio-oikeus kuolleen puolison omaisuuteen, mutta kuolleeella puolisoilla ei lesken omaisuuteen.” Tämän ehdon seurauksena kuolleen puolison netto-omaisuudesta puolet siirtyisi osituksessa leskelle: kyseessä on siis totaalinen yksipuolinen avioehtosopimus. Erona tavalliseen yksipuoliseen avioehtosopimukseen verrattuna on kuitenkin nyt se, ettei etua saavaa puolisoa voi etukäteen varmasti tietää, vaan ehdon vaikutukset riippuvat siitä, kumpi puolisoista kuolee ensin. Määräys on siten ehdollinen kahdella tapaa, ositusperusteen ja edunsaajan osalta, joten sen pätevyys tulee siten ottaa muita kuolemanvaraisia ehtoja tarkempaan tarkasteluun.

Tanskassa mahdollisuus leskeä suosivan avioehtosopimuksen tekemiseen on tunnustettu lain tasolla. Tanskan puolisoitten varallisuussuhteista annetun lain (*Ægtefælleloven*) 12 §:n 1 momentin 3 kohdan mukaan sopimus, jolla puolisoitten avioero-osituksessa avio-oikeudesta vapaasta omaisuudesta (*skilsmisssesæreje*) tehdään molempien ositusperusteiden osalta avio-oikeudesta vapaata omaisuutta (*fuldstændigt særeje*), voidaan määrätä koskemaan myös vain ensiksi kuolleen tai eloonjääneen puolison omaisuutta. Eloonjääneen puolison omaisuus voidaan siis jäämistöosituksessa määrätä avio-oikeudesta vapaaksi ja kuolleen puolison omaisuus avio-oikeuden alaiseksi (vain jäämistöosituksen osalta).⁹⁸

Norjassa mahdollisuutta ei ole vastaavalla tavalla mainittu lakitekstissä, mutta oikeuskirjallisuudessa on tulkittu leskeä suosivan avioehtosopimuksen olevan mahdollinen. Tämä johtuu siitä, että Norjan laki sallii sopimisen siitä, että avio-oikeutta vain avioero-osituksessa rajoittavaa määräystä on sovellettava vain nimetyn puolison kuollessa (el. 42.3). Tästä on taas katsottu johtuvan, että puoliset voisivat sopia avio-oikeuden rajauksista erikseen kummankin puolison kuoleman varalta.

⁹⁸ Vaikka Tanskan puolisoitten varallisuussuhteista annettu laki on uusi, eikä kyseistä lainkohtaa täysin vastaavaa säännöstä löytynyt aiemmasta laista, on oikeustila Tanskassa kuitenkin ollut sama jo pidempään. Ks. avioehtosopimuksen sisällöllisistä vaihtoehdoista esim. Dam 1997, s. 81–85.

Koska leskeä suosiva määräys on käytännössä katsoen vain näiden sallittujen määräysten yhdistelmä, tulisi myös sitä pitää hyväksyttävänä.⁹⁹

Suomen AL 41 §:stä ei ole luettavissa vastaavanlaista tukea leskeä suosiville määräyksille kuin Norjan ja Tanskan laeista, eikä ole selvää, voivatko puoliset sopia avioehtosopimuksen saavan aikaan erilaisia vaikutuksia riippuen siitä, kumpi puolisoista kuolee ensin. Näin ollen Tanskan ja Norjan oikeustilasta ei ole saatavissa juurikaan apua Suomen avioliittolain tarjoamia mahdollisuuksia arvioitaessa. Myöskään Ruotsin oikeustilan tarkastelusta ei olisi juurikaan hyötyä, sillä Ruotsissa suhtaudutaan edelleen kielteisesti jopa tavallisimpiin avioeroperusteisiin avioehtosopimusmääräyksiin.

Koska edellisessä alaluvussa esitetyn tavoin toisen puolison suosiminen avioehtosopimuksella kolmansien kustannuksella (AL 41 §:n rajoissa pysyen) on aina ollut sallittua, ei määräyksen pätevyyteen nähdäkseni tule suhtautua ehdottoman kriittisesti ainoastaan sen vuoksi, että sillä pyritään lesken suosimiseen. Joudutaankin kysymään, loukkaavatko leskeä suosivat määräykset kolmansien oikeuksia tavanomaisia määräyksiä niin paljon merkittävämmällä tavalla, että nimeämätöntä leskeä suosivat määräykset olisi sen vuoksi kiellettävä, taikka onko määräys muutoin hyvän tavan tai lain vastainen. Seuraavissa luvuissa tarkastelen leskeä suosivien avioehtomääräysten hyväksyttävyyttä eri näkökulmista aloittaen mahdollisesti leskeä suosivien määräysten hyväksymisen puolesta puhuvista seikoista ja edeten intressiristiriitoihin, joita tällaisista ehdoista voisi aiheutua.

4.2 Onko olemassa erityisiä perusteita hyväksyä leskeä suosivia määräyksiä?

4.2.1 Lesken asema ja käytettävissä olevat keinot sen parantamiseen

Lesken hyväksi tehtyjen avioehtosopimusten tarkoituksena on parantaa eloon jääneen puolison taloudellista asemaa toisen puolison kuoleman jälkeen. Avioehtosopimus vaikuttaa tähän tarkoitukseen parhaalta keinolta, sillä sen avulla omaisuutta on mahdollista siirtää puolisolta toiselle täysin omistusoikeuksin ilman veroseuraamuksia ja ilman, että kuolleen puolison rintaperilliset voivat vaatia avioehtosopimuksella siirretystä osasta lakiosaansa. Yhdistämällä leskeä suosivan yksipuolisen avioehtosopimuksen lesken hyväksi tehtyyn testamenttiin, saataisiin 3/4 perittävän nettovarallisuudesta aina siirrettyä

⁹⁹ Bull 1993, s. 42.

lesken omistukseen, vaikka perittävältä olisi jäänyt rintaperillisiä, ja vaikka leski olisi puolisoista varakkaampi.¹⁰⁰ Avioehtosopimukseen otettavalla leskeä suosivalla määräyksellä on siis mahdollista parantaa lesken asemaa huomattavasti, mikäli ehto katsotaan päteväksi.

Halu suosia leskeksi jäänyttä puolisoa ja turvata tämän tulevaisuus taloudellisesti, ei ole aviopuolisoiden keskuudessa uusi asia, vaan monet puolisot ovat tähänkin asti hyödyntäneet lain tähän tarjoamia mahdollisuuksia. Osoituksena tästä on muun muassa puolisoitten laatimien keskinäisten hallintaoikeus- ja omistusoikeustestamenttien suuri määrä¹⁰¹ ja yleiset rintaperillisille esitetyt vetoomukset olla vaatimatta lakiosaansa eloon jääneen puolison elinaikana. Korkeimman oikeuden ratkaisu KKO 2000:100 näyttikin ensi silmäykseltä antaneen puolisoille uuden keinon tämän tavoitteen täyttämiseksi. Moni tarttuikin tilaisuuteen ja ratkaisun jälkeen ositusperusteisista avioehtosopimuksista – joita oli vuonna 2005 viidennes aineistosta – reiluun neljäsosaan oli otettu molempia ositusperusteita koskevat määräykset. Näissä sopimuksissa olleista jäämistöositusta koskevista määräyksistä valtaosa oli tehty lesken hyväksi.¹⁰²

Puolisot itse eivät kuitenkaan ole ainoita tahoja, jotka ovat halunneet turvata lesken tulevaisuuden toisen puolison kuoleman jälkeen. Myös lainsäätäjä on monin keinoin pyrkinyt parantamaan lesken asemaa, mikä on vähentänyt puolisoiden keskinäisten tointen merkitystä lesken suojaamistavoitteen kannalta.¹⁰³ Voidaankin kysyä, riittävätkö perintökaaren ja avioliittolain säännökset sekä testamenttausmahdollisuus turvaamaan lesken tulevaisuuden riittävällä tavalla, vai onko olemassa todellinen tarve lesken suosimiseen myös avioehtosopimuksilla. Tämän selvittämiseksi on tarkasteltava, miten leskeä on laissa pyritty suojaamaan.

Lesken asema on pyritty avioliittolailla ja perintökaarella turvaamaan jaon (tai jakamatomuuden) kaikissa eri vaiheissa. Ennen kuin mihinkään jakotoimiin on ryhdytty lesken oikeuksia tulevassa osituksessa suojaa lesken ositukseen asti kestävä kuolinpesän osaka-

¹⁰⁰ Samaan on kiinnittänyt huomiota myös Lohi 2001, s. 354.

¹⁰¹ Ks. Kangas 1996, s. 111, tilastosta tarkemmin jäljempänä.

¹⁰² Rosti – Litmala 2006, s. 35–36.

¹⁰³ Lesken asemaa on lainsäädännössä parannettu vaiheittain. Perintökaaren säätämisen myötä vuonna 1965 leski sai nykymuotoisen perintöoikeutensa, ja vuonna 1983 leskelle annettiin asumissuoja ja oikeus hallita jakamatonta jäämistöä. Tähän kehitykseen ja testamentin tekemisen tarpeellisuuden vähentymiseen on kiinnittänyt huomiota Mikkola 2000, s. 95–97.

sasema, jonka ansiosta leski voi valvoa etujaan osallistumalla kuolinpesän yhteishallintoon (PK 18:1–2 ja AL 86 §). Lesken elämän jatkumista mahdollisimman ennallaan jakoon asti turvaavat lesken oikeus pitää jäämistöä jakamattomana hallinnassaan (PK 3:1 a, 1 momentti) sekä oikeus vallita omaa omaisuuttaan yksin, kuten ennen toisen puolison kuolemaakin (AL 86.2 §). Lisäksi, mikäli jakovaatimuksesta tai testamentista johtuen leski ei voi pitää koko jäämistöä hallinnassaan, on ainakin hänen asumisensa turvattu jäämistöön kuuluvan yhteisenä kotina käytetyn tai lesken asunnoksi muutoin sopivan asunnon sekä asuinirtaimiston hallintaoikeudella (PK 3:1 a, 2 momentti). Myös perittävän kuoleman vuoksi mahdollisesti heikentynyt lesken toimeentulo on pyritty turvaamaan antamalla leskelle oikeus avustuksen hakemiseen kuolinpesästä (PK 8:2). Lisäksi lesken ei koskaan tarvitse luovuttaa omaisuuttaan tasinkona kuolleen puolison perillisille (AL 103.2 §), joten varakkaamman lesken taloudellinen tilanne ei siten suoraan heikkene toisen puolison kuoleman vuoksi. Mikäli perittävältä ei jäänyt rintaperillisiä, eikä hän ollut tehnyt testamenttia, perii leski puolisonsa omaisuuden (PK 3:1), jolloin hänen taloudellinen tilanteensa ainakin tulee turvatuksi niin hyvin kuin puolisoiden varallisuusolot huomioiden on mahdollista.

Leskeä suosivia säännöksiä on siis suuri joukko ja lesken asema on monelta kantilta katsottuna todella turvattu. Suurin pulma lesken kannalta vaikuttaisi olevan hänen elintonsa säilymisen turvaavien käyttövarojen saanti erityisesti silloin, jos leskellä ei itsellään ole merkittäviä tuloja tai omaa varallisuutta. Lesken avustussäännöstö on toki olemassa, mutta säännöstöllä turvataan vain lesken toimeentulo, ei elintason säilymistä. Erityisesti lesken oltua taloudellisesti riippuvainen toisesta puolisoista, voidaankin nähdä selkeä tarve varallisuuden siirtämiseen toiselta puolisoilta toiselle. Kysymys kuuluukin, onko tämän siirron toteuttaminen riittävällä tavalla mahdollista muilla keinoin, kuin leskeä suosivalla avioehtosopimuksella?

Ensinnäkin havaitaan, että lesken taloudellisen turvallisuuden takaamisen kannalta avioehtosopimuksella voi olla merkitystä ainoastaan silloin, jos perittävältä on jäänyt rintaperillisiä. Mikäli perittävältä ei jää rintaperillisiä, tulee leski nimittäin suojatuksi jo perintönsä myötä, ellei perittävä on määrännyt omaisuudestaan testamentilla. Mikäli taas perittävä on tehnyt testamentin, jossa omaisuutta ei ole määrätty lainkaan leskelle, ei voida pitää lesken suojan näkökulmasta tarpeellisena sitä, että puolisolle annettaisiin mahdollisuus siirtää omaisuutta leskeä suosivalla avioehtosopimuksella, sillä kuollut puoliso olisi voinut myös testamentilla määrätä koko jäämistöstään vapaasti haluamallaan tavalla.

Näissä tapauksissa ei siten tarvita kahta kilpailevaa instrumenttia. Lesken suojan kannalta tarpeellisenä ei voitane pitää ainakaan sen mahdollistamista, että kuollut puoliso siirtäisi puolet omaisuudestaan yksipuolisella avioehtosopimuksella leskelle ja toisen puolen testamentilla jollekin toiselle taholle, sillä lesken kannalta yhtä hyvään tai parempaan lopputulokseen (perintöverotusta lukuun ottamatta) olisi päästy pelkän testamentin avulla.

Toiseksi huomataan, että vaikka perittävältä olisi jäänyt rintaperillisiä, vähävaraisemman lesken asema paranee avioehtosopimuksettomassa tilassa¹⁰⁴ osituksessa, kun tämä saa puolet puolisoitten omaisuuksien yhteenlasketusta säästöstä, kun taas varakkaamman puolison asema säilyy ennallaan, jos tämä vetoaa tasinkoprivilegiinsä. Myös näissä tilanteissa lesken asemaa (vähävaraisemman tai varakkaamman) on mahdollista lisäksi parantaa testamentilla. Tällöin leski saa osituksessa yhteenlasketun säästön puolikkaan tai oman omaisuutensa lisäksi testamentin sisällöstä riippuen enintään puolet jäämistöstä toisen puolen mennessä rintaperillisille (jos nämä vaativat lakiosaansa). Leskeä suosivalla avioehtosopimuksella leskelle jäämistöstä tulevaa osuutta olisi siis mahdollista suurentaa. Nähdäkseni kuitenkin se järjestelmän varmasti sallima lopputulos, että leski saa puolisoitten yhteenlasketusta omaisuudesta puolittamisen ja testamenttisaannon perusteella 3/4 (tai enemmän, jos leski on varakkaampi), turvaa yhdessä asumissuojan kanssa lesken tulevaisuuden varsin riittävällä tasolla. Jos taas puoliset eivät tätä suojaa halua toisilleen tarjota, vaan he jättävät testamentin tekemättä tai tekevät sen jonkun muun tahon hyväksi katsoen lesken tulevan toimeen avio-osansa ja lesken suojasäännösten turvin, on myös tämä mahdollisuus heille suotava. Tällöin puoliset ovat itse päättäneet jättää lain heille tarjoaman mahdollisuuden hyödyntämättä, eikä lesken mahdollisesti huonolla asemalla voida tällöin perustella leskeä suosivien avioehtosopimusten tarvetta.

Naimisissa olevista henkilöistä testamentin oli vuonna 1992 tehnyt kaupungeissa 36 % ja maaseudulla 25 %. Yksinomaan lesken hyväksi tehtyjä näistä naimisissa olevien henkilöiden testamenteista oli Helsingissä jopa 78 %. Kun tähän lukuun yhdistetään vielä testamentit, joissa oli lisäksi määräys myös rintaperillisen hyväksi, on määrä hurjat 86 %.

¹⁰⁴ Käytän avioehtosopimuksetonta tilaa vertailukohtana, sillä jättämällä jäämistöositusta koskevan avioehtosopimuksen tekemättä puoliset voivat turvata nimeämättömän lesken aseman toiseksi parhaalla mahdollisella tavalla leskeä suosivan avioehtosopimuksen jälkeen. Jos taas puoliset tietävät kumpi puolisoista tulee tarvitsemaan suojaa, voidaan avioehtosopimuksen ottaa kyseistä puolisoa suosivia ehtoja, jolloin leskeä suosivien ehtojen problematiikka ei nouse lainkaan esille. Mikäli avioehtosopimuksella suosittu puoliso kuolisi tällöin ensin, voi eloonjäänyt puoliso suojautua epäsuhtaisen avioehtosopimuksen vaikutuksilta vetoamalla tasinkoprivilegiinsä.

Hauholla ja Luopioisissa asuvien naimisissa olevien henkilöiden testamenteista osuus oli vielä suurempi: yksinomaan lesken hyväksi oli tehty 87 % (sekä lesken, että rintaperillisen hyväksi tehtyjä testamentteja ei aineistossa ollut).¹⁰⁵ Aineiston vanhuudesta huolimatta voidaan siis arvioida, että jos naimisissa olevat henkilöt tekevät testamentin, on sen tavoitteena ylivoimaisesti suurimmassa osassa tapauksista lesken aseman turvaaminen. Tämä mahdollisuus vaikuttaakin olevan testamentintekijöiden keskuudessa hyvin tunnettu. Avoimeksi jää sen sijaan kysymys siitä, kuinka suuri osa naimisissa olevista henkilöistä, joilla testamenttia ei ole, haluaisi sellaisen tehdä, jos hänelle kerrotaisiin toisen puolison kuoleman varallisuus oikeudellisista vaikutuksista.

Lesken aseman parantamismahdollisuuksia arvioitaessa on nähdäkseni otettava huomioon vielä se seikka, että testamentti mahdollistaa avioehtosopimusta huomattavasti paremmin lesken yksilöllisten tarpeiden huomioon ottamisen. Testamentilla puoliset voivat esimerkiksi siirtää leskelle nimenomaan hänen elämiseensä tarvitsemiaan rahavaroja tai muuta helposti realisoitavissa olevaa omaisuutta ja antaa leskelle vaikkapa käyttöoikeuden muunlaiseen omaisuuteen, kuten lomakiinteistöön. Leskeä suosiva avioehtosopimus taas antaa leskelle oikeuden ainoastaan tietyn suuruiseen arvomäärään kuolleen puolison omaisuudesta, jolloin tasinkona annettavan omaisuuden hyödyllisyyttä lesken kannalta ei välttämättä oteta huomioon. Myös tässä mielessä testamentti on käyttökelpoisempi keino suojata eloon jäänyttä puolisoa, kuin leskeä suosiva avioehtosopimus.

Kaiken kaikkiaan voidaankin todeta, että lesken suoja on lainsäädännössämme järjestetty melko kattavaksi, ja että mikäli puoliset haluavat tätä suojaa laajentaa, on testamentti tähän käyttökelpoinen, melko hyvin tunnettu ja mielestäni riittävä keino. Tarvetta nimeltä mainitsematonta leskeä suosivien avioehtosopimusten hyväksymiseen ei siten vaikuta ainakaan lesken suojan parantamisen näkökulmasta olevan.

4.2.2 Puolisoiden mahdollisuus verosuunnitteluun

Perintö- ja lahjaverolain (378/1940, PerVL) 1 §:n 1 momentin mukaan henkilö, joka saa omaisuutta perintönä, testamentilla tai lahjana, on velvollinen suorittamaan siitä veroa valtiolle. Sen sijaan avio-oikeuden nojalla saatavasta tasingosta kyseinen laki vaikenee.

¹⁰⁵ Kangas 1996, s. 111 ja 113.

Selvää on, ettei tätä avioliittolain mukaista tasauserää voida pitää lahjana puolisolta toiselle, eikä sen saajan siten tarvitse maksaa lahjaveroa.¹⁰⁶ Kyseessä ei ole myöskään perintö- eikä testamenttisaanto, joten perintöverotus ei tule kysymykseen. Perintö- ja lahjaverolakia ei siten voida lainkaan soveltaa lain rajoissa pysyviin tasinkosaantoihin. Tuloverolain (1535/1992) 51 §:ssä taas on nimenomaisesti suljettu avio-oikeuden nojalla saatu suoritus eli tasinko sekä naimaosa eli avio-osa veronalaisuuden ulkopuolelle. Näin ollen huomataan, että tasinko on saajapuolisolle täysin verovapaata tuloa.¹⁰⁷

Avioehtosopimuksia voidaan siis käyttää verosuunnittelun välineenä, sillä niiden avulla voidaan vaikuttaa verovapaan tasingon määrään sekä siihen, kumpi puolisoista päätyy tasingonmaksuvelvolliseksi. Erityisesti leskeä suosivan avioehtosopimuksen avulla voidaan saavuttaa lesken näkökulmasta hyvinkin huomattavia veroetuja testamenttiin verrattuna. Voidaankin kysyä, tulisiko leskeä suosiviin avioehtosopimuksiin suhtautua suopeasti nimenomaan sen vuoksi, että niiden avulla puoliset voisivat järjestää omaisuuden siirtoja kuolleelta puolisolta leskelle ilman veroseuraamuksia? Tämän kysymyksen arvioimiseksi on syytä ensin pohtia, miksi tasinko on ylipäättään jätetty verotuksen ulkopuolelle.

Avio-osien (eli myös tasingon) verottomuus on nähdäkseni luonteva lähtökohta, sillä verotus on yleisesti ottaen tarkoitettu kohdistettavaksi henkilöiden veronmaksukykyä parantaviin varallisuudenlisäyksiin. Esimerkiksi perintö tai lahja kasvattaa saajansa maksukykyä, jonka vuoksi kyseisten saantojen on katsottu olevan hyviä valtion varainhankinnan lähteitä.¹⁰⁸ Sen sijaan osituksessa puolison veronmaksukyvyyn voidaan vain harvoin sanoa merkittävästi parantuneen, sillä kumpikin puoliso saa siinä ainoastaan joko avioliittolain säännösten tai avioehtosopimuksen hänelle osoittaman osuuden omaisuudesta, jota puoliset ovat hoitaneet ja käyttäneet ainakin teoreettisessa yhteistaloudessaan. Kyse on puolisojen suojaksi luodusta järjestelmästä.¹⁰⁹ Puolison osituksessa oman omaisuu-

¹⁰⁶ Puolison avio-oikeuden nojalla osituksessa saaman suorituksen lahjaverovapaus on mainittu muun muassa uudehkossa korkeimman hallinto-oikeuden ratkaisussa KHO 2014:135. Oikeustila ei ole kysymyksen osalta kuitenkaan muuttunut sitten lain voimaantulon.

¹⁰⁷ Tasinkosaannosta voi aiheutua puolisolle veroseuraamuksia ainoastaan silloin, jos hän saa tasinkona sellaista avio-oikeudesta vapaata omaisuutta, joka kuuluu varainsiirtoverotuksen piiriin. Osituksen yhteydessä tapahtuvista omistajanvaihdoksista mahdollisesti aiheutuvista varainsiirto- ja luovutusvoittoveroseuraamuksista ks. esim. Kolehmainen – Rabinä 2012, s. 16–19.

¹⁰⁸ Puronen 2015, s. 6–7. Ks. myös Mattila 1984, s. 35.

¹⁰⁹ Tämä on todettu mm. alaviitteessä 105 mainitun korkeimman hallinto-oikeuden ratkaisun KHO 2014:135 perusteluissa.

tensa lisäksi mahdollisesti saada tasinko ei siten suoranaisesti kasvata hänen maksukykyään, vaan se ainoastaan turvaa vähävaraisemman puolison maksukyvyn säilymistä jotakuinkin ennallaan sekä korvaa puolison yhteistalouden eteen tekemiä uhrauksia. Vaikka puolisoiden omaisuuden yhteisyyden järjestelmästä onkin jo kauan sitten luovuttu, voidaan tasingon verovapauden nähdäkseni katsoa ilmentävän tämän vanhan periaatteen mukaista ajattelua: osituksessa kummankaan puolison varallisuus ei lisäänny vaan kumpikin saa vain yhteisestä pesästä oikeudenmukaisen osuutensa. Esimerkiksi lakiosasäännösten uudistamista koskeneessa hallituksen esityksessä puhuttiinkin avioliitosta johtuvasta puolisojen omaisuuden tasoittamisesta.¹¹⁰

Arviointi muuttuu kuitenkin jossain määrin toisenlaiseksi silloin, kun puhutaan leskeä suosivista avioehtosopimuksista. Erilaista tilanteessa on tavallisiin avioehtosopimuksiin ja avioliittolain mukaiseen jakoon verrattuna se, että avioehdolla pyritään nyt automaattiseen omaisuuden siirtoon kuolleelta puolisolta leskelle ilman, että siirron perusteena voi olla avioliittolain mukainen toisen puolison heikompi taloudellinen asema, suuremmat panostukset puolisojen yhteistalouteen tai muu järkevä peruste, kuten avioehtosopimuksen kohteena olevan omaisuuden luonne. Lesken hyväksi tehdyn avioehdon tavoitteena on siis aina siirtää omaisuutta kuolleelta puolisolta leskelle lahjan, perinnön tai testamenttisaannon tapaan ilman aviovarallisuus oikeudellisesti pitäviä perusteita. Lesken veronmaksukyky paranisi tällöin täysin vastaavalla tavalla kuin hänen saatuaan omaisuuden puolisoltaan testamentin nojalla, mutta saanto olisi järjestelmästä johtuvista syistä verovapaa.

Voidaan myös pohtia, miten leskeä suosivien avioehtosopimusten kautta toteutettavat verovapaat omaisuudensiirrot suhteutuisivat perintö- ja lahjaverotuksen tavoitteisiin eli vaarantaisiko leskeä suosivien avioehtosopimusten hyväksyminen jollain tavoin niiden toteutumisen. Perintö- ja lahjaverotuksen, kuten lähes kaikkien muidenkin verojen tärkein tavoite on fiskaalinen: perintö- ja lahjaverotuksella on haluttu hankkia valtiolle varoja.¹¹¹ Lisäksi oikeuskirjallisuudessa on usein puhuttu jakopoliittisesta tavoitteesta, jolla on tarkoitettu perintö- ja lahjaverotuksen roolia varallisuuden keskittymisen estämisessä.¹¹²

¹¹⁰ HE 37/1948 vp, s. 5.

¹¹¹ Puronen 2015, s. 6.

¹¹² Ks. esim. Mattila 1984, s. 31–32. Jakopoliittisten tavoitteiden merkitykseen on kuitenkin suhtauduttu myös kriittisesti, ks. esim. sama, s. 34 ja Puronen 2015, s. 10.

Fiskaalisen tavoitteen toteutumisen osalta voidaan ensinnäkin sanoa, että valtion perintöverotuksen kautta saama verohyöty on huomattavan pieni. Vuonna 2018 se oli ennakkotietojen mukaan vain 692 miljoonaa euroa valtion 48.672 miljoonan (n. 48,7 miljardin) verotuloista, eikä kyseisissä luvuissa ole vielä edes huomioitu perintöverotuksen valvonasta aiheutuvia kuluja.¹¹³ Jos lesket alkaisivatkin avioehtosopimusten nojalla saada nykyistä enemmän verovapaita tasinkoja, ei sillä voitaisi nähdäkseni sanoa olevan merkittävää valtion varainkeruuta uhkaavaa vaikutusta varsinkaan, kun varallisuus tulee kuitenkin lesken jälkeen perintöverotettavaksi. Jakopoliittisen tavoitteen näkökulmasta tärkeää on taas ehkäistä perimyksestä johtuvaa varallisuuserojen kasvua. Lesken asema sen sijaan harvoin varsinaisesti paranee toisen puolison kuoltua ja voi olla, ettei leski omasta näkökulmastaan käytännössä edes saa käyttöönsä uutta varallisuutta. Valtiolla ei siten nähdäkseni ole erityisiä intressejä leskeä suosivien avioehtosopimusten kieltoon.

Verotuksen tavoitteiden toteutumisen lisäksi on kuitenkin kiinnitettävä huomiota myös muihin vero-oikeudellisiin näkökulmiin. Erityisesti leskeä suosivien avioehtosopimusten kysymys on mielenkiintoinen veronmaksajien yhdenvertaisuuden periaatteen näkökulmasta. Kuten esimerkiksi *Puronen* toteaa, pitäisi samanlaisia tapauksia verotuksessa kohdella samalla tavoin. Verotusta voidaan siis pitää oikeudenmukaisena silloin, kun veronmaksajia kohtaavat samat rasitukset samojen edellytysten vallitessa.¹¹⁴ Kun verrataan tosiasiallisia olosuhteita, havaitaan, etteivät perintö- ja testamenttisaannot ja poikkeuksetta lesken hyväksi koituvat avio-oikeussaannot juurikaan eroa toisistaan, vaan kummallakin tavoitellaan samalaista varallisuuden siirtoa kuolleelta puolisolta leskelle. Olisikin nähdäkseni melko kyseenalaista, että leski voisi verotuksellisesti päätyä toisistaan täysin poikkeaviin tilanteisiin siitä riippuen, onko leskelle varallisuutta siirtävä oikeustoimi toteutettu testamentin vai avioehtosopimuksen muodossa. Verotuksen oikeudenmukaisuus vaikuttaisikin edellyttävän leskien yhdenvertaista kohtelua toimen muodosta riippumatta.

Toisaalta voidaan todeta, että leskeä suosivat avioehtosopimukset tulisivat kaikkien aviopuolisoiden käytettäviksi, eikä heidän yhdenvertainen kohtelunsa siten edellyttäisi näiden sopimusten kieltämistä. Tämä pitääkin sinänsä paikkansa, ja mikäli leskeä suosivien avioehtosopimusten pätevyys olisi selvää, ei leskien erilaista kohtelua voitaisi pitää yhtä kyseenalaisena, kuin miltä se nyt vaikuttaisi. Tällöin nousee kuitenkin esiin myös kysymys

¹¹³ Tilastokeskus, Verot ja veronluonteiset maksut 2018, verkkojulkaisu, s. 2 ja 4.

¹¹⁴ Puronen 2015, s. 6.

yhdenvertaisuudesta suhteessa muihin perillisiin ja testamentinsaajiin, esimerkiksi avopuolisoihin. Kun varallisuudensiirrot perittävältä mille tahansa taholle on haluttu saattaa veronalaisiksi, herää kysymys, miksi aviopuolisoiden käyttöön tulisi antaa tällainen erityinen verovapaa omaisuudensiirtoinstrumentti, vaikka muiden tahojen tulee varallisuustilanteestaan riippumatta tyytyä saantonsa verotukseen.¹¹⁵ Tällaisesta erityiskohtelusta olisikin nähdäkseni säädettävä nimenomaisesti laissa tai ainakin leskeä suosivien avioehtosopimusten verokohtelu tulisi ottaa ensin erityistarkasteluun.¹¹⁶

Moni saattaa pitää lesken verottamista puolisonsa jälkeen epäoikeudenmukaisena tai ainakin ongelmallisena, minkä voidaan katsoa ilmenevän muun muassa leskelle myönnettyä nykyään 90.000 euron arvoisena puoliso vähennyksenä (PerVL 12.1) sekä hallinto-oikeustestamenttien verottomuutena (PerVL 8). Vaikeuksia leskelle voi aiheutua erityisesti silloin, jos hän perii arvokasta, mutta huonosti realisoitavissa olevaa omaisuutta, jolloin leskellä ei välttämättä ole varoja perintöveron suorittamiseen.¹¹⁷ Leskeä yksipuolisesti suosiva avioehtosopimus voitaisiinkin nähdä jälleen yhtenä helpotuksena lesken verotukselliseen asemaan. Tämä ei kuitenkaan nähdäkseni ole avioehtosopimukselle tarkoitettu funktio, vaan kyseessä alkaa olla veronkiertoa lähestyvä toiminta. Katsottiin perintövero sitten kuinka tehottomaksi tai epäoikeudenmukaiseksi tahansa, on sen mahdollisiin ongelmiin mielestäni puututtava lainsäädännön keinoin, eikä uusia verovapaita omaisuudensiirtotapoja kehitellen.

Verotusta koskevat näkökohdat ja periaatteet eivät tietenkään ole ensisijaisia muun kuin verotuslainsäädännön tulkintaa ja verotusmenettelyä ohjaavia seikkoja. Koska leskeä suosivan avioehtosopimuksen pätevyyteen ei kuitenkaan ole saatavissa vastausta suoraan

¹¹⁵ Esimerkiksi perintö- ja lahjaverolain (PerVL) vuoden 2017 uudistusten esitöissä on todettu, että maksu- vaikeudet ovat perintöverotuksessa yhteisiä kaikille epälikvidejä varoja periville, ja lisämaksuajan myöntäminen vain vaikkapa yritysvarallisuutta periville olisi siten yhdenvertaisuusnäkökulmasta ongelmallista. HE 175/2016 vp, s. 15. Vaikka tilanne onkin avioehtosopimuksista puhuttaessa osin erilainen, ei tämä nähdäkseni estä argumentin huomioimista.

¹¹⁶ Leskeä suosiva määräys muuttaa avioehtosopimuksen luonnetta siinä määrin jakomääräyksestä omaisuuden siirtotyökaluksi, ettei pelkkä tasinkosaantojen aiempi verottomuus ole mielestäni riittävä peruste erilaiselle kohtelulle.

¹¹⁷ Puolisovähennyksen lisäksi verotettavasta perintöosasta vähennetään verovapaa osuus, joten leski voi periä 109.999,99 euron edestä omaisuutta ilman veroseuraamuksia. Jos puolisoilla ei ole avioehtosopimusta vaan omaisuus jaetaan puolittamisperiaatteen mukaan, tarkoittaa tämä käytännössä sitä, että vähävaraisemmallekin leskelle voi jäädä osituksen jälkeen 109.999,99 euron suuruinen avio-osa (huom. säästöä), jonka lisäksi hän voi periä saman verran omaisuutta eli toisen puolison avio-osan verottomasti. Leski, joka tarvitsisi yksipuolisen avioehtosopimuksen nimenomaan sen tuoman verohyödyn vuoksi, ei siten voi olla aivan varaton, vaan ongelmat liittyvät tällöin nimenomaan omaisuuden realisointiin tai haluttomuuteen ryhtyä siihen. Lesken mahdollisesti heikkoon veronmaksukykyyn on kiinnitetty huomiota esimerkiksi perintö- ja lahjaverolakia uudistettaessa, ks. HE 58/2007 vp, s. 10.

lainsäädännöstä, on verojärjestelmän koherenttina ja verosubjekteja yhdenmukaisesti kohtelevana säilyttäminen yksi reaalin argumentti muiden joukossa. Leskeä suosivat avioehtosopimukset antaisivatkin aviopuolisoille uuden mahdollisuuden perintöverojärjestelmän osittaiseen sivuuttamiseen, mitä ei voitane pitää tavoiteltavana.¹¹⁸

4.2.3 Ennakkopäätöksen KKO 2000:100 luomien odotusten merkitys

Yksipuolisesti leskeä suosiva avioehtosopimuksen määräys sisältyi myös ratkaisussa KKO 2000:100 käsittelyssä olleeseen avioehtosopimukseen. Näyttää kuitenkin selvältä, ettei suoraan ennakkopäätöksen perusteella voida tehdä sellaista johtopäätöstä, että myös kyseistä leskeä suosivaa ehtoa olisi täysin varmasti pidetty pätevänä, jos ositusperusteena olisikin avioeron sijaan ollut toisen puolison kuolema.¹¹⁹ Tämä kirjallisuudessa useaan otteeseen esitetty kanta ei kuitenkaan juuri mitenkään käy ilmi korkeimman oikeuden ratkaisun perusteluista, vaan siihen on mahdollista päästä vain rivivälejä lukemalla.¹²⁰ Päinvastoin ratkaisun perusteluissa todetaan korkeimman oikeuden katsovan, että ”A:n ja B:n solmima avioehtosopimus on sisällöltään pätevä” kyseistä sisältöä tässä kohtaa mitenkään erittelemättä. Samantapainen lausuma on myös nostettu ratkaisun otsikkoon, jonka loppu kuuluu yksinkertaisesti: ”Avioehtosopimus katsottiin päteväksi.”¹²¹ Avioehtosopimuksen sisältö leskeä suosivine ehtoineen taas on mainittu edellisessä lauseessa. Ei siis ole mielestäni ihme, jos ratkaisua lukeva henkilö, oli hän sitten oikeustieteisiin perehtynyt tai ei, tulkitsee lausuman tarkoittavan avioehtosopimuksen koko sisältöä.

¹¹⁸ Mikäli leskeä suosivat avioehtosopimukset kuitenkin katsottaisiin päteviksi, olisi oma kysymyksensä se, voitaisiinko avio-oikeuteen perustuva saanto verottaa PerVL 33 a §:n veronkiertonormin nojalla. Käytännössä kyseisen normin soveltamiskynnys on kuitenkin melko korkea. Mm. ratkaisun KHO 2009:104 perusteluissa todetaankin, että: ”verovelvollisella on aina oikeus valita hänen kannaltaan edullisin menettelyvaihtoehto, jos se vain vastaa oikeustoimen todellista luonnetta ja tarkoitusta sekä sisällöltään että muodollisesti. Veronkiertosäännöstä ei ole oikeuskirjallisuudessa esitetyn käsityksen mukaan katsottu lähtökohtaisesti voitavan soveltaa perinnönjättäjän tekemiin oikeustoimiin.” Avioehtosopimuksen, olkoonkin se sitten leskeä suosiva tai ei, katsottaisiin mitä todennäköisimmin kuuluvan näiden oikeustoimien joukkoon, joihin puuttuminen ei ole veronkiertosäännöksen nojalla mahdollista.

¹¹⁹ Tätä ovat korostaneet muun muassa Lohi 1/2001, s. 355 ja Gottberg 2007, s. 45.

¹²⁰ Kuten tutkielman alkupuolella on todettu, ratkaisun perustelujen vaikeneminen leskeä suosivan ehdon osalta sekä toistuvat maininnat siitä, että kyseisellä avioehtosopimuksella on vaikutusta ainoastaan avioliiton päättyessä eroon, johtavat tähän tulkintaan.

¹²¹ Ennakkopäätöksen otsikolla ei ole itsenäistä tulkintaa ohjaavaa merkitystä, mutta koska siinä ainastaan toistetaan ratkaisuselosteessa todettu, on se omiaan vahvistamaan sitä käsitystä, että perustelulla on tarkoitettu nimenomaan hyväksyä koko avioehtosopimus.

Ennakkoratkaisun innoittamina ovat monet puoliset ottaneet avioehtosopimukseensa leskeä suosivan ehdon: vuonna 2005 oli kaikista kyseisenä vuonna tehdyistä avioehdoista jo reilussa neljänneksessä molempia ositusperusteita koskevat määräykset, joista taas valtaosassa jäämistöositusta koskeva määräys oli nimenomaan leskeä suosiva.¹²² Tästä voidaan nähdäkseni päätellä, että suuri joukko puolisoita on ottanut avioehtosopimuksensa sisällön lähes suoraan korkeimman oikeuden ratkaisun otsikosta olettaen, että ainakin tämän sisältöinen avioehtosopimus on nyt varmastikin hyväksytty. Pitäisikö siis näiden puolisoitten luottamusta tähän tulkintaan jollain tavalla suojata? Voitaisiinko pitää kohtuullisena sitä, että näiden ihmisten avioehtosopimusmääräykset katsottaisiin myöhemmin pätemättömiksi, ja todettaisiin korkeimman oikeuden ainoastaan käyttäneen harhaanjohtavia ilmaisuja? Kysymyksellä on merkitystä erityisesti sen vuoksi, ettei leskeä suosivan ehdon pätevyydestä ole vielä kukaan varmaa tietoa, joten ei voida sanoa, että ratkaisun avioehtosopimuksesta mallia ottaneet puoliset olisivat varmasti tulkinneet ratkaisua virheellisesti. Voidaan väittää, että korkein oikeus on nimenomaisesti halunnut hyväksyä myös kuolemaan sidotun määräyksen, ja se on vain katsonut, että käytetyt perustelut riittävät kummankin ositusperusteen osalta. Tällaista johtopäätöstä ei nykyisellään olekaan mahdollista aukottomasti kumota.

Ihmisten perusteltuja odotuksia on oikeusvarmuuden vuoksi syytä tietyssä määrin suojata, ja kuten muun muassa Lohi on todennut, on vallitsevassa tulkintalinjassa toisinaan syytä pitäytyä, vaikka se ei muutoin vaikuttaisi täysin perustellulta. Omaksutun tulkinnan turvaaminen on argumentti kyseisen tulkinnan säilyttämisen puolesta.¹²³ Ongelmaksi tämän argumentin hyödyntämisen suhteen muodostuu käsittelyssä olevassa tapauksessa kuitenkin se, että tulkintakannan tulisi olla vakiintunut, jotta sitä voitaisiin suojata. Esimerkiksi oikeuskirjallisuudessa kannanottoja on kuitenkin esitetty vähintäänkin yhtä paljon kuolemaan sidottuja ehtoja ja erityisesti leskeä suosivia ehtoja vastaan kuin niiden puolesta ja suurin osa kannanotoista on ollut hyvin varovaisia.¹²⁴ Myös prejudikaatin painoarvo jää tässä suhteessa vähäiseksi, sillä kuten muun muassa korkeimman oikeuden oikeusneuvoksen *Mikko Tulokkaan* korkeimman oikeuden verkkosivuilla julkaisemassa kirjoituksessa todetaan, on ennakkopäätöksen ohjailuvaikutuksen edellytyksenä se, että ”ratkaisut ovat oikeita ja perusteltuja ja että ne sellaisiksi tunnustetaan oikeusyhteisössä

¹²² Rosti – Litmala 2006, s. 35–36.

¹²³ Lohi 2003, s. 164.

¹²⁴ Kielteisistä kannoista ks. esim. Gottberg 2007, s. 45 sekä Kolehmainen – Rabinä 2012, s. 12.

eli asiaa ymmärtävien lakimiesten keskuudessa. Perusteluista ilmenevän oikeudellisen analyysin ja argumenttien vakuuttavuus ratkaisevat. --- Pelkästään KKO:n hierarkkiseen asemaan oikeuskäytännön ohjailutehtävää ei voida perustaa.”¹²⁵ Koska leskeä suosivaa ehtoa koskevat perustelut olivat ratkaisussa KKO 2000:100 olemattomat, ei voida sanoa, että ratkaisun perusteella olisi syntynyt jonkinlainen vallitseva oikeustila. Näin ihmisille ei ole myöskään voinut syntyä *perusteltuja* odotuksia, joita tulisi suojata.

Näkemykseni voi olla ennakkopäätöksen sanamuotoon luottaneen näkökulmasta epäoikeudenmukainen, mutta se on nähdäkseni ainoa mahdollinen, sillä niin hataralla pohjalla olisi väite leskeä suosivien ehtojen vakiintuneesta hyväksyttävyydestä. Syytä on kuitenkin huomata, että vaikka ennakkopäätös KKO 2000:100 ei anna aihetta katsoa leskeä suosivia avioehtosopimuksia hyväksytyiksi, ei se anna aihetta myöskään päinvastaiseen tulkintaan, vaan kysymystä täytyy arvioida muista näkökulmista. Jos kuitenkin leskeä suosivat ehdot osoittautuvat myöhemmin pätemättömiksi, voidaan lohdutuksena tällaisen määräyksen avioehtosopimukseensa ottaneille todeta, etteivät määräyksen pätemättömyyden vaikutukset todennäköisesti olisi lesken kannalta kestävämmät. Luultavimmin tästä seuraisi ainoastaan avioliittolain säännösten mukaan toimitettava jäämistöositus, jossa lesken asema on jo nyt melko hyvin turvattu. Mikäli puoliset olisivat tehneet myös keskinäisen testamentin, jäävät avioehtosopimusjärjestelyn riskit lesken kannalta vielä pienemmiksi. Leski kokisi siis avioehtosopimuksen pätemättömyyden vuoksi jonkinlaisen taloudellisen menetyksen, mutta sen surauksena hän päätyisi ainoastaan samanlaiseen asemaan, kuin missä suurin osa muista Suomessa leskeksi jäävistä ihmisistä on.

4.3 Avioehtosopimus jäämistöoikeudellisena työkaluna

4.3.1 Mahdollisuus rintaperillisten lakiosasuojan kaventamiseen

Oikeus perintöön ei useimpien perillisryhmien kohdalla ole millään tavoin ehdoton, vaan perittävä voi perintökaaren määräysten mukaisen testamentin tekemällä pätevästi sivuuttaa kaikki perillistahot rintaperillisiä lukuun ottamatta. Rintaperillisten asema on kuitenkin toinen, sillä heillä on PK 7:1:ssä säädetty oikeus lakiosaan perittävän jälkeen, joten

¹²⁵ Tulokas 2013, verkkojulkaisu. Vastaavasti ratkaisun KKO 2000:100 ennakkotapausarvosta ovat todeneet myös Kolhemainen – Rabinä 2012, s. 87.

vaikka rintaperillinen olisi testamentilla sivuutettu, on hänellä oikeus saada puolet laskennallisesta perintöosastaan. Voidaan siis sanoa, että ainoastaan perittävän jälkeläisillä suoraan alenevassa polvessa on oikeutettuja odotuksia perinnön saamisen suhteen.

Testamentin lisäksi perillisten oikeuksia on mahdollista supistaa avioehtosopimuksen avulla, sillä perinnönjaossa jaettavan jäämistön suuruus ja laatu selviävät vasta eloonjääneen puolison ja kuolleen puolison oikeudenomistajien välillä toimitettavan osituksen myötä. Avioehtosopimuksella voidaan melko suoraan vaikuttaa osituksen arvomääräiseen lopputulokseen, ja sen soveltaminen voi ääritapauksessa – eli avioehtosopimuksen ollessa lesken hyväksi yksipuolinen ja kaikkea omaisuutta koskeva – johtaa siihen, että puolet kuolleen puolison omaisuuden säästöstä tulee antaa osituksessa leskelle. Tämä osituksen suora vaikutus perillisten oikeusasemaan jää usein varsinaista perinnönjakoa koskevia säännöksiä vähäisemmälle huomiolle osittain varmaankin sen vuoksi, että toimitukset on teknisesti erotettu toisistaan. Nämä vaikutukset voivat kuitenkin olla huomattavia. Erityisesti näin voi olla juuri silloin, kun puolisoiden tavoitteena on suosia leskeksi jäävää puolisoa perillisten kustannuksella eli silloin, kun puoliset ovat ottaneet avioehtosopimukseensa yksipuolisesti leskeä suosivan määräyksen.

Miten tällaiseen eloonjääneen puolison suosintaan tulisi sitten suhtautua? Kuten aiemmin todettiin, ei muilla perillistahoilla kuin rintaperillisillä voida katsoa olevan oikeutettuja odotuksia perinnön saamisen suhteen. Tältä kannalta katsottuna ei pitäisi olla merkitystä myöskään sillä, minkä suuruiseksi perittävän jäämistö muodostuu osituksessa. Voidaan-kin ajatella, että jos rintaperillisistä kaukaisempi sukulainen tai testamentinsaaja saa perintönä edes jonkin verran omaisuutta, on se hänen kannaltaan vain positiivinen asia. Siten avioehtosopimuksen ei voida katsoa loukkaavan perillisen tai testamentinsaajan oikeuksia vain sen vuoksi, että hän saa omaisuutta jonkin verran vähemmän kuin olisi toivonut.

Rintaperillisen näkökulmasta kysymys on kuitenkin mutkikkaampi, sillä osituksen myötä määräytyvän jäämistön suuruus vaikuttaa suoraan myös hänen lakiosansa suuruuteen. Osituksen vaikutuksesta lakiosan laskemiseen on perintökaaressa nimenomainen säännös (PK 7:3.1), jossa todetaan, että lakiosaa määrittäessä on otettava huomioon avioliittolain mukaan eloonjääneeltä puolisolta kuolleen puolison perillisille tulevan tai eloonjääneelle suoritettavan omaisuuden arvo. Lakiosan laskeminen vasta osituksen myötä muodostuvasta jäämistöstä aiheuttaa sen, ettei jaettavan jäämistön huomattavakaan pieneneminen

osituksessa oikeuta rintaperillistä saamaan minkäänlaisia korvauksia tai vaatimaan lakiosan täydennystä. Rintaperillisen oikeus ei siis kohdistu vainajan omaisuuden säästöön vaan vainajan oikeudenomistajille osituksessa osoitettuun säästöön.

Asiaa voidaan havainnollistaa esimerkillä:

Oletetaan, että leskellä (L) on avioehtosopimuksen nojalla avio-oikeudesta vapaata omaisuutta (säästöä) 90.000 euroa ja kuolleella puolisoilla (K) avio-oikeuden alaista omaisuutta 40.000 euroa. Puolisoilla on yksi rintaperillinen A. K on tehnyt kaikkea omaisuutta koskevan testamentin X:n hyväksi. Ositus toimitetaan siten, että avio-oikeuden alaisen omaisuuden säästö – eli tässä tapauksessa avioehtosopimuksesta johtuen ainoastaan K:n omaisuus – puolitetaan puolisoitten kesken, jolloin L saa osituksessa tasinkona 20.000 euroa. L:n säästö on siis osituksen jälkeen 110.000 euroa ja K:n jäämistöön jää 20.000 euroa. A:n lakiosan suuruudeksi lasketaan 10.000 euroa, jolloin X saa testamentin nojalla loput 10.000 euroa. Loppujen lopuksi A saa siis K:lta jäävistä 40.000 eurosta ainoastaan 10.000 euroa eli 1/4. Mikäli L:llä ja K:lla ei olisi ollut avioehtosopimusta (ja L olisi vedonnut tasinkoprivilegiinsä) tai heillä olisi ollut avio-oikeuden molemminpuolisesti poissulkeva avioehtosopimus, olisi K:n jäämistöön tullut kuuluvaksi koko hänen omaisuutensa säästö eli 40.000 euroa ja A:n lakiosa olisi ollut 20.000 euron suuruinen.

Havaitaan, että A:n lakiosa pienenee esimerkkitapauksessa puoleen siitä, mitä se olisi ollut silloin, jos puolisoitten välillä ei olisi ollut avioehtosopimusta tai jos avioehtosopimus ei olisi ollut niin räikeän yksipuolinen lesken hyväksi.

Tehdään samanlainen vertailu tilanteessa, jossa leski on vähävaraisempi puoliso ja tilanne on muutoin sama kuin edellä:

L:llä on avioehtosopimuksen nojalla avio-oikeudesta vapaata omaisuutta 40.000 euroa ja K:lla avio-oikeuden alaista omaisuutta 90.000 euroa. Leski saa osituksessa tasinkona 45.000 euroa, jolloin hänelle jää yhteensä 85.000 euroa. Jaettavaan jäämistöön jää 45.000 euroa, josta A saa lakiosana 22.500 euroa ja X testamentin nojalla 22.500 euroa. Jos puolisoilla ei olisi ollut avioehto-
ta, olisivat molemmat osituspuolet saaneet osituksessa 65.000 euroa. A:n lakiosa olisi tuolloin ollut 32.500 euron suuruinen. Jos taas puolisoilla olisi ollut avio-oikeuden molemminpuolisesti poissulkeva avioehtosopimus, olisi K:n jäämistöön kuulunut 90.000 euroa, josta laskettuna A:n lakiosa olisi ollut 45.000 euroa.

Toisesta esimerkistä havaitaan, että A:n lakiosa ei avioliittolain mukaiseen jakoon verrattuna pienene yksipuolisen avioehtosopimuksen johdosta yhtä radikaalisti silloin, kun kuollut puoliso on puolisoista varakkaampi ja leski vähävaraisempi. Tämä johtuu siitä, että varakkaamman puolison perilliset joutuisivat myös ilman avioehtosopimusta suorittamaan jonkin verran tasinkoa, mutta vähävaraisemman puolison perilliset eivät ilman avioehtosopimusta joutuisi maksamaan sitä lainkaan. Jonkinasteista pienenemistä tapahtuu aina kuitenkin myös kuolleen puolison ollessa puolisoista varakkaampi, mikäli leskellä on edes jonkin verran omaisuuden säästöä.

Puolisoiden tehtyä leskeä suosivan avioehtosopimuksen noudattaa ositus aina jompaa kumpaa yllä esitetystä kaavoista lopputuloksen ja puolisoiden roolin riippuessa siitä, kumpi puolisoista (varakkaampi vai vähävaraisempi) kuolee ensin. Rintaperillisen lakiosa pienenee siten lesken hyväksi tehdyn yksipuolisen avioehtosopimuksen myötä kaikissa tapauksissa automaattisesti siitä, mitä se olisi ollut avioliittolain mukaisen osituksen tai omaisuuden erottelun myötä. Kysymys kuuluukin, voidaanko tätä rintaperillisten lakiosaoikeuden kaventamista pitää hyväksyttävänä.

Ensi silmäykseltä vastaus vaikuttaisi olevan myönteinen: onhan yksipuolinen avioehtosopimus yleisesti hyväksytty avioehtosopimusmuoto, jonka vaikutukset ovat olleet tiedossa jo avioliittolain säätämisen ajoista lähtien. Rintaperillisen oikeus toteutuu siis riittävällä tasolla, kunhan hän saa lakiosansa jaettavasta jäämistöstä (ks. myös edellä luku 3.2.3). Asia ei kuitenkaan ole aivan näin yksinkertainen, kun puhutaan leskeä suosivasta avioehtosopimuksesta, sillä sen ainoa tarkoitus voi olla, ja hyvin todennäköisesti onkin, rintaperillisen lakiosasuojan osittainen kiertäminen. Avioehtosopimus onkin ainoa keino, jolla perittävä voi supistaa rintaperillisen lakiosaa, mikäli rintaperillinen ei ole syyllistynyt menettelyyn, joka oikeuttaa tekemään hänet kokonaan perinnöttömäksi.

On mahdollista väittää, ettei perittävän tällaisessa menettelyssä ole mitään moitittavaa: kyseessä on hänen oma omaisuutensa, josta hänen tulisi voida määrätä täysin vapaasti, ja joka tapauksessa hän käyttää vain avioliittolain sallimia keinoja. Lisäksi voidaan argumentoida koko lakiosasäännösten olevan vanhanaikainen ja tarpeeton, minkä vuoksi rintaperillisen lakiosaoikeutta ei tulisi suojella yhtään sen enempää, kuin laki ehdottomasti vaatii. Leskeä suosivien avioehtosopimusten hyväksyminen avaisikin mahdollisuuden lakiosan merkityksen kaventamiseen itse säännöstöön puuttumatta. Esimerkiksi lakiosanormiston poistamista kannattava Kangas on ehdottanut vuoden 2004 artikkelissaan

lesken aseman parantamista (joskin perintöoikeudellisin, eikä aviovarallisuus oikeudellisin keinoin) yhdeksi tavaksi puuttua lakiosajärjestelmään tehokkuuteen. Kankaan kommenttien taustalla vaikuttaa olevan havainto siitä, ettei yleinen mielipide näytä mahdollistavan lakiosasäännösten poistamista vielä pitkään aikaan, joten käyttöön tulee ottaa vaiivhkaisemmat keinot.¹²⁶ Oikeustieteen tehtävä ei kuitenkaan näkemykseni mukaan ole luoda kiertoteitä lainsäätäjän ja kansan selkeän tahdon ympäri.¹²⁷ Päättävä on siis, että kun lakiosasäännöstä on haluttu oikeudessamme säilyttää, ei maan kaivaminen sen alta muun lainsäädännön muutoksiin tai varsinkaan tulkinnoin (kuten tässä tapauksessa) voi olla tarkoituksenmukaista. Rintaperillisten lakiosasuojan turvaaminen onkin siten painava argumentti leskeä suosivien ehtojen kieltämisen tueksi.

Leskeä suosivien avioehtosopimusten pätemättömänä pitäminen ei kuitenkaan välttämättä olisi ainoa ratkaisu, jolla avioehdon lakiosaa loukkaavat vaikutukset voitaisiin estää. Toisen keinon voisikin periaatteessa tarjota PK 7:3.3, jonka alkuosa kuuluu seuraavasti:

Pesän varoihin on lisättävä perittävän antama ennakkoperintö sekä, jollei erityisiä vastasyitä ole, hänen sellaisissa olosuhteissa tai sellaisin ehdoin eläessään antamansa lahja, että se on tarkoituksensa puolesta rinnastettavissa testamenttiin ---.

Leskeä suosivan yksipuolisen avioehtosopimuksen voidaan tulkita olevan molemminpuolinen lahja, jonka toteutumisen ehtona on liiton päättymisen toisen puolison kuolemaan. Mikäli avioehtosopimuksen ja lahjan rinnastus tässä mielessä hyväksytään, voitaisiin kyseessä katsoa olevan perittävän sellaisin ehdoin antama lahja, että se on tarkoituksensa puolesta rinnastettavissa testamenttiin: onhan avioehtosopimuksen tarkoituksena tällöin siirtää perittävän kuoltua puolet tämän omaisuudesta toiselle puolisolle. Tulkinta olisi myös linjassa PK 7:3:3:n tavoitteiden kanssa, sillä säännöksellä pyritään nimen-

¹²⁶ Kangas 2004, s. 600.

¹²⁷ Tätä mieltä on ollut myös Kankaan artikkelia lakiosajärjestelmän historiaa koskevassa kirjoituksessaan kommentoinut Korpiola 2010, s. 1360. Lakiosajärjestelmän kannatuksesta kertoo muun muassa se, että lakiosasäännösten muutosehdotukset ovat kaatuneet eduskunnassa viime vuosikymmeninä useita kertoja, ks. myös tästä Korpiola 2010, s. 1359. Lisäksi Perintökaaren uudistamistarpeiden selvittämisen yhteydessä lausuntonsa antaneista tahoista huomattava osa suhtautui lakiosan rajoittamiseen epäilevästi. Mielenkiintoinen huomio on, että lakiosan rajoittamista vastustivat lähinnä poliittiset puolueet eli periaatteessa kansan ääni, kun taas sitä kannattivat pääsääntöisesti asianajajat. OM, Lausuntoja ja selvityksiä 2005:10, PK:n uudistamistarpeet, Lausuntotiivistelmä s. 5 ja 17–18.

omaan estämään perittävää elinaikaisilla toimillaan pienentämästä rintaperillisten lakiosan arvoa.¹²⁸ Perintökaaren lakiosasäännöstöä koskevan lainmuutoksen esitöissä todetaankin muun muassa, ettei perittävän lahjanlupauksena antamia sitoumuksia tule vähentää pesän varoista ennen lakiosan laskemista juuri tästä syystä.¹²⁹ Voita isiinko leskeä suosivan avioehtosopimuksen rintaperillistä loukkaavat vaikutukset siis neutralisoida PK 7:3:3:ia soveltamalla eli lisäämällä ”lahjoitetun” tasingon arvo pesään lakiosaa laskettaessa?

Tulkinta voidaan nähdä ongelmallisena useasta syystä. Ensinnäkin voidaan todeta, että tasinko on nimenomaisesti huomioitu PK 7:3:1:ssa sekä lain esitöissä, joiden mukaan tasinko on vähennettävä jäämistön arvosta ennen lakiosan laskemista.¹³⁰ Siten tasingon edestakainen vähentäminen ja lisääminen laskennallisesti vaikuttaa epätarkoituksenmukaiselta ja lain hengen vastaiselta järjestelyltä, erityisesti, kun otetaan huomioon se, että leskeä suosiva avioehtosopimus rinnastunee läheisemmin lahjanlupaukseen tai kuolemanvaraislahjaan kuin perittävän eläessään toteuttamaan ehdolliseen lahjaan. Toiseksi huomio kiinnittyy lisäyksen suuruuden määrittelyvaikeuksiin: Kuinka suuri osa leskeä suosivan määräyksen nojalla maksetusta tasingosta olisi katsottava lahjaksi? Verrattaisiinko avioehtosopimuksen mukaan laskettuja avio-osia avioliittolain lähtökohtien mukaiseen osituksen lopputulokseen vai esimerkiksi avio-oikeudettomaan tilanteeseen? Kolmanneksi voidaan todeta, että tasingon huomioon ottaminen lakiosaa määritettäessä johtaisi käytännössä perittävän jäämistöä koskevan määräämisvallan olennaiseen kaventumiseen, jota taas perintökaarta säädettäessä on haluttu kaikin tavoin välttää. Jos henkilö siis tekisi leskeä suosivan avioehtosopimuksen – jota hän ei tietenkään voi yksipuolisesti purkaa – ja kuolisi puolisoista ensimmäisenä, menisi laskentatavasta riippuen kaikki tai valtaosa kyseiselle osituspuolelle tulevasta omaisuudesta lakiosien maksuun, eikä testamentille jäisi merkittävää asemaa.

Edellä mainitut seikat huomioon ottaen voidaankin todeta, ettei PK 7:3.3:n soveltamista voida pitää toimivana keinona rintaperillisten lakiosien suojaamiseen leskeä suosivilta

¹²⁸ Tavoite ilmenee mm. momentin uudistusta koskevista esitöistä, HE 77/2000 vp, s. 2 sekä alkuperäisestä lakiosasäännösten uudistamista koskevasta hallituksen esityksestä HE 37/1948 vp, s. 5.

¹²⁹ HE 37/1948 vp, s. 5. Vaikka lakiosasäännöstö on kyseisen uudistuksen jälkeen sanamuodoltaan muutunut ja perintökaari on kokenut kokonaisuudistuksen, on lakiosajärjestelmä säilynyt sisällöltään kuitenkin siinä määrin muuttumattomana, että kyseiset perustelut ovat edelleen relevantteja. Erityisesti näin on sen vuoksi, ettei säännöksiä ole myöhemmin perusteltu uudelleen.

¹³⁰ HE 37/1948 vp, s. 5.

avioehtosopimuksilta. Puuttumisen olisi siten tapahduttava määräyksen pätevyyttä koskevalla ratkaisulla. Kun ottaa huomioon kaikki tutkimuksessa esiin tulleet lainsäätäjän laaja-alaiset pyrkimykset estää testamenttausmonopolin sekä lakiosasäännösten kiertämistä, vaikuttaisikin leskeä suosivien määräysten sekä kaikenlaisten vastaavien lakiosasuojan supistamiseksi annettujen ehdollisten määräysten kieltäminen perustellulta.

4.3.2 Leskeä suosivat määräykset PK 17:1.1:n, PK:n ja AL:n tavoitteiden sekä lainsäädännön systematiikan näkökulmasta

Edellä on tarkasteltu avioehtosopimukseen sisällytettävien kuolemaan sidottujen ehtojen yleistä hyväksyttävyyttä PK 17:1.1:n kuolemanvaraistoimien kiellon, avioliittolain ja perintökaaren tavoitteiden sekä avioliittolain systemaattisen yhtenäisyyden kannoilta. Osa näkökohdista vaikutti puoltavan määräysten kieltämistä ja osa hyväksymistä, mutta täysin yksiselitteistä vastausta ei mikään tarkastelukulma antanut. Kun arvioinnissa on nyt siirrytty leskeä suosiviin avioehtosopimukseen, on syytä pohtia, muuttuvatko näiden edellä esitettyjen kysymysten vastaukset selkeämmiksi tätä yksittäistä ehtotyyppiä tarkasteltaessa. Toisin sanoen on syytä selvittää, sysääkö avioehtosopimuksen edunsaajan ehdollisuus kyseisen kuolemaan sidotun avioehtosopimuksen pätemättömyyden rajan yli, vai onko tällaiseen ehtoon syytä suhtautua samalla tavoin kuin muihinkin jäämistöositusta koskeviin määräyksiin.

Arviointi on syytä aloittaa PK 17:1.1:sta, sillä sitä on usein pidetty tärkeimpänä jäämistöositusta varten annettuja määräyksiä vastaan puhuvana seikkana. Tutkimuksessa kuolemanvaraisuuden rajaa on arvioitu kolmen kriteerin avulla: toimen vastikkeellisuuden, elinaikaisten vaikutusten ja sopimuksen mahdollisen toteuttamishetken mukaan. Kielletyksi kuolemanvaraistoimeksi puolison kuolemaan sidottua avioehtosopimusmääräystä on näyttänyt vetävän erityisesti viimeinen arviointikysymys, sillä kummallakaan puolisoilla ei ole mahdollisuutta vedota avioehtosopimuksen kuolemaan sidottuihin määräyksiin ennen jommankumman puolison kuolemaa. Tilanne ei näiltä osin muutu lainkaan silloin, kun kyseessä on leskeä suosiva avioehtosopimus. Kuten myös aiemmin on todettu, ei arviointia kuitenkaan voida tehdä vain yhden kysymyksen perusteella, vaan kyseessä on kokonaisharkinta.

Todellisia eroavaisuuksia kriteerit alkavatkin tuoda esiin vasta kahden muun kysymyksen kohdalla. Ensinnäkin vastikkeellisuuden osalta voidaan todeta, että silloin kun kyseessä on leskeä yksipuolisesti suosiva avioehtosopimus ja tarkasteluajankohdaksi valitaan sopimuksen realisoitumishetki, on avioehtosopimuksen solmiminen kummankin avioehtosopimuksen tehneen osapuolen näkökulmasta täysin vastikkeetonta: kuolleen puolison lupaamaan vastikkeen – avio-oikeudesta luopumisen – seuraukset joutuvat kantamaan vasta hänen perillisansä, kun taas eloonjäänyt puoliso ei ole lainkaan luopunut omasta avio-oikeudestaan. Mikäli asiaa taas tarkastellaan sopimuksen tekohetken näkökulmasta, luopuvat puoliset vastavuoroisesti avio-oikeudestaan jäämistöosituksessa. Koska luopuminen ei edellä esitetyn tavoin voi kuitenkaan realisoitua kummankaan sopimuskumppanin henkilökohtaiseksi vahingoksi, vaikuttaa tämä vastikkeellisuuskonstruktio keino-tekoiselta. Vastaus avioehtosopimuksen solmimisen vastikkeellisuuteen näyttäisikin leskeä yksipuolisesti suosivien avioehtosopimusten tapauksessa kallistuvan enemmän vastikkeettomuuden eli kuolemanvaraisen ehdon puolelle yleisiin kuolemaan sidottuihin avioehtosopimuksiin verrattuna.¹³¹ Vastikkeellisuuskriteerin aiemmin mainituista heikkouksista johtuen saadun vastauksen merkitys on kuitenkin vähäinen.

Sen sijaan mielenkiintoisempi on kysymys avioehtosopimuksen elinaikaisista vaikutuksista sopijapuoliin. Vaikka vastaus on leskeä suosivien avioehtosopimusten kohdalla periaatteessa sama kuin muidenkin ehtojen kohdalla – ensiksi kuolleen puolison elinaikana kuolemaan sidotulla avioehtosopimuksella ei ole vaikutuksia ja eloonjääneen puolison elinaikana on –, poikkeavat tilanteet kuitenkin nähdäkseni toisistaan. Leskeä suosivien yksipuolisten avioehtosopimusten erityispiirteenä on nimittäin se, ettei avioehtosopimuksella voi olla kummankaan puolison elinaikana heihin nähden kielteisiä vaikutuksia, kuten myös vastikkeellisuuskysymyksen kohdalla todettiin, vaan se antaa sopimuskumppaneille ainoastaan mahdollisuuden etuun. Vaikka eloonjääneen puolison näkökulmasta käytännössä samanlainen tilanne on periaatteessa mahdollista saavuttaa myös ”tavanomaisen” yksipuolisen kuolemaan sidotun avioehtosopimuksen myötä, eivät puoliset tällaista sopimusta solmiessaan kuitenkaan varmasti tietäisi, kumman elinaikana sopimus

¹³¹ Leskeä suosivan avioehdon vastikkeettomuudesta perittävän kannalta saattaa seurata, että ehto katsottaisiin kielletyn kuolemanvaraissopimuksen (PK 17:1) sijaan kuolemanvaraislahjaksi, joka on lähtökohtaisesti pätevä vain testamentin muodossa tehtynä (PK 17:2). Koska sekä perintösopimusten kieltämisellä että kuolemanvaraislahjojen alistamisella testamenttisäännöstellä on pyritty toteuttamaan samoja pyrkimyksiä ja myös säännösten soveltamisalaan päätyvien oikeustointen kohtalot ovat hyvin pitkälti yhtenevät, en tässä tutkimuksessa ryhdy tarkemmin arvioimaan leskeä suosivia avioehtosopimuksia nimenomaan PK 17:2:n näkökulmasta.

tultaisiin täyttämään. Sopimus voisikin realisoitua myös avioehtosopimuksella suositun puolison kuoleman myötä. Sen sijaan leskeä suosivaa avioehtosopimusta solmivat puoliset tietävät jo sopimuksentekohetkellä, ettei avioehto tule millään tavoin vaikuttamaan heidän omistajan asemaansa heidän elinaikanaan, vaan sopimus ainoastaan heikentää kuolleen puolison perillisten asemaa. Leskeä suosiva avioehtosopimus näyttäisikin myös tästä syystä kallistuvan PK 17:1.1:n kieltämien sopimusten puolelle.

Koska avioehtosopimukset ovat kuitenkin hyvin omalaatuinen sopimusryhmä, ei kysymystä voitane vielä katsoa varmasti ratkaistuksi, vaan tarkastelussa on seuraavaksi syytä siirtyä avioliittolain ja perintökaaren tavoitteisiin. Kuten tutkimuksessa aiemmin tuli ilmi, voidaan nähdäkseni myös kuolemaan sidottuja avioehtosopimusmääräyksiä pitää avioliittolain oikeudenmukaisen jaon periaatteen mukaisina, sillä ne mahdollistavat puolisoiden yksittäistapauksellisten olojen huomioimisen osituksessa. Puolisoiden tulisi tästä näkökulmasta jäämistöosituksessakin pystyä pitämään puolittamisen ulkopuolelle esimerkiksi lahjana saatu kiinteistö, vaikka he haluaisivatkin eron varalta sopia asiasta toisin. Sen sijaan yksipuolisesti leskeä suosivien avioehtosopimusten tueksi ei ole esitettävissä vastaavia perusteita. Määräyksen tarkoituksena on selkeästi vain siirtää omaisuutta kuolleelta puolisolta leskelle mahdollisesti rintaperillisten oikeuksien kustannuksella. Vaikka tätä pyrkimystä voidaan periaatteessa pitää oikeutettuna, ei se ole hahmottelemani oikeudenmukaisen jaon periaatteen mukainen. Periaatetta ja siten avioliittolain tavoitteita noudattaakseen avioehtosopimuksen määräyksen pitäisikin nähdäkseni johtaa samaan, puolisoiden harkinnan mukaan oikeudenmukaiseen lopputulokseen siitä riippumatta, ketkä ovat tulevat osituspuolet.

Avioliittolain muista tavoitteista puolisoiden mahdollisimman laaja sopimusvapaus puhuu leskeä suosivien ehtojen hyväksymisen puolesta osittain samaan tapaan kuin se puhuu muiden kuolemaan sidottujen ehtojen hyväksymisen puolesta. Puolisoiden sopimusvapautta ei siis tulisi rajoittaa ilman lain nimenomaista tätä tulkintaa tukevaa säännöstä. Toisaalta puolisoiden sopimusvapauden rajojen täytyy katsoa määräytyvän juuri sen mukaan, ettei puolisoille voida antaa oikeutta sopia keskenään kolmansien oikeuksia loukkaavista määräyksistä. Leskeä suosivan ehdon ollessa tällainen rintaperillisen oikeutta tosiasiallisesti loukkaava määräys, ei puolisoiden sopimusvapaus ole enää riittävä peruste määräyksen hyväksymiselle. Aviovarallisuusjärjestelmän yksinkertaisuus taas vaikuttasi tässä tapauksessa kallistavan tulkintaa ehdollisten määräysten kiellettyisyyden suunnalle.

Sattumanvaraisesta seikasta kuten ensiksi kuolevan puolison henkilöllisyydestä riippuvaisia avioehtosopimuksen vaikutuksia on mahdollista pitää siinä määrin AL 41 §:n sanamuodon vastaisina ja puolisoille liikaa mahdollisuuksia avaavana, ettei niitä tule hyväksyä. Voitaisiin jopa sanoa, että leskeä suosiva määräys on verrattavissa sopimukseen, jossa jonkin edun saaja on sidottu arvonnän lopputulokseen. Toisaalta on kuitenkin syytä huomata, että vastaava ilmiö koskee puolisoiden perillisten näkökulmasta myös puolisoiden keskinäisiä testamentteja, jos niistä puuttuu määräys omaisuuden toissijaissaajasta. Joka tapauksessa leskeä suosivien avioehtosopimusten hyväksyminen veisi aviovarallisuusjärjestelmäämme edelleen kauemmas alkuperäisestä, vain vähän vaihtoehtoja sisältävästä mallista, joten yksikertaisuuden tavoite puhuu ehtojen hyväksymistä vastaan.

Myös perintökaaren 17 luvun tavoitteiden kannalta leskeä suosivia avioehtosopimuksia voidaan pitää ongelmallisempina kuin muita kuolemaan sidottuja avioehtosopimuksia. Aikaisemmassa luvussa käsitellyn rintaperillisen oikeuden kaventumisen lisäksi voidaan todeta, että leskeä suosivat avioehtosopimukset kaventavat myös sopimuspuolten testamenttausvapautta tai tarkemmin sanottuna testamenttausvapauden käytännön laajuus määräytyy sattumanvaraisesti sen mukaan, kuoleeko puoliso ensin vai vasta jälkimmäisenä. Toisin kuin muiden kuolemaan sidottujen avioehtosopimusten kohdalla, kyseessä ei ole perinteisten avioehtosopimusten mahdollistama tilanne, vaan aivan uudenlainen ongelma. Leskeä suosivan avioehtosopimuksen tehdessään kumpikin puolisoista ikään kuin menettää oikeutensa määrätä puolesta omaisuudestaan testamentilla, sillä avioehtosopimus ei testamentin tapaan ole peruutettavissa yksipuolisin toimin. Kun puoliset ovat avioehtosopimuksella sitoutuneet antamaan eloon jäävälle puolisolle avio-oikeuden nojalla puolet ensiksi kuolevan puolison omaisuudesta, ovat ainoat keinot vapautua tästä rajoituksesta uuden avioehtosopimuksen tekeminen yhteisymmärryksessä puolison kanssa tai hengissä pysyttelemine toista puolisoa pidempään. Kyseessä ei siten ole puolisoiden yksittäistapauksessa harkitsema omaisuuden jakoratkaisu, vaan käytännössä molemminpuolinen peruuttamattomissa oleva testamenttimääräys avioehtosopimuksen muodossa.

Leskeä suosivan määräyksen voidaan havaita lähestyvän myös tarkoitukseltaan niin selvästi testamenttia (perittävältä jäävän omaisuuden siirtäminen jollekin taholle perittävän kuoleman jälkeen), että voidaan jo puhua testamenttisäännösten kiertoyrityksestä. Koska tasinkona omaisuutta on mahdollista siirtää ilman testamenttia koskevien rajoitusten –

lähinnä rintaperillisten lakiosaoikeuden – huomioimista, on leskeä suosiva avioehtosopimus puolisoille jopa testamenttia houkuttelevampi vaihtoehto. Voidaankin kysyä, onko aviopuolisoiden syytä antaa avioehtosopimuksin toteuttaa sellaisia järjestelyjä, joita he eivät pystyisi toteuttamaan edes testamentin avulla. Testamenttia koskeva sääntely on nimittäin rakennettu yhteiskunnassamme vallitsevalle käsitykselle siitä, millä tavoin ja kuinka laajasti perittävän tulee voida määrätä jäämistöstään, ja missä kohti peliin tulee puuttua. Koska leskeä suosivilla avioehtosopimuksilla tosiasiallisesti tavoitellaan testamenttia vastaavia vaikutuksia, tulisi sen kuulua myös testamenttia koskevien rajoitusten piiriin. Toisin kuin tavanomaiset kuolemaan sidotut avioehtosopimukset, leskeä suosivat määräykset näyttävätkin aivan toisella tapaa vaarantavan perintökaaren 17 luvun tavoitteiden toteutumisen.

Viimeiseksi käsitteeseen otetaan systemaattiset näkökohdat eli käytännössä osituksen esisopimus. Yksi tärkein kuolemaan sidottujen avioehtosopimusten puolesta puhuva seikka on luvussa 3.4 esitetyin tavoin se, että asiallisesti samaan lopputulokseen kuin kuolemaan sidottua avioehtosopimusta käyttämällä voidaan päästä avioehtosopimuksen ja osituksen esisopimuksen yhdistelmällä. Kun tarkastellaan lesken hyväksi tehtyä avioehtosopimusta, havaitaan, ettei tilanne sen suhteen olekaan sama: osituksen esisopimuksella ja avioehtosopimuksella ei voitaisi päästä vastaavaan lopputulokseen, mikäli leskeä suosivat ehdot katsottaisiin avioehtosopimuksissa kielletyiksi. Tämä johtuu siitä yksinkertaisesta seikasta, että osituksen esisopimus on mahdollista tehdä sitovasti vain puolisoitten inter partes –suhteessa, eikä siihen siten voida ottaa jäämistöositusta koskevia määräyksiä. Jos taas leskeä suosivat määräykset katsotaan ositusperusteisissa avioehtosopimuksissa kielletyiksi, ei niitä olisi mahdollista ujuttaa myöskään tavanomaisiin avioehtosopimuksiin. Esimerkiksi määräys ”meistä pidempään elävällä olkoon yksipuolinen avio-oikeus toisen omaisuuteen” on tosiasiallisesti leskeä suosiva määräys, eikä uudenlainen sanamuoto tee määräystä yhtään sen hyväksyttävämmäksi. Sama olisi tilanne silloin, jos puoliset antaisivat avioehtosopimuksessa kaksi vaihtoehtoista skenaariota sen mukaan, kumpi puolisoista kuolee ensin.¹³² Osituksen esisopimuksen ja avioehtosopimuksen yh-

¹³² Kysymykseen liittyen Aarnio ja Kangas ovat todenneet, ettei leskeä suosivaa avioehtosopimusta ole mahdollista pitää pätemättömänä yksin sen vuoksi, että leskeä ei siinä ole mainittu nimeltä. Näkemystään he ovat perustelleet sillä, että sama määräys olisi mahdollista muotoilla antaen vaihtoehdon kummankin puolison kuolemaan varalle. Aarnio – Kangas 2016, s. 1093. Tulkitsen Aarnion ja Kankaan tarkoittaneen tällä kannanotollaan sitä, ettei määräyksen pätemättömyyden perusteeksi riitä lesken yksilöimättömyydestä

distelmä ei siis tarjoa puolisoille samanlaisia mahdollisuuksia kuin leskeä suosiva avioehtosopimus. Avioliittolain systematiikka ei puhukaan samalla tavoin leskeä suosivien määräysten puolesta kuin muiden kuolemaan sidottujen avioehtosopimusmääräysten puolesta.

5 JOHTOPÄÄTÖKSET

Kuolemaan sidottujen avioehtosopimusmääräysten hyväksyttävyys on tutkimuksessa osoittautunut monitahoiseksi kysymykseksi. Sekä määräysten pätevyyden että pätemättömyyden puolesta on esitettävissä varteenotettavia perusteita, joten tulkintakannanoton tekemiseksi niitä on verrattava toisiaan vasten. Pääasialliseksi kuolemaan sidottujen määräysten pätemättömyyttä tukevaksi seikaksi on edellä noussut PK 17:1, joka kieltää kaikki elossa olevan henkilön jäämistöä koskevat sopimukset. Lähinnä määräysten pätevyyden puolesta taas vaikuttavat puhuvan perintökaaren ja avioliittolain tavoitteiden toteutuminen sekä lakien systematiikka, erityisesti osituksen esisopimuksen ja avioehtosopimuksen yhdistelmän tarjoama mahdollisuus päästä kuolemaan sidottuun avioehtosopimuksen kanssa asiallisesti samaan lopputulokseen.

Tutkimuksen kolmannen luvun ensimmäisessä alaluvussa suoritettua arvioinnin perusteella ainoastaan jäämistöositusta koskevat määräykset vaikuttavat päätyvän PK 17:1:n alaisuuteen, onhan kyseessä sopimuskumppaneiden omaisuutta koskeva sopimus, jonka vaikutukset realisoituvat vain toisen osapuolen kuollessa. Vaikka myös joitakin sopimuksen kuolemanvaraisluonnetta lieventäviä seikkoja (esimerkiksi se seikka, että sopimus voi toteutua kumman puolison elinaikana tahansa) nousi esiin, vaikuttaa lain sanamuodon mukainen tulkinta kallistuvan määräysten pätemättömyyden puolelle. Sanamuodon ohittaminen vaatiikin tuekseen painavia perusteita.

Kuten tutkimuksessa on todettu, PK 17:1.1:a säädettäessä ei lainsäätäjällä ole lainkaan maininnut avioehtosopimuksia. Näin on ollut siitä huolimatta, että avioehtosopimuksilla on

johtuva epävarmuus, vaan pätemättömyydelle tulee olla muitakin perusteita. Mikäli leskeä suosivat määräykset katsotaan avioehtosopimuksissa pätemättömiksi esimerkiksi niiden rintaperillisten lakiosaoikeutta loukkaavan luonteen vuoksi, pätee sama peruste myös sanamuodoltaan erilaisten, mutta käytännössä vaikutuksiltaan samanlaisten määräysten kohdalla. Tällöin kaikki eri tavoin muotoillut määräykset voidaan katsoa yhtä lailla pätemättömiksi.

jo tuohon aikaan ollut samanlaisia merkittäviä vaikutuksia toisen puolison kuoleman jälkeen tapahtuvaan jäämistön jakoon aina silloin, jos puolisoitten liitto on kestänyt tähän saakka. Tästä lainsäätäjän ratkaisusta voidaankin nähdäkseni päätellä, että avioehtosopimus on nähty erityistyyppisenä sopimuksena, jolla voidaan muista sopimustyypeistä poikkeavasti sopia myös jäämistöön kohdistuvasta oikeudesta. Avioerojen oltua harvinaisia avioehtosopimukset ovatkin yleensä toteutuneet vasta toisen puolison jälkeen toimitettavassa osituksessa. Perintökaaren 17 luvun sääntelyllä ei ole haluttu puuttua tähän mahdollisuuteen. Tämä on nähdäkseni yksi vahva peruste sulkea avioehtosopimukset tulkinnallisesti PK 17:1:n ulkopuolelle.

Elossa olevan henkilön jäämistöä koskevia sopimuksia kielletäessä ei lainsäätäjällä ole voinut ottaa huomioon kuolemaan sidottuja avioehtosopimuksia, niin selkeän pätemättöminä ositusperusteisia avioehtosopimuksia tuolloin pidettiin. Keskeinen näkökulma tutkimuksessa onkin ollut uuden tulkintakäsitteen arviointi vanhan lainsäädännön tavoitteiden näkökulmasta. PK 17:1 kohdalla tämä tarkoittaa testamenttausmonopolin luomisen taustalla vaikuttaneita tarkoituksia, lähinnä perillisten, velkojien ja testaattorin määräämisoikeuden suojaamista. Tutkimuksessa olen tullut siihen tulokseen, etteivät kuolemaan sidottu avioehtosopimukset uhkaa näitä pyrkimyksiä muita kuolemanvaraisia sopimuksia vastaavalla tavalla, joten kuolemaan sidottujen avioehtosopimusten kieltoon ei myöskään tästä näkökulmasta ole aihetta. Kun lainsäätäjän tarkoituksena ei alun perin ole ollut kieltää kuolemaan sidottuja avioehtosopimuksia, eivätkä ne myöskään uhkaa perintökaaren järjestelmää tai sen tavoitteita, tulisi PK 17:1:n sanamuodon mukaisesta tulkinnasta nähdäkseni voida tässä tapauksessa poiketa.

Kuolemaan sidottujen avioehtosopimusten hyväksymistä voidaan pitää myös avioliittolain tavoitteiden mukaisena, sillä näin mahdollistetaan puolisoitten tapauskohtaisten olosuhteiden huomioon ottaminen avioehtosopimuksen avulla lainsäätäjän osoittaman ”one size fits all” –ratkaisun sijaan. Tämä onkin nimenomaisesti ollut avioehtosopimusjärjestelmän luomisen alkuperäinen tarkoitus. Avio-oikeuden poissuljenta erotilanteessa voidaan nähdäkseni pitää nykyään niin tavallisena ja yleisesti hyväksyttynä ratkaisuna, ettei pelkästään avioeroa koskevan määräyksen sisällyttämisen avioehtosopimukseen tulisi johtaa puolisoitten sopimusvapauden poistumiseen muilta osin.

Näiden seikkojen lisäksi kuolemaan sidottujen avioehtosopimusten pätevyyden puolesta puhuu myös ositusten esisopimusten vallitsevan kannan mukainen hyväksyttävyys. Kuten tutkimuksessa on todettu, ei voitane pitää järin kestäväenä tai järkevänä ratkaisuna sitä, että kuolemaan sidottu avioehtosopimukset katsottaisiin pätemättömiksi ja osituksen esisopimukset päteviksi, sillä näin mahdollistettaisiin tosiasiallisesti avioero-osituksesta sopiminen osituksen esisopimuksella ja jäämistöosituksesta sopiminen avioehtosopimuksella. Kuolemaan sidottujen avioehtosopimusten kielto olisi tällöin ainoastaan näennäinen, sillä sitä olisi hyvin helppo kiertää. Järjestelmän yhtenäisyyden, selkeyden ja avoimuuden kannalta voidaankin kuolemaan sidottujen avioehtosopimusten hyväksymistä pitää parempana ratkaisuna.

Kaiken kaikkiaan voidaan todeta, että kuolemaan sidottujen avioehtosopimusten pätevyyden puolesta puhuvat seikat vaikuttavat pätemättömyyden puolesta puhuvia seikkoja painavammilta. Avioliittolain ja perintökaaren sääntelyn ollessa jo vanhaa, tuleekin lain sanamuotoa suurempi painoarvo antaa asiallisille perusteille, kuten esimerkiksi ratkaisussa KKO 2000:100 on tehty. Nähdäkseni avioehtosopimusten jäämistöositusta koskevia määräyksiä tulisi siten pitää lähtökohtaisesti pätevinä.

Kuolemaan sidotuista avioehtosopimusmääräyksistä erityiskäsittelyyn tutkimuksessa pääsivät leskeä suosivat avioehtosopimusmääräykset. Kuten muidenkin kuolemaan sidottujen määräysten kohdalla, on lähtökohdaksi edellä esitetyn perusteella otettava määräysten pätevyys, mutta tämä pätevyys voidaan kyseenalaistaa ehdon erityispiirteiden vuoksi. Leskeä suosivien ehtojen lähempi tarkastelu osoittikin, että kyseiset ehdot muodostavat tavanomaisista avioehtomääräyksistä poikkeavan uhan testamenttimonopolille sekä rintaperillisen lakiosasuojalle. Omaisuuden automaattinen siirtyminen ensin kuolleelta puolisolta eloonjääneelle puolisolle (verrattuna kuolleen puolison henkilöstä pääosin riippumattomaan omaisuuden osittamiseen) ja samalla tapahtuva lakiosan pienentyminen aiheuttavatkin nähdäkseni avioehtosopimuksen liukumisen alueelle, jolla testamentti on tarkoitettu ainoaksi käytettävissä olevaksi työkaluksi. Mikäli leskeä suosivat avioehtosopimukset hyväksyttäisiin, tarjoaisi tämä puolisoille mahdollisuuden sivuuttaa niin testamenttausvapaudelle asetetut rajoitukset kuin testamenttisaantoa koskevat veroseurauksetkin. Kun otetaan huomioon, kuinka laajamittaisiin toimiin lainsäätäjä on ryhtynyt lakiosan suojaamiseksi sekä testamentin monopoliaseman turvaamiseksi, havaitaan, että leskeä suosivien avioehtosopimusten hyväksyminen olisi selkeästi ristiriidassa perintökaaren taustalla vaikuttaneiden pyrkimysten kanssa.

Leskeä suosivia avioehtosopimusmääräyksiä ei voida puolustaa myöskään edellä mainituilla kuolemaan sidottujen ehtojen puolesta puhuvilla, avioliittolain tavoitteita, avioehtosopimuksen erityisasemaa tai osituksen esisopimusta koskevilla seikoilla. Leskeä suosivat avioehtomääräysten taustalla ei voi olla pyrkimys yksittäistapauksessa oikeudenmukaisimpaan jakotapaan puolisoitten välillä, sillä jaon lopputulos muuttuu sen mukaan, kumpi puolisoista kuolee ensin. Leskeä suosivat ehdot merkitsisivät myös asiallista laajennusta avioehtosopimusten käyttöalaa, joten avioehtosopimuksilla jo vanhastaan ollut jäämistöoikeudellinen ulottuvuus ei riitä perusteeksi tällaisten määräysten hyväksymiseen. Samanlaiseen, aina lesken kannalta edullisempaan lopputulokseen ei voitaisi päästä myöskään osituksen esisopimuksen ja avioehtosopimuksen yhdistelmällä, joten lain systematiikan kannaltakaan määräysten pätevyys ei ole välttämätöntä. Lisäksi voidaan todeta, ettei tutkimuksessa ilmennyt sellaisia erityisiä perusteita, joiden vuoksi leskeä suosivat määräykset tulisi hyväksyä. Edellä mainituin perustein katsonkin, että tarkemmin määrittelemätöntä leskeä suosivia määräyksiä avioehtosopimuksissa tulisi pitää pätemättöminä.